

จากผู้ปกครองภายนอก โดยการอ้างสิทธิในน้ำนั้นและสิทธิในการทำประมงจะถูกคิดกับสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินเกษตรกรรม ผู้ที่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินจะไม่มีสิทธิในการทำประมง งานศึกษาชุมชนประมงขนาดเล็กกราวครี (Cree) ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองอินเดียน ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณอ่าวเซนต์โลว์เรncia ของ Fidoz Berkes (1987) ยังพบอีกว่า แม้ว่าชาวครีจะไม่มีแนวคิดเรื่องอาณาเขตดินแดน (territoriality) เช่นเดียวกับแนวคิดตะวันตก หรือไม่ได้จับปลาตามหลักการจัดการประมงสมัยใหม่ แต่ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทางชีววิทยาการประมง และการประเมินพฤติกรรมรวมการจับปลาและปริมาณปลาที่มีอยู่ตามหลักวิทยาศาสตร์ กลับพบว่าชุมชนชาวครีมีแบบแผนการประมงที่มีลักษณะการอนุรักษ์อย่างสูง งานศึกษาเหล่านี้ได้นำมาสู่การพิจารณาความหมายของอาณาเขต (territoriality) ที่มีความหลากหลายและมีลักษณะเฉพาะมากขึ้น ทั้งนี้โดยรวมแล้วแนวคิดต่างๆ เข้าด้วยกัน เช่น ลักษณะที่มีการเหลื่อมทับกัน (overlapping) ลักษณะเขตแดนที่เปิดให้มีการผ่านถึงกันและกัน (permeability of boundaries) พดลพจนานานชด้อยๆ ในระบบการจัดการที่แตกต่างกันภายในระบบทรัพยากรส่วนรวมอันเดียวกัน

ดูเหมือนว่าประเด็นการศึกษาที่สำนักมานุษยนิเวศน์ให้ความสำคัญในการศึกษาเรื่องระบบทรัพยากรส่วนรวมคือ การอนุรักษ์และทรัพยากรส่วนรวม คำถามสำคัญคือ เราจะรู้ได้อย่างไรว่าชาวบ้านจัดการทรัพยากรส่วนรวมอยู่อย่างอนุรักษ์ หรือระบบทรัพยากรส่วนรวมและการอนุรักษ์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน (McCay และ Acheson 1987:12) คำตอบสำหรับเรื่องนี้ในหมู่นักทฤษฎีนิเวศน์นิเวศน์ของดูเหมือนจะหลากหลาย ในขณะที่ Hames (1987) เห็นว่าแบบแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นเป็นผลมาจากแนวคิดเรื่องประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรของชุมชน Berkes (1987) กลับมองว่าจำเป็นที่จะต้องพิจารณานิยามของ "การอนุรักษ์" เสียก่อนเนื่องจากจะเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นสากลหรือไม่มีนิยามวัฒนธรรม (culture-free) ในทางตรงข้ามความหมายที่แตกต่างกันและหลากหลายที่ผู้คนมีคือนิยาม "การอนุรักษ์" นั้นสามารถอยู่ก่อนหน้าแล้วซึ่งทำให้มาครีว่า "การอนุรักษ์" ไม่อาจปลอดพ้นจากระบบคุณค่าเฉพาะที่กำกับอยู่ไปได้ และขึ้นอยู่กับการตีความ (interpretation) ของกลุ่มที่ยึดถือวัฒนธรรม/ความเชื่อที่ต่างกัน Brightman (1987) Berkes (1987) และ Carrier (1987) ต่างเห็นตรงกันว่า การใช้มาครีวัฒนธรรมตะวันตกในการพิจารณาแนวคิดการอนุรักษ์ในระบบทรัพยากรส่วนรวมของท้องถิ่นจะนำไปสู่ความเข้าใจอันผิดพลาดได้ นิยามของการอนุรักษ์อาจเป็นไปโดยความเข้าใจภายใต้ระบบวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง หรืออาจเป็นผลมาจากความขัดแย้งในทรัพยากรที่ขาดแคลนก็ได้ (Pohlan 1984 อ้างใน McCay และ Acheson 1987:14) การศึกษาเรื่องนิยามของการอนุรักษ์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มจากความเข้าใจและความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อสิ่งแวดล้อม และภาวะที่ระบบทรัพยากรส่วนรวมดำรงอยู่ภายในระบบวัฒนธรรมและนิเวศน์เฉพาะหนึ่งๆ

โดยสรุป การศึกษาเรื่องระบบทรัพยากรส่วนรวมของสำนักมานุษยวิทยานั้น ได้นำมิติทางวัฒนธรรม คือ ธรรมชาติ และประวัติศาสตร์ มาพิจารณาในการศึกษาทรัพยากรส่วนรวมในฐานะที่เป็นสถานที่ทางสังคมอันหนึ่ง มานุษยวิทยาได้บุกเบิกศาสตร์แห่งความเป็นท้องถิ่น และแนวคิดเรื่องอาณาเขต (science of locality and territoriality) ในการเข้าใจระบบทรัพยากรส่วนรวม ตลอดจนคัดค้านแนวคิดวิวัฒนาการสายเดี่ยวที่มองระบบกรรมสิทธิ์ร่วมเป็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของระบบกรรมสิทธิ์เอกชน แนวคิดดังกล่าวได้ถูกพิสูจน์ว่าผิดพลาดจากงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในชุมชนต่างๆ ทั่วโลก ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนหลายแห่งได้ปรับใช้ระบบการจัดการทรัพยากรทั้งลักษณะกรรมสิทธิ์ร่วมและระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเหลื่อมกัน (overlapping) และควบคู่กันมาจันแต่ โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวมที่เกิดขึ้นแล้วเป็นโศกนาฏกรรมที่เกิดจากการรุกราน (tragedy of invasion) ของรัฐและระบบกรรมสิทธิ์เอกชนภายใต้ระบบทุนอุตสาหกรรมมากกว่า (Brightman 1987) ที่ได้ทำให้ทรัพยากรส่วนรวมต้องกลายเป็นสมบัติสาธารณะที่ไม่มีใครดูแล

1.3 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy)

นักคิดสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ขยายมิติของวิาทะเรื่องทรัพยากรส่วนรวมด้วยการวิเคราะห์กระบวนการทางสังคมและการเมืองซึ่งการควบคุมและความขัดแย้งในทรัพยากรระหว่างกลุ่มต่างๆ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในระบบความสัมพันธ์ของทรัพยากรส่วนรวม นักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้เปลี่ยนแนวของข้อถกเถียงจากคำถาม "อะไร" (what question) ไปสู่คำถาม "ทำไม" และ "อย่างไร" (why and how questions) กล่าวคือ แทนที่จะถามว่าอะไรคือมิติระดับอนุวัตร หรือ ทำเลของระบบทรัพยากรส่วนรวม? หรือ ระบบทรัพยากรส่วนรวมจะมีมิติระดับอนุวัตรภายใต้เงื่อนไขอะไรบ้าง? นักคิดสำนักนี้กลับสนใจที่จะรู้วันที่เหตุใดระบบทรัพยากรส่วนรวมจึงมักถูกนิยามว่าเป็นระบบที่ขาดการควบคุมและทำลายสิ่งแวดล้อม กระบวนการสร้างนิยามหรือแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร? ใคร? และทำไม? ประเด็นของคำถามดังกล่าวได้ฝ่าฟันตรรกะแบบเหตุและผลระนาบเดียว (cause-effect logic) ในข้อถกเถียงเรื่องทรัพยากรส่วนรวมที่เป็นอยู่ ไปสู่การเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจ และเศรษฐศาสตร์การเมืองของ "ปัญหาทรัพยากรส่วนรวม"

แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ปรากฏอยู่ในงานศึกษาหลายสาขาวิชา อาทิ มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ที่วิเคราะห์ให้เห็นถึงเงื่อนไขความขัดแย้งทาง

ด้านทรัพยากรระหว่างรัฐ กลุ่มทุน และชาวบ้านที่ดำเนินมานานนับแต่ยุคอาณานิคม Guba (1993) ใน *The Fissure Land* ได้ชี้ให้เห็นว่าการที่การจัดการทรัพยากรในระบบไร่แบบดั้งเดิมในอินเดียน ได้ถูกสร้างภาพให้เป็น "ปัญหา" นั้นสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งในการใช้พื้นที่และความขัดแย้งในการควบคุมทรัพยากรระหว่างระบบเกษตรแบบท้องถิ่นที่กลายเป็นคู่แข่งขั้นกับการใช้พื้นที่เพื่อการค้าของอาณานิคม ถึงกับ เช่นเดียวกับ Colchester (1990) ที่สังเกตเห็นว่ากรณีที่ระบบไร่ของชนพื้นเมืองในอินโดนีเซีย ได้กลายเป็นระบบที่ถูกกล่าวหาว่าปล้นสะดมกับเศรษฐกิจของชาตินั้นเป็นผลพวงมาจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมซึ่งรัฐได้ใช้เหตุผลดังกล่าวเป็นเครื่องมือเข้าควบคุมทรัพยากรชุมชน และการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน

ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ของทรัพยากรส่วนรวมจึงสัมพันธ์โดยตรงกับระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจ ในการจัดการทรัพยากรของสังคมทฤษฎีดังกล่าวได้สนับสนุนทฤษฎีนักรัฐเขียนแนวใหม่ที่มีอธิบายภาวะความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ด้วยตระหนักว่าด้วยการเพิ่มขึ้นของประชากร และเสรีภาพการใช้ทรัพยากรที่ปราศจากการควบคุม อันเป็นควรระวังพื้นฐานที่ถูกใช้โดยรัฐในประเทศโลกที่สามทั่วโลก รวมทั้งองค์การที่สนับสนุนการพัฒนาในระดับสากล ตระหนักดังกล่าวแม้จะยังคงทรงอิทธิพลและปรากฏอยู่ในแนวนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมของรัฐ ก็ได้ถูกท้าทายอย่างหนักจากงานศึกษามนุษยศาสตร์การเมืองว่าด้วยการทำลายป่า (*political economy of deforestation*) ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่ทรงพลังมากที่สุดในการวิพากษ์ทฤษฎีความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมที่เน้นแนวคิดเรื่องการเพิ่มขึ้นของประชากร (Moore 1993) นักสังคมนิยมรัฐศาสตร์การเมืองเสนอให้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรภายใต้สาเหตุอันมีบริบททางด้านเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งทำให้การมองปัญหาการทำลายทรัพยากร ไปพ้นจากการเป็นผลของกิจกรรมหรือการกระทำ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางเศรษฐกิจการเมือง โดยเฉพาะการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและระบบอุตสาหกรรม

ในการพิจารณาเรื่องทรัพยากรส่วนรวม บริบทเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก *The Ecologist* (1992, 22:4) ได้เสนอว่าการนิยามระบบทรัพยากรส่วนรวมเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายทำได้โดยง่าย ทั้งนี้เนื่องจากความที่ไม่ใช่ระบบปิด หากแต่การดำรงอยู่เป็นผลโดยตรงจากปฏิสัมพันธ์และการต่อสู้ทั้งระหว่างชุมชนด้วยกันเองและกับโลกภายนอกอยู่ตลอดเวลา (p.126) ทั้งนี้เนื่องจากการถูกคุกคาม ขูดรีดจากภายนอกได้ทำให้ระบบทรัพยากรส่วนรวมเกิดและเติบโตขึ้นทั่วทุกหัวระแหง ระบบทรัพยากรส่วนรวมจึงเป็นสัญลักษณ์ของการแสวงหาอิสระภาพในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเองของชุมชน ดังที่ *The Ecologist* ได้ชี้ว่าระบบทรัพยากรส่วนรวมหมายถึง สิทธิของประชาชนท้องถิ่นในการนิยามโครงสร้าง

สร้างการจัดการทรัพยากรของตนเอง นิยามรูปแบบของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีแห่งชุมชน ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับจากกฎหมายสมัยใหม่ โดยเนื้อหาของบทของทรัพยากรส่วนรวมจึงมีความหมายกว้างไปกว่าเพียงสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่รวมไปถึงความรู้ ภาษา ศิรพันธุ์ อ่อนนุชนทน หรือแม้กระทั่งความเจียมซึ่งชุมชนมีและใช้ร่วมกัน

งานศึกษาทั้งในแนวมานุษยวิทยาและเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้เพิ่มสีสันให้กับข้อถกเถียงในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมนับแต่ศตวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ทั้งนี้งานวิจัยทางชาติพันธุ์วรรณาและงานวิจัยเชิงประจักษ์ได้ช่วยสร้างความเข้าใจในมิติที่มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ความเป็นท้องถิ่นของระบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมมากขึ้น อย่างไรก็ดีตาม แนวคิดสำนักมานุษยวิทยาคล่องหมิ่นแนวโน้มที่เน้นหนักความเป็นท้องถิ่น (locality) และวัฒนธรรมเฉพาะ (cultural specificity) ซึ่งมักถูกวิจารณ์ว่า ไม่อาจที่จะไปมาหาสู่กับสภาพสังคมใหญ่ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หรือกับเศรษฐกิจระดับโลก (global economy) และชีวิตของสังคมอุตสาหกรรมได้ Bonnie McCay และ Louise Fortmann ได้ตอบโต้ข้อวิจารณ์นี้ในบทนำของ Cultural Survival Quarterly ฉบับรวมบทความเรื่องทรัพยากรส่วนรวม (1996, 20:1) ว่าเป็นเรื่องที่เกิดพลาดหากจะเข้าใจว่าทรัพยากรส่วนรวมดำรงอยู่อย่างถาวรหรือไม่เกี่ยวข้องกับระบบสังคมใหญ่ ในทางตรงกันข้ามมีหลักการต่อสู้ของชนพื้นเมืองในอเมริกา ลัทธิวิพากษ์ในอเมริกา หรือการคัดค้านการขยายเขตปกครองของรัฐโดยชาวบ้านในอินเดีย เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการของระบบทรัพยากรส่วนรมนั้นเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างนิยามใหม่ของผลประโยชน์ของชุมชนซึ่งต่อสู้และปกป้องตนเองจากการขยายอำนาจของรัฐ ทุนอุตสาหกรรม และบรรษัทข้ามชาติ อยู่ตลอดเวลา งานศึกษาบางชิ้นยังชี้ให้เห็นว่าระบบทรัพยากรส่วนรมนั้น ไม่ได้ดำรงอยู่แค่เพียงในชุมชนเกษตรกรรมพื้นเมืองเท่านั้น หากแต่คงความเข้มแข็งและเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิตของชนชั้นกรรมกร ด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างของชุมชนงานรับจ้างในเขตชนบทของอเมริกาเหนือ (Brown 1996) เป็นต้น

ถึงที่น่าสนใจคือ งานศึกษาเรื่องทรัพยากรส่วนรวมในช่วง 1990 เป็นต้นมาให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์อิทธิพลของระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอกที่เกี่ยวเนื่องกับเสถียรภาพของระบบทรัพยากรส่วนรวมมากขึ้น นอกจากนี้ข้อถกเถียงในเรื่องนี้ได้ขยายไปสู่ประเด็นเรื่องความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวเนื่องถึงแนวคิด ความหลากหลายทางชีวภาพ และสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งได้ทำให้แนวคิดเรื่องอาณาเขต (territoriality) ของระบบทรัพยากรส่วนรวมมีความละเอียดอ่อนมากขึ้นขณะเดียวกันในขณะที่ข้อถกเถียงในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมในยุคที่ผ่านมามีอะ

ก่อให้เกิดแนวโน้มในการลดขั้ว (polarization) ระหว่างแนวคิดที่สนับสนุนรัฐและเอกชนในการจัดการทรัพยากร กับแนวคิดที่สนับสนุนสิทธิของชุมชน พัฒนาการของข้อถกเถียงในลักษณะดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะเมื่อองค์กรที่มีอิทธิพลทางการเงิน และนโยบายการพัฒนา เช่น ธนาคารโลก ได้หันมาใช้ภาษาและวาทะกรรมในเรื่องระบบทรัพยากรส่วนรวมเป็นเครื่องมือในการวางแผนการพัฒนามากขึ้น แนวโน้มดังกล่าวได้ทำให้การเมืองเรื่องทรัพยากรส่วนรวมในปัจจุบันกลายเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนมากขึ้น กล่าวคือได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของระบบการจัดการทรัพยากร โลกและแนวทางการพัฒนากระแสหลักของรัฐและองค์กรระหว่างประเทศในการลดกระแสการต่อต้าน หรือต่อต้านในภาคชนบทลง ในขณะที่แนวคิดที่มีต่อการพัฒนาและการไปสู่ความทันสมัย ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด

1.4 ระบบทรัพยากรส่วนรวมในวนศึกษาของไทย

ความสนใจในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมของไทยจากนักวิชาการไทยและตะวันตก อาจกล่าวได้ว่าเริ่มต้นมานับแต่ช่วง 1970 เป็นต้นมา โดยที่ประเด็นการศึกษามีความหลากหลายและหลากหลายด้านวิชาการและแนวคิด ตลอดจนแนวทางการศึกษาก็ได้มีการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด 3 ทศวรรษ ทั้งนี้สถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งทางด้านทรัพยากรระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทยในช่วงที่ผ่านมา ตลอดจนความเคลื่อนไหวของสถานการณ์และการเมืองเกี่ยวกับทรัพยากรในระดับสากล ได้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความสนใจและการพัฒนาแนวคิดเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในไทย สิ่งที่น่าสังเกตคือ งานศึกษาในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมส่วนใหญ่ที่ปรากฏในงานวิชาการ ในไทยมีแนวโน้มในการผสมผสานและปรับหลักทฤษฎีต่างๆ เข้ากับความเป็นจริงในระดับชุมชนและสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมากกว่ายึดหลักทฤษฎีตะวันตกเป็นสำคัญ จึงมักพบว่ามีการพัฒนาแนวคิดข้ามสาขาอยู่ตลอดเวลา ในที่นี้จะขอทบทวนงานการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรส่วนรวมในไทย โดยพิจารณาจากลักษณะของการศึกษาทางแนวคิดและแนวทางการศึกษาในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเหมือน ความต่าง ความขัดแย้ง ตลอดจนการสนับสนุนซึ่งกันและกันของแนวคิดต่างสาขานี้

1.5 นิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) vs. นิเวศการเมือง (political ecology)

งานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนและการจัดการทรัพยากรในไทยที่พอจะจัดได้ว่าอยู่ในแนวนิเวศ

วัฒนธรรมเริ่มจากงานในปี 1978 *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand* ซึ่ง Peter Kunstadter, E.C. Chapman และหง่า สรรพศรี เป็นบรรณาธิการ สิ่งที่น่าสนใจสำหรับงานศึกษาชิ้นนี้คือ เป็นงานเชิงสหสาขาซึ่งรวบรวมงานศึกษาในเรื่องระบบเกษตรกรรมการทำไร่ในเขตที่สูงของภาคเหนือของไทยในหลากหลายมิติ เช่น ด้านมานุษยวิทยา เศรษฐกิจ ป่าไม้ และกฎหมาย เป็นต้น งานศึกษาดังกล่าวเป็นการเปิดทวทัศน์ใหม่ในการมองระบบการทำไร่ในที่สูง (*shifting cultivation*) ที่สำคัญมากขึ้นหนึ่งของไทย กล่าวคือนำมิติทางด้านชาติพันธุ์ ลักษณะเฉพาะของระบบนิเวศในภูมิภาคเขตร้อน ระบบเศรษฐกิจแบบอิงชีพ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและประชากร เข้ามาวิเคราะห์ระบบการทำไร่และการใช้ที่ดินที่สูง ซึ่ง Kunstadter และ Chapman ได้แยกย่อยออกเป็นถึง 4 ระบบ (p.7) งานชิ้นนี้ได้ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อพลวัตที่มีต่อการใช้ที่ดินบนที่สูงภายใต้ระบบเกษตรกรรมพื้นเมืองที่มีกฎเกณฑ์ว่าเป็นการเกษตรแบบเขตร้อน ไร่ระบบการควบคุม และท่าอากาศยาน โดยวิเคราะห์ถึงความหลากหลายของระบบการใช้ที่ดินที่สัมพันธ์กับลักษณะทางชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน ระบบการถือครองที่ดิน ผลผลิตทางการเกษตร และระบบการหมุนเวียนธาตุอาหาร และความสมบูรณ์ของดินและป่าไม้ในระบบไร่หมุนเวียน

ข้อเสนอสำคัญของงานศึกษาที่ชื่อ เติบโตภาพระบบเกษตรกรรมพื้นเมืองนี้สัมพันธ์โดยตรงกับเงื่อนไขทางด้านประชากรทั้งการเพิ่มขึ้นและการเคลื่อนย้ายของประชากร และอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ Kunstadter เองเห็นว่าตัวแปรดังกล่าวจะสร้างแรงกดดันในระบบการใช้ที่ดินและกระบวนการคัดสรรธุรกิจของระบบเกษตรดั้งเดิมในที่สุด ซึ่งงานชิ้นนี้จะต้องพัฒนาระบบเกษตรและเศรษฐกิจแบบใหม่เข้ามาเพื่อแก้ปัญหา นอกจากนี้งานชิ้นนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและอุปสรรคสำคัญทางด้านกฎหมายซึ่งเป็นตัวขัดขวางการพัฒนาระบบเกษตรกรรมในเขตที่สูง ทั้งนี้ความขัดแย้งด้านกฎหมายป่าไม้และที่ดินที่เกิดขึ้น ก็ขวางงไม่ให้กลุ่มชาติพันธุ์ในที่สูงมีสิทธิตามกฎหมายในการถือครองที่ดินส่วนรวมในเขตไร่และเขตน้ป่า และได้สร้างความไม่แน่นอน และความไร้เสถียรภาพในทรัพยากรขึ้นในชุมชน ซึ่งได้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาระบบเกษตรในที่สูง

แนวทางศึกษาการใช้ทรัพยากรของชุมชนในระบบเกษตรกรรมพื้นเมืองในที่สูงในแนว *cultural ecology* ยังคงปรากฏอยู่ในงานวิชาการในชุดต่างๆ เช่น Christanty (1986) เป็นต้น ซึ่งเน้นจัดจำแนกประเภทระบบการทำไร่ในที่สูง ความรู้ในการใช้ทรัพยากรบนที่สูง ตลอดจนความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ และที่ดิน ทั้งนี้ประเด็นที่เป็นจุดเน้นยังคงเป็นเรื่องประชากร ซึ่งกลายเป็นตัวแปรสำคัญในการวัดความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาในระบบการจัดการทรัพยากรดังกล่าว

นอกเหนือจากงานศึกษาในเรื่องการใช้ที่ดินในระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมบนที่สูงแล้วการศึกษา ระบบทรัพยากรส่วนรวมยังได้ครอบคลุมไปถึงการจัดการทรัพยากรส่วนรวมในระบบอื่นๆ เช่น องค์กรรมเมืองฝ้าย (อุไรวรรณ คันทิมมุง, 2528) และป่าชุมชน (อุไรวรรณ คันทิมมุง, 2533 วิสูตร งามวิจิตร และคณะ 2533) งานดังกล่าวเน้นการศึกษาองค์การสังคม วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน และอันเป็นแกนกลางสำคัญในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม งานศึกษาดังกล่าวโดยเฉพาะเรื่ององค์กรรมเมืองฝ้าย ได้เปิดมิติการพิจารณาองค์ประกอบทางนิเวศของทรัพยากรในฐานะพื้นฐานตัวชี้ของโครงสร้าง ความสัมพันธ์ของสังคมชุมชนนอกเหนือไปจากองค์ประกอบทางเศรษฐกิจและเครือญาติทางสังคมอื่นๆ ดังตัวอย่างเช่น แม่น้ำ และการแตกกลุ่มน้ำและการใช้น้ำในระบบนิเวศของชาวนา ตลอดจนชี้ให้เห็นว่าความสำนึกในการจัดการน้ำอันเป็นทรัพยากรส่วนรวม และเศรษฐกิจการเกษตร นั้นสัมพันธ์โดยตรง ต่อยุทธศาสตร์การปรับตัวของชุมชนภายใต้การจัดการองค์กรรมเมืองฝ้ายที่มีประสิทธิภาพ มีโครงสร้างการ การบริหาร การแบ่งหน้าที่ ความรับผิดชอบ และการควบคุมระบบกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ตลอดจนการแลกเปลี่ยนระหว่างผลประโยชน์และความรับผิดชอบที่เหมาะสมเฉพาะตัวกับงานศึกษา เรื่องป่าชุมชนก็แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อ เช่น คอนฟูตาในฐานะเป็นหลักบ้านของหมู่บ้านใน ภาคอีสาน หรือ แนวคิดเรื่องสายน้ำของภู ชูบะของชาวชนองคหว่องในภาคเหนือ อันได้เป็น กลไกสำคัญทางวัฒนธรรมที่ได้รักษาป่าชุมชนของหมู่บ้านไว้

งานศึกษาในแนวนิเวศวัฒนธรรมนี้ได้เปิดแนวทางใหม่ๆ ในการศึกษาระบบการใช้ทรัพยากร ส่วนรวมของชุมชนนับแต่ช่วง 1970 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดีแนวคิดดังกล่าวก็มีข้อจำกัดและข้อบกพร่องที่สำคัญบางประการในการอธิบายปรากฏการณ์ของทรัพยากรส่วนรวม ข้อวิจารณ์ที่สำคัญของ งานศึกษาในแนวนิเวศวัฒนธรรมคือ การเน้นแนวคิดและตัวแบบเรื่องการปรับตัวในระดับจุลภาค (micro-adaptive model) ทำให้ละเลยเงื่อนไขที่สำคัญของโครงสร้างด้านการเมืองและเศรษฐกิจภายนอก ที่มีผลอย่างยิ่งต่อพลวัตการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ดังเช่นที่ Peet และ Wall (1993) ได้ วิจารณ์ว่าถึงแม้แนวคิดดังกล่าวจะ ได้สร้างทฤษฎีการต่อต้านสังคมในการลดระดับความรู้ของ ชุมชนท้องถิ่นให้มีฐานะเป็นศาสตร์ที่ไม่ค่อยไปกว่าวิทยาศาสตร์ตะวันตกก็เช่นแต่แนวคิดการศึกษาเชิง โครงสร้างหน้าที่ได้จำกัดขอบเขตการศึกษาอยู่เพียงระดับชุมชน และไม่อาจมองเห็นมิติที่สัมพันธ์กับ เศรษฐศาสตร์การเมืองของความสัมพันธ์ที่มีระดับกว้างและซับซ้อนไปกว่าระดับชุมชนซึ่งจำกัดคัง กล่าวถึงได้จึงขาดงานศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรของเกษตรกรรมพื้นเมืองในที่สูงของไทย ซึ่ง มักวางจุดเน้นหรือจัดรูปเชิงปัญหาของการทำไร่ในที่สูงไว้ที่การเพิ่มขึ้นของประชากร การมองไม่เห็น

มิติทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองของ "ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากร" ทำให้ประเด็นดังกล่าวกลายเป็นปัญหาที่ดำรงอยู่คู่กาล คู่สมัย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นและสืบต่อโดยตัวของมันเอง (self-perpetuating) ไม่มีประวัติศาสตร์และไม่มีเกี่ยวข้องกับการเมืองการมองปัญหาจากเชิงมิติทางด้านอุดมการณ์และภาวะทางสังคมแล้ว ก่อให้เกิดแนวโน้มในการเสนอทางออกแบบระบอบเผด็จการเผด็จการเผด็จการในการไว้ที่คืนชนชั้นสูงในแง่ที่หาก ไม่เห็นแนวทางมาปรับปรุงระบบดังกล่าว ก็จำเป็นต้องหาแบบใหม่มาแทนที่ระบบที่ล้มเหลว สาเหตุที่ขาดหายไปจากการวิเคราะห์ดังกล่าวคือ เงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนนโยบายภาครัฐอะไรบางอย่างที่ได้สร้างนิยาม "ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากร" ขึ้น หรือนับแต่เมื่อไรที่การเพิ่มขึ้นของประชากร ได้กลายมาเป็นปัญหา อย่างไร และทำไม (Jacobs 1993) สาธิตดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาหัวใจที่ไม่อาจไม่นำมาพิจารณาในการวิเคราะห์ปัญหาของทรัพยากรส่วนรวม นั่นคือแนวทางการพัฒนาของรัฐ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสำคัญในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานะการณ์ของชุมชนและทรัพยากรบนที่สูงมากกว่า 4 ทศวรรษ การเน้นการศึกษาวัฒนธรรมและการปรับเปลี่ยนค่านิยมของนิเวศนิเวศวัฒนธรรมยังได้ทำให้ละเลยมิติด้านความขัดแย้งทั้งภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับรัฐ ดังเช่นในงานของอุไรวรรณ (2528) ซึ่งมองการปฏิรูปการบริหารการควบคุมอำนาจการบริหารท้องถิ่นโดยรัฐส่วนกลางแต่เพียงด้านที่เป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นเท่านั้น (น.169-170) แนววิเคราะห์ดังกล่าวได้ถูกวิจารณ์อย่างมากจากนักคิดสำนักนิเวศการเมือง งานศึกษาของนิเวศการเมืองนั้นเสนอว่าได้ทิ้งในแง่ที่เป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ต่อแนวนิเวศนิเวศวัฒนธรรม (Peet และ Wai 1993) หรือการมองว่างานทางทฤษฎีของแนวคิดนิเวศนิเวศวัฒนธรรม (Sheridan 1988) อย่างไรก็ตามงานศึกษาในแนวนี้นั้นในสังคมไทย ไม่ถือว่าเป็นเรื่องที่ใหม่เพราะมีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากการงานในแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เริ่มมาในช่วง 1980 Philip Hirsch (1989) ใน Forest, Forest Reserve, Forest Land in Thailand ได้เสนอว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยควรพิจารณาจากมิติของเศรษฐศาสตร์การเมือง แทนที่จะมองว่าเป็นปัญหาทางชีวภาพหรือทางนิเวศวิทยาเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างมหภาค (macro-structural relations) จะช่วยให้มองเห็นพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอก ซึ่งรวมถึงการพัฒนาและการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการป่าโดยกฎหมายป่าไม้ ที่มีบทบาทก่อให้เกิดโครงสร้างการถือครองและการกระจายการถือครองที่ดินที่ไม่เป็นธรรม ก่อให้เกิดการเบียดขับกลุ่มชนที่ไร้อำนาจครอบครองเข้าสู่เขตป่าในที่สุด ใน The State in the Village: The Case of Ban Mai อันเป็นกรณีศึกษาหมู่บ้านในภาคตะวันตกของไทย Hirsch (1993) ได้วิเคราะห์พลวัตรของการทำลายป่าซึ่งเริ่มจากการถ่มป่นทุนค้ำไม้ จนถึงการขายตัวของพืชเศรษฐกิจ และความไม่แน่นอนของตลาดของพืชเศรษฐกิจสมัยใหม่ การเข้ามาของรัฐและโครงสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากรแบบใหม่ได้แทนที่ระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ความถดถอย

ทางอำนาจและระบบอุปถัมภ์ได้เอื้ออำนาจประโยชน์ให้กับผู้ที่เข้าถึงทุนและมีความสัมพันธ์กับรัฐท้องถิ่นในการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ในขณะที่จำกัดช่องทางเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านยากจนส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่าการใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองในการวิเคราะห์ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรนั้น มีพลังและอำนาจในการอธิบายปัญหาดังกล่าว ได้ดีซึ่งโดยไม่มีเงื่อนไขเชื่อมโยงประเด็นดังกล่าวเข้ากับความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองอันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนก่อให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ หากยังแสดงให้เห็นถึงอำนาจการครอบงำของภาครัฐและทฤษฎีความรู้ตะวันตกที่อยู่เบื้องหลังแนวคิดในการควบคุมทรัพยากรที่สำคัญๆ ดังเช่นข้อวิพากษ์ในเรื่องทฤษฎีการเพิ่มขึ้นของประชากรกับการทำลายป่า ในงานของ Larry Lohmann (1993) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงอำนาจของทฤษฎีตะวันตกว่าด้วยเรื่องประชากรที่กลดคุณค่าความเป็นมนุษย์และชุมชนลงกลายเป็นเพียงจำนวนตัวเลขและสถิติที่ถูกจับมาเปรียบกับ "ทรัพยากรป่าไม้" ศาสตร์ดังกล่าวถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุม "ประชากร" ผู้ไร้อำนาจต่อรองที่อบบางกลุ่ม โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยในเขตที่สูงของไทยโดยรัฐ และองค์การระหว่างประเทศ ขณะเดียวกันกับบังคับความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมในสังคมซึ่งอนุญาตให้กลุ่มชนชั้นนำมีอำนาจในสังคมสามารถใช้อำนาจได้ดั่งใจชอบเขต

งานศึกษามานานขึ้นได้ขยายขอบเขตการวิเคราะห์โครงสร้างการควบคุมทรัพยากรและประชาชนผู้ใช้ทรัพยากรโดยรัฐโดยใช้การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (spatial analysis) ในการอธิบายการควบคุมทรัพยากรและการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐด้วยแนวทางการควบคุมอาณาเขตดินแดน (territorialization) อันเป็นทศโนโลยีทางอำนาจที่สำคัญของวิชาสังคมใหม่ Vandergeest และ Peluso (1995) ใน *Territorialization and State Power in Thailand* ได้ชี้ให้เห็นว่า รัฐไทยสมัยใหม่ได้ใช้แนวคิดดังกล่าวเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากร และควบคุมคน ถึงกรรมของคน การเข้าถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้ประชาชน ตลอดจนนิยามและจัดระเบียบสิทธิในการใช้ทรัพยากรเสียใหม่ โดยใช้เครื่องมือสำคัญคือแผนที่ การสำรวจ การกำหนด การแบ่งพื้นที่ป่าเป็นประเภทต่างๆ ตลอดจนวางกฎเกณฑ์ต่างๆ ผ่านกฎหมายที่ดิน และกฎหมายป่าไม้ซึ่งลอกแบบมาจากตะวันตก ขณะเดียวกันกระบวนการทำให้พื้นที่กลายเป็นสินค้า (commodification of space) ผ่านกฎหมายป่าไม้และที่ดินซึ่งมุ่งเน้นเพียงสิทธิของรัฐและเอกชนโดยไม่ยอมรับสิทธิในทรัพยากรส่วนรวมของท้องถิ่น ไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น หากยังกระตุ้นให้เกิดแรงต่อต้านและไม่ยอมรับการอ้างสิทธิของรัฐจากชาวบ้านซึ่งผลให้กระบวนการควบคุมอาณาเขตทรัพยากรดังกล่าวเป็นไปอย่างไร้ประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ การวิเคราะห์การเมืองในเรื่องพื้นที่ (geo-politics) ยังปรากฏในงานของ Stott (1991) Murang and Pa: Elite

Views of Nature in a Changing Thailand ซึ่งศึกษาปัญหาการทำลายป่าโดยวิธีระยะจากประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดของรัฐและชนชั้นนำที่ขึ้นชื่อ "ป่า" (เขตอนารธรรม ป่าอันชนนอกอำนาจของรัฐ) และ "เมือง" (เขตอนารธรรมของคนไทย ศูนย์กลางอำนาจของรัฐ) เมื่อ "ป่า" ไม่ได้เป็นอาณาบริเวณของพื้นที่ป่าอันดั้งเดิมก่อนการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่อีกต่อไป หากมีฐานะเป็นแหล่งทรัพยากรที่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจของประเทศ เป็น "ธรรมชาติ" ที่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ "เมือง" โดยรัฐในฐานะปัจจัยสำคัญในการพัฒนา

การวิเคราะห์ในแนวนิเวศการเมืองยังชี้ให้เห็นอีกว่า การเมืองในเรื่องการจัดการทรัพยากรในไทยสะท้อนถึงการแบ่งชิงและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างรัฐ เอกชน และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศ Anan Ganjanapan (1994, 1996) ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ปัญหาการบุกรุกป่าและการตัดไม้อย่างผิดกฎหมาย เป็นผลโดยตรงจากระบบกฎหมายและการจัดการป่าของรัฐ ซึ่งได้ก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ในทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมระหว่างกลุ่มเอกชน และชาวบ้านที่อาศัยใน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศ การสนับสนุนและยอมรับแนวคิดและแนวทางกรรมสิทธิ์เอกชนในเขตป่าอย่างเป็นทางการ เช่น โครงการสิทธิที่ดิน (สทก.) และนโยบายปฏิรูปที่ดิน แต่กลับปฏิเสธระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างสิทธิเอกชนและสิทธิชุมชนเท่านั้น หากยังนำไปสู่การบุกรุกทำลายป่าเพิ่มมากขึ้น นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรของรัฐก็มีความสับสนและเป็นเรื่องทางการเมือง ทั้งนี้เพราะในขณะที่รัฐเน้นการอนุรักษ์โดยนโยบายการอพยพคนออกจากป่าและการเพิ่มพื้นที่ป่าอุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ขณะเดียวกันกลับสนับสนุนโครงการพัฒนาต่างๆ ในเขตป่า ตลอดจนส่งเสริมกรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินป่าไม้ ประเด็นชนกลุ่มน้อยและการทำลายป่า จึงเป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ในการปกปิดความไม่จริงใจในการรักษาป่าของรัฐ นโยบายดังกล่าวจึงเป็นการละเมิดสิทธิ ความเสมอภาคและการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย การเมืองในเรื่องการอนุรักษ์จึงไม่ใช่เป็นเพียงการเผชิญหน้าระหว่างชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานของรัฐเท่านั้น หากประเด็นที่อยู่ภายใต้ความขัดแย้งนี้คือการช่วงชิงเพื่อความเป็นเจ้าของป่าตามกฎหมาย เพื่อความควบคุมและขยายอำนาจของรัฐเข้าไปในพื้นที่ป่า (1996:5)

ประเด็นหัวใจในเรื่องการเมืองนิเวศน์ในไทยตามทฤษฎีของ Anan ในที่นี้จึงได้แก่ การวิพากษ์วิจารณ์สิทธิชุมชนในการ ใช้และความคุ้มครองทรัพยากร โดยรัฐภายใต้กฎหมายและนโยบายป่าไม้ ซึ่งได้ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรโดยรวมในที่สูง เช่นระบบไร่หมุนเวียน กลายเป็นการใช้ที่ดินที่ผิดกฎหมาย และทำลายป่า การจัดการป่าในวิธีชีวิตแบบดั้งชีพในรูปของป่าชุมชนในเขตที่กันเป็นป่าอนุรักษ์กลาย

เป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้ตามกฎหมาย การไว้สิทธิตามกฎหมายของชุมชนในการเป็นเจ้าจัดของและปกป้องทรัพยากรของตนเองตลอดจนการกีดกันไม่ให้ชุมชนรวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ในที่สูงมีส่วนร่วมในการจัดการป่าได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องหันไปพึ่งตลาดและระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ที่ขาดความแน่นอน ตลอดจนขยายที่ดินทางการเกษตร หรือสูญเสียไปกับกระบวนการกว้านซื้อที่ดินเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ สถานการณ์ดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนของกระบวนการของการที่ป่าได้กลายเป็นสภาพเป็นสมบัติสาธารณะที่เปิดเผย (open access) อันเนื่องมาจากการจัดการของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ภายในขบวนการความขัดแย้งและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมดังกล่าวยังคงเห็นได้ว่าชุมชนท้องถิ่นหาได้มีสภาพเป็นเพียงเหยื่ออันอ่อนแอที่ถูกกระทำและควบคุมจากรัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่ ในทางตรงข้ามงานศึกษาของ Anan (1995, 1996) ได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนทั้งที่รุนแรงและที่ดูสูงในการปกป้องสิทธิชุมชนในการจัดการป่าของตนเองทั้งที่ปรากฏในรูปแบบของการต่อสู้ปกป้องป่าจากการทำลายป่าภายใต้โครงการของรัฐ เช่นกรณีการต่อสู้ของชาวกะเหรี่ยงเพื่อคัดค้านการตัดป่าขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ หรือในการรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรเพื่อดูแลป่าในรูปแบบป่าชุมชนของชุมชนต่างๆทั่วประเทศด้วยตนเอง การต่อสู้ของชุมชนดังกล่าว ดังที่ Anan ได้เน้นย้ำว่ากระบวนการดังกล่าวหาใช่ความพยายามกลับไปสู่แนวคิดหรือวัฒนธรรมในอดีตไม่ แต่เป็นขบวนการที่ถวิลหาผลของความขัดแย้งและการช่วงชิงอำนาจในการควบคุมทรัพยากร ที่สะท้อนให้เห็นถึงการขบถของชุมชนต่อการอ้างสิทธิเหนือชุมชนของรัฐ

การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของแนวคิดเชิงนิเวศการเมืองที่ผ่านมานี้จะมีดังการอธิบายในเชิงวิพากษ์สูงแม้จะมีนักวิจารณ์ว่ามักจะเน้นหนักการวิเคราะห์ระดับมหภาคและละเลยมิติทางด้านชุมชนไม่ว่าจะเป็นการเมืองในระดับภูมิภาคหรือแง่มุมทางด้านวัฒนธรรมก็ตาม (Moore 1993) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในกรณีของไทยในช่วง 1990 เป็นต้นมา อาจถือได้ว่าเป็นข้อยกเว้นทั้งนี้เนื่องจากปรากฏการณ์การต่อสู้กันเข้มข้นของชาวบ้านภาคต่อทั้งทั่วประเทศในประเด็นความขัดแย้งและการแบ่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนกับรัฐและทุนอุตสาหกรรมได้เรียกร้องให้นักวิชาการหันมาสนใจศึกษาทัศนคติ วัฒนธรรม ความเชื่อ รูปแบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวม กันมากขึ้น งานศึกษาในเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ได้กลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากที่สุดประเด็นหนึ่งก็ว่าได้จากนักวิชาการที่สนใจเรื่องทรัพยากรจากหลากหลายในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ในด้านหนึ่งเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงเงื่อนไขและกระบวนการการเคลื่อนไหวของชุมชนและกลุ่มสังคมต่างๆ เช่นองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้น โสณพะขบวนการเรียกร้องสิทธิในรูปแบบกฎหมายป่าชุมชน ขณะเดียวกันก็เพื่อพยายาม

แสวงหาทางออกให้ลบล้างความขัดแย้งในระบบกรรมสิทธิ์ทรัพยากร ในสังคมไทยที่จำกัณฑ์เพียงกรรมสิทธิ์ภาครัฐและเอกชนเท่านั้น

1.6 สิทธิชุมชน: จุฬารัตน์-แรงจูงใจ-สถาบันทางสังคม

งานที่อาชือได้ว่าเป็นชิ้นบุกเบิกสำคัญที่นำมาสู่การศึกษาเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการป่าอย่างกว้างขวางในเวลาค่อนมา คือ วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ดิถีพินในปี 2534 โดยมีจิตต์ ปิ่นทอง เป็นบรรณาธิการ หนังสือดังกล่าวเป็นรายงานการวิจัยประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าของชุมชนในภาคต่างๆของประเทศไทย กล่าวคือ ภาคเหนือ ภาคเหนือตอนล่าง ภาคกลาง ภาคตะวันออกเหนือ และภาคใต้ ลักษณะพิเศษของงานศึกษาชิ้นนี้คือ ความพยายามที่จะตอบปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากระดับชุมชน กล่าวคือทั้งข้อมูลเชิงประจักษ์ระดับชุมชน และทฤษฎะคติความคิดเห็น และความเชื่อของชาวบ้าน ทั้งนี้ด้วยการเสนอให้หันถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรซึ่งสัมพันธ์โดยตรงกับการผูกขาดการจัดการป่าโดยรัฐเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและความเปลี่ยนแปลงในการใช้ทรัพยากรจากยุคบ้านป่าสู่ยุคการช่วงชิงทรัพยากร อันเป็นผลกระทบอันเนื่องมาจากนโยบายป่าไม้ การพัฒนาของรัฐ และอิทธิพลของเศรษฐกิจภายนอก งานศึกษาชิ้นนี้ได้เปิดมิติใหม่ในการนิยามความหมายใหม่ของป่าซึ่งไม่ได้มีเพื่อความเหมาะสมทั้งด้านสภาพ หรือเศรษฐกิจเท่านั้น หากป่ายังเป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นองค์รวมของทั้งระบบวัฒนธรรม และเศรษฐกิจท้องถิ่น งานศึกษาที่มองปัญหาเรื่องป่าจากทฤษฎะของชาวบ้านได้ทวนกระแสการย้ายชาวบ้านออกจากป่าอนุรักษ์ด้วยการเสนอแนวคิด "ทนอยู่กับป่า" ในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ทั้งนี้ข้อเสนอทางนโยบายที่สำคัญคือ การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าอนุรักษ์ซึ่งรวมถึงแค่การจัดแนวเขตป่าให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมการผลิตของชุมชนจนถึงการสร้างหลักประกันความมั่นคงในที่ดินให้กับชุมชนและการรับรองสิทธิชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชน

ป่าชุมชนจึงกลายเป็นแนวคิดสำคัญในทศวรรษนี้ที่มีฐานะเป็นทางออกของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ซึ่งไม่เพียงแต่ท้าทายแนวคิดการจัดการป่าแบบตะวันตกที่ครอบงำการบริหารจัดการป่าของรัฐไทยมากกว่า 1 ศตวรรษ ที่ทำให้ป่ามีสถานะเพียงองค์ประกอบทางเศรษฐกิจและชีวภาพเท่านั้น แนวคิดป่าชุมชนยังได้ถักทอแนวทางการรวมศูนย์อำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากรอีกด้วย ป่าชุมชนเป็นตัวอย่างของระบบทรัพยากรส่วนรวมที่ดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาและเกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา

ในท่ามกลางกระแสความขัดแย้งและการพยายามเข้าควบคุมการจัดการป่าของรัฐ

คำถามสำคัญคือ อะไรคือเงื่อนไขสำคัญที่ยึดโยงทรัพยากรและชุมชนเข้าด้วยกันภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน งานศึกษาเหล่านี้ได้พยายามตอบคำถามนี้จากแง่มุมทางวิชาการที่แตกต่างกัน ในที่นี้จะทำการทบทวนแนวคิดที่เสนอจาก 3 มุมมองที่สำคัญ คือ อุดมการณ์ป่าชุมชน แนวคิดเรื่องแรงจูงใจ และความเป็นสถาบันสังคมของทรัพยากรส่วนรวม

1.7 อุดมการณ์ป่าชุมชนและสิทธิในป่า

ฉัตรชัย วัฒนานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และถิรฐิศา กาญจนพันธุ์ (2536) ได้เสนอให้พิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น "องค์รวมของระบบวัฒนธรรม" ของชุมชน ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านแล้วป่าไม่ได้มีสถานะทางสภาพทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากมีความหมายรวมถึงอุดมการณ์ของอำนาจและสิทธิธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ อุดมการณ์ดังกล่าวพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์และวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าและกลไกกรรมสิทธิ์บ้านมานานนับแต่ประวัติศาสตร์ แนวความคิดดังกล่าวมีความเติบโตมาช้านาน ทั้งเป็นที่ยอมรับในกฎหมายของรัฐในสมัยโบราณ เช่นกฎหมายมรดกศาสตร์ซึ่งปรากฏบทลงโทษแก่ผู้ที่ละเมิดที่บุกรุกทำลายป่าอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้อื่นที่เรียกว่า "ป่าคือบ้านเกิดเมือง" อุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ความประเพณีในการควบคุมการจัดการและดูแลป่าโดยชุมชนซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรมภายใต้หลักการที่ว่าสิทธิในการรับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกป้องป่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากผ่านความเชื่อเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองรักษาป่าในอาณาบริเวณหมู่บ้าน การบุกรุกทำลายป่าของบ้านต้นกำเนิดเป็นการผิดศีล จึงเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเซ่นไหว้เพื่อชดเชย

สิทธิชุมชน โชนน้อยนี้จึงหมายถึง "สิทธิร่วม" เหนือทรัพย์สินของชุมชน (ธศ 2539) มาใช้สิทธิส่วนตัว และทรัพยากรก็ไม่ใช้สมบัติสาธารณะ ในทางตรงข้ามป่าที่จัดการโดยชุมชนมีการจำกัดสิทธิในการใช้ภายใต้อำนาจของชุมชนที่ชัดเจน โดยที่กฎประเพณีการจัดการกำหนดขึ้นจากวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง ประเด็นที่สำคัญคือ อุดมการณ์ป่าชุมชนไม่ใช่ระบบคุณค่าหรือเป็นเพียงค่านิยมในอุดมคติเท่านั้น หากมีการผลิตซ้ำและสืบทอดอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา ในงานศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนในภาคเหนือ ฉัตรชัยและคณะ (2536) ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สิทธิในป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของ

ของสิทธิชุมชนนั้นครอบคลุมสิทธิด้านอื่นๆ คือ สิทธิความรวมรชาดิอันวางอยู่บนแนวคิดเรื่องสิทธิในการใช้ (use/right rights) ซึ่งขึ้นอยู่กับหลักการเรื่องความเป็นธรรมทางสังคม และความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศน์ ทั้งนี้สิทธิการใช้ดังกล่าวจะยังคงอยู่ควบเท่าที่บุคคลยังคงใช้แรงงานในการปรับใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ภาวะสิทธิจะเปลี่ยนแปลงเมื่อการใช้ประโยชน์นั้นสิ้นสุดลง ตัวอย่างของสิทธิในการใช้ดังกล่าวจะเห็นได้จากระบบการทำไร่ของชุมชนในเขตป่า เช่นชาวกะเหรี่ยงและมอญ ซึ่งสิทธิในการใช้ที่ดินเพื่อทำไร่จะหมดไปเมื่อเจ้าของไร่ทิ้งไร่ดังกล่าวให้พื้นดินเป็นไร่พด และป่าในที่สุด ผู้อื่นมีสิทธิที่จะเข้ามาใช้ต่อได้ ในขณะที่สิทธิความรวมรชาดิซึ่งกำกับสิทธิในการใช้จะมีวางอยู่บนพื้นฐานแนวคิดเรื่องสิทธิในการดำรงชีพจากธรรมชาติ ซึ่งอนุญาตให้บุคคลสามารถปรับไร่หรือเก็บเกี่ยวทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพได้ ทั้งนี้รวมถึงทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามในที่ดินที่บุคคลอื่นใช้อยู่ก็ตาม เช่นการเก็บเห็ดหรือพืชผักที่ขึ้นตามธรรมชาติในที่ดินที่คนในชุมชนใช้อยู่ เป็นต้น สิทธิชุมชนดังกล่าวไม่เพียงพบในการจัดการที่ดิน หรือป่าไม้เท่านั้น หากดังปรากฏในการจัดการทรัพยากรอื่นๆ เช่น การจัดการน้ำ ในระบบกบเมืองท่า

อุดมการณ์ป่าชุมชนเดิมๆ จะเป็นอุดมการณ์ดั้งเดิม แต่ก็มีมีการกลืนใหม่โดยเฉพาะในบริบทของสังคมปัจจุบัน ในเขตที่มีความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรสูงชาวบ้านจะปกป้องสิทธิตามประเพณีของตนเองโดยการผลิตซ้ำอุดมการณ์ดังกล่าว ในบางกรณีชาวบ้านได้ปรับอุดมการณ์ดั้งเดิมให้สอดคล้องกับระบบราชการมากขึ้นเพื่อสร้างความชอบรับเช่น การจัดตั้งองค์กรที่เป็นทางการในการรักษาป่า เช่น การรวมการหมู่บ้าน และสภาตำบล และพยายามบันทึกกฎเกณฑ์ต่างๆเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นหลักฐานที่ยอมรับกันได้ กฎเกณฑ์ในสิทธิความรวมรชาดิ ซึ่งยึดว่ามนุษย์ควรจะมีสิทธิใช้แรงงานของตนเองอย่างอิสระเพื่อความอยู่รอดตามอัตภาพนั้น เป็นกฎเกณฑ์ที่ได้รับการขัดเกลาในพื้นที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่มีค่าไว้ ทั้งนี้เพราะเป็นหลักการสำคัญที่บ้านใช้ในการอ้างสิทธิ และความยุติธรรมเพื่อคัดกรองกับอิทธิพลภายนอกมา ดังเช่นกรณีชาวมาลายูและไร่ที่ดินหลายแห่งในภาคเหนือซึ่งได้โน้มน้าวไปคัดไม้ขายเพื่อยังชีพอันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงการแย่งชิงทรัพยากร ระหว่างบริษัทสัมปทานซึ่งเข้าไปทำไม้ โครงการพัฒนาล่างๆของรัฐเช่น เขื่อน ที่ทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียที่ดินที่สมบูรณ์ในการเกษตร และนโยบายสถาบันทุนที่ขูดรีดจะยิ่งก่อให้เกิดการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเข้าไปในเขตป่า ตลอดจนรัฐซึ่งใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในควบคุมพื้นที่และทรัพยากรป่า ชุมชนได้ใช้หลักการดังกล่าวสร้างความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากรเช่นเดียวกับกลุ่มผู้มีอำนาจอื่นๆ (ฮานันท์ และมิ่งสวรรค์ 2536)

นักคิดในสาขาอุดมการณ์ป่าชุมชน"นี้ ได้วิเคราะห์เงื่อนไขของการขีดใจอย่างถนอมแน่นระหว่างป่าและชุมชนว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยสำคัญ 8 ประการคือ 1.ชุมชนมีลักษณะความเป็นชุมชนสูง 2.ทรัพยากรยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ 3.มีผลประโยชน์ร่วมกัน 4.มีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งเงื่อนไขของการเกิดจิตสำนึกดังกล่าวออกเป็น 4 ประเภทคือ จิตสำนึกที่เกิดจากความตระหนักรู้ และการพลัดถิ่นของชุมชนการสืบพหุคตอกันมา จิตสำนึกที่เกิดจากความจำเป็นในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศป่าชุมชน จิตสำนึกที่เกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก จิตสำนึกที่เกิดจากภัยแล้ง 5.มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง 6.มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน 7.มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน 8.มีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ข้อเสนอที่สำคัญจากงานศึกษาเรื่องป่าชุมชนคือการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจการจัดการป่าของรัฐ โดยการรับรองสิทธิชุมชนให้มีความเป็นสิทธิที่ถูกต้องตามกฎหมาย และการสนับสนุนการจัดการทรัพยากรชุมชนโดยรัฐ

1.8 แนวโน้มในระบอบทรัพยากรส่วนรวม

งานศึกษาเรื่องทรัพยากรส่วนรวมในไทยที่อธิบายหลักการพื้นฐานและคุณสมบัติของระบบดังกล่าวจากมิติเศรษฐศาสตร์จึงถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจในวงวิชาการของไทย งานที่น่าสนใจอันหนึ่งก็คือ สิทธิและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน ซึ่งเขียนโดย สุรวัดดี เสนิดว โทต (2538) โดยเป็นการศึกษาที่ใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศในการวิเคราะห์เงื่อนไขของการร่วมมือกันจัดการทรัพยากรส่วนรวม (common-pool resources) และรูปแบบการกำหนดสิทธิในทรัพยากร (property right regimes)

แนวคิดของงานศึกษาชิ้นนี้ต่างจากแนวการศึกษาเรื่องอุดมการณ์ป่าชุมชนในแง่ที่วางจุดเน้นหนักในการศึกษาแรงจูงใจของการจัดการทรัพยากรส่วนรวม สุรวัดดีตั้งคำถามที่น่าสนใจว่า เหตุใดในระบบทรัพยากรส่วนรวมคนจึงร่วมมือกันจัดการทรัพยากร ทั้งที่แรงจูงใจน่าจะเป็นเรื่องแต่ละคนจะรักษาผลประโยชน์ของตนเองไว้ให้มากที่สุดและน่าจะทำให้แต่ละคนชิงดีชิงเด่นผลประโยชน์ส่วนตนไว้ให้มากที่สุดมากกว่าที่จะร่วมมือกัน ซึ่งในที่สุดสถานการณ์ก็จะกลายเป็นเหมือนสมมติฐานเรื่องสมบัติสาธารณะ (open access) และโศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม ตามที่ Hardin เสนอไว้ คำตอบที่เป็นไปได้สำหรับเรื่องนี้ตามที่สุรวัดดีเสนอคือ การร่วมมือกันในการจัดการทรัพยากรนั้นเป็นเงื่อนไขที่ให้อุปสรรคมากกว่าการที่ต่างคนต่างแย่งใช้ทรัพยากร โดยปราศจากการร่วมมือกัน โดยที่เวลาและการคำนึงถึงผลประโยชน์ระยะยาวเป็นปัจจัยที่สำคัญ ซึ่งจะเห็นได้จากตัวอย่างของการรวม

กลุ่มกันลี้เป็นองค์กรหรือกลุ่มอนุรักษ์ป่าของชุมชนหลายแห่ง เพื่อป้องกันการเข้ามาใช้พื้นที่ของบุคคลภายนอกหรือรัฐ

ในการวิเคราะห์ปัญหาสิทธิของราษฎรที่เกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรป่าไม้แล้ว งานชิ้นนี้ได้เสนอไว้คล้ายคลึงกับงานศึกษาเรื่องป่าชุมชนที่กล่าวถึงข้างต้น โดยเห็นว่าการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ และการผูกขาดรูปแบบการกำหนดสิทธิของทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไว้เพื่อรูปแบบที่รัฐเป็นเจ้าของเท่านั้น ได้นำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างรัฐและประชาชน การทำให้ป่ากลายเป็นสมบัติสาธารณะ (open access) ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในที่สุด

สิทธิชุมชน อันเป็นสิทธิโดยพฤตินัยของชุมชนในการจัดการได้รับผลกระทบโดยตรงจากการผูกขาดในระบบสิทธิในการจัดการป่าของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกลุ่มบุคคลภายนอก เช่น บริษัทเอกชน ได้รับสิทธิเหนือชุมชนในการเข้าไปใช้ทรัพยากร อย่างไรก็ดี สถานการณ์ไม่มั่นคงในสิทธิในที่ดิน และป่าไม้ของชุมชนกลับมีส่วนในการผลักดันให้เกิดแรงจูงใจในการอนุรักษ์ป่าและที่ดินขึ้นมาในหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อต่อรองเรียกร้องสิทธิโดยพฤตินัย (น. 16)

สุรวิทย์ ได้จำแนกประเภทของกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมกันอนุรักษ์ป่าออกเป็น 2 ประเภทคือ ประเภทที่มีองค์การในการจัดการดูแลรักษาป่ามาเป็นเวลานานกว่า 10 ปีแล้ว และประเภทที่เพิ่งเริ่มจัดตั้งองค์การดูแลจัดการป่าเมื่อไม่เกิน 10 ปีมานี้เอง โดยตั้งข้อสังเกตว่าการที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิโดยพฤตินัยของชุมชนในกรณีแรกจะกลายเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การทำลายระบบการอนุรักษ์ป่าของชุมชนในที่สุด ในขณะที่กรณีที่สองเป็นองค์การที่เกิดจากแรงบีบจากภายนอก การที่รัฐยอมรับสิทธิในทรัพยากรของชุมชนประเภทนี้ภายใต้เงื่อนไขการอนุรักษ์ จะเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนเหล่านี้ร่วมมือกับดูแลรักษาป่าเอาไว้ได้ ทั้งนี้การยอมรับสิทธิโดยรัฐจะต้องเกิดขึ้นควบคู่กับเงื่อนไขการดูแลและจัดการทรัพยากรและระบบสิทธิที่พัฒนาขึ้นมาจากในชุมชนเอง ทั้งนี้โดยแบ่งรูปแบบการกำหนดสิทธิในทรัพยากรออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับปฏิบัติการ และระดับวางนโยบายและการจัดการ โดยที่ระดับปฏิบัติการหมายถึง สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ส่วนสิทธิในระดับวางนโยบายและการจัดการหมายถึง สิทธิในการจัดการ สิทธิในการจำกัดผู้ใช้ประโยชน์ และสิทธิในการถ่ายโอนผลประโยชน์และอำนาจอธิปไตยในทรัพยากรด้วย ทั้งนี้ในระบบทรัพยากรส่วนรวมสิทธิดังกล่าวไม่จำเป็นต้องเป็นสิทธิในการเป็นเจ้าของ แต่อาจเป็นสิทธิในการครอบครอง ตลอดจนทรัพยากรบางประเภทก็อาจอยู่ภายใต้สิทธิส่วนบุคคลได้ เช่น สิทธิในพื้นที่เกษตรกรรมของระบบทรัพยากรถั่วเป็นต้น

ข้อเสนอที่สำคัญในงานศึกษาแนวนี้คือ รัฐพึงที่จะสร้างเงื่อนไขของการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรที่เหมาะสมที่สุด ทั้งนี้การยอมรับสิทธิชุมชนให้เป็นสิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายนับเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุด กระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่การยอมรับระบบทรัพยากรส่วนรวมให้มีสถานะทางสังคมที่ชอบธรรมโดยกฎหมาย

1.9 ทรัพยากรส่วนรวมกับความเป็นสถาบันทางสังคม

แนวคิดในการวิเคราะห์เรื่องทรัพยากรส่วนรวมที่น่าสนใจอีกแนวทางหนึ่งคือ การเน้นความเป็นสถาบันทางสังคมของระบบทรัพยากรส่วนรวม งานศึกษาที่สำคัญได้แก่ หนึ่งกับกับศึกษาสภาพในการจัดการทรัพยากร: กรณีศึกษาการจัดการตุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ (2538) โดยสุทธิศักดิ์ วิธากัก โดยเป็นงานที่มุ่งสำรวจตามลักษณะหรือยุทธศาสตร์ในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ที่ไม่พ้นจากการแยกแยะทางความขัดแย้งระหว่างกรรมสิทธิ์โดยรัฐ และระบบกรรมสิทธิ์เอกชน หรือ รัฐกับตลาด ทั้งนี้โดยเสนอการจัดการโดยชุมชน โดยได้กรณีการจัดการตุ่มน้ำของชุมชนในภาคเหนือตอนบนเป็นตัวอย่าง

ความต่างของแนวการศึกษาในเรื่องนี้จากแนวคิดอื่นๆคือ การปฏิเสธแนวคิดเชิง "ชุมชนนิยม" (communitarianism) ซึ่งเชื่อกันว่าควรทำให้เกิดการแบ่งแยกชุมชนท้องถิ่นออกเป็นชนละชั้นกับรัฐ ซึ่งปิดกั้นโอกาสในการพิจารณาความเป็นไปได้ในเรื่องการจัดการร่วมกัน (co-management) ระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ ทั้งนี้ผู้ศึกษาค้นว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจละเลยได้เพราะชุมชนเองก็ได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ใหญ่กว่าแล้ว

ทรัพยากรส่วนรวมตามคำจำกัดความในที่นี้ไม่ใช่เป็นเพียงองค์ประกอบทางกายภาพหรือวัตถุธรรมชาติแต่หมายถึง โครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรและความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้นๆ (น.4) โดยที่สถาบันทางสังคมเป็นกลไกในการควบคุมการใช้ทรัพยากร สถาบันในที่นี้หมายถึง กฎกติกาที่สังคมสร้างขึ้นเพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนกับทรัพยากร ตลอดจนเพื่อใช้ในการแปรรูปผลประโยชน์มาอยู่ในครอบครอง และกลายมาเป็นกรรมสิทธิ์ (น.15) ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมจึงมีฐานะเป็นหน่วยทางสังคม ที่มีสมาชิกภาพที่ชัดเจนมีขอบเขตที่แน่นอน มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีกฎเกณฑ์ บรรทัดฐานร่วมกันภายใต้

ระบบสิทธิและอำนาจของกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม ระบบทรัพยากรส่วนรวมไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเป็นสถาบัน หรือกฎระเบียบเพียงอย่างเดียว หากยังสัมพันธ์กับปัจจัยทางกายภาพและข้อจำกัดทางเทคนิคของทรัพยากรส่วนรวมสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนโครงสร้างสถาบันที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรส่วนรวม ทั้งนี้ กระบวนการทรัพยากรกลุ่มน้ำในภาคเหนือสามชุมชนในงานชิ้นนี้ ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการที่ความแตกต่างทางกายภาพของป่าต้นน้ำลำธารของ สภาพเศรษฐกิจสังคม ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้กฎเกณฑ์ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรมีความต่างกันในแต่ละชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตการพึ่งพาทรัพยากรที่แตกต่างกันอีกด้วย

เงื่อนไขสำคัญที่ขัดขวางการจัดการทรัพยากรส่วนรวมเอาไว้คือเป้าหมายที่สำคัญ 3 ประการคือ เพื่อให้มีการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพื่อให้ความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากร และเพื่อสร้างไว้ซึ่งความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชน เป้าหมายดังกล่าวจะบรรลุมากขึ้นก็ต่อเมื่อเงื่อนไขที่แตกต่างของแต่ละชุมชนเช่นกัน เช่น สภาพความเข้มแข็งของผู้มี และสภาพของกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่เดิม เป็นต้น

ข้อเสนอสำคัญของงานชิ้นนี้คือ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่สถาบันในการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ (institutionalization) เพื่อหลีกเลี่ยงความเสมอภาคทั้งนี้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจและสังคมโดยเฉพาะจากอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด อาจทำให้ความล้มเหลวแบบไม่เป็นทางการมีความอ่อนแอลงไป ชุมชนก็ได้เรียกร้องให้รัฐเข้ามาสนับสนุนแนวทางการจัดการแบบจัดการร่วมกัน (co-management) ระหว่างชาวบ้านและรัฐ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำ ตลอดจนป้องกันภาวะทรัพยากรเบ็ดเสร็จอันเกิดขึ้นได้เมื่อระบบทรัพยากรล่มสลายลงจากการไร้หลักประกันทางสิทธิตามกฎหมาย แนวคิดดังกล่าวได้มีการเรียกร้องจากงานวิชาการหลายชิ้นแม้กระทั่งจากนักวิชาการป่าไม้เอง ดังเช่น ในงานเขียนเรื่อง *Evolving Management Systems in Thailand* (1990) ซึ่งถือเป็นงานวิเคราะห์ปัญหาป่าไม้จากมุมมองของนักป่าไม้ โดย Komol Pragtong นักวิชาการป่าไม้ซึ่งสนับสนุนแนวทางป่าชุมชน และ David Thomas นักวิชาการเกษตรป่าไม้ จึงเห็นว่าการจัดการป่าโดยรัฐเองนั้นมีข้อจำกัด ขณะเดียวกันการจัดการป่าภาคเอกชนก็ก่อให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรตลอดจนระบบกรรมสิทธิ์เอกชนดังกล่าวก็ถูกตามกฎหมายประเพณีดั้งเดิมของชุมชน แนวทางที่น่าจะเป็นทางออกจึง

ได้แก่การร่วมมือกันระหว่างรัฐและชุมชนในการจัดการป่าไม้ซึ่งรวมถึงการใช้แนวทางเกษตรป่าไม้ด้วย

แนวคิดทั้งสามข้างต้นนี้แม้ดูเหมือนจะมีความต่างในจุดเน้นของการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธของทรัพยากรส่วนรวม แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมจะเห็นได้ว่าต่างก็ได้เพิ่มเติมในส่วนที่แต่ละแนวคิดขาด ภายได้พื้นฐานร่วมกันที่ต้องการเสนอทางออกให้กับปัญหาความขัดแย้งเรื่องกรรมสิทธิในทรัพยากรที่เห็นจากการบุกรุกของสิทธิโดยรัฐ หรืออภิสิทธิ์ภาคเอกชน กับสิทธิชุมชน ทั้งสามแนวทางได้ขานรับต่อกระแสสังคม กระบวนการเคลื่อนไหวของท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมากกว่าครึ่งทศวรรษ

1.10 บทสรุป

บทความชิ้นนี้ได้ทบทวนให้เห็นถึงแนวคิดและข้อถกเถียงที่สำคัญที่พัฒนาต่อเนื่องมาว่า 3 ทศวรรษในเรื่องระบบทรัพยากรส่วนรวม และสิทธิชุมชน ทั้งในโลกตะวันตกและในบริบทของสังคมไทย ในขณะที่ข้อถกเถียงในวิชาการเรื่องระบบทรัพยากรส่วนรวมมีแนวโน้มที่ดำเนินไปบนพื้นฐานทางทฤษฎีและแนวคิดเป็นหลัก พัฒนาการของข้อถกเถียงในเรื่องนี้ของไทยเกิดขึ้นจากสถานะการณ์ความขัดแย้งทางทรัพยากรที่ดำรงอยู่จริงในสังคม ซึ่งนำไปสู่งานศึกษาที่เกิดขึ้นเน้นการวิจัยในภาคสนาม เพื่อแสวงหาความรู้ และความเข้าใจในปรากฏการณ์และทวรกษณะกิจของชุมชน งานศึกษาวิจัยเรื่องป่าชุมชนโดยโครงการวิจัยชุมชนและพัฒนาร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนทั่วประเทศ อาจกล่าวได้เป็นการเบิกโรงในเรื่องทรัพยากรส่วนรวม เช่นเดียวกับงานวิจัยของนักวิชาการสาขามนุษยศาสตร์ในโลกตะวันตกซึ่งให้หันยุทธศาสตร์ทางวิชาการลงสู่ชุมชนเพื่อต่อสู้กับแนวคิดกระแสหลักที่เน้นแต่เพียงระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐ และกรรมสิทธิ์เอกชน โดยคัดค้านชุมชนออกจากอาณาเขตของระบบทรัพยากร ความพยายามทางวิชาการดังกล่าวได้สร้างผลสะท้อนไม่เพียงแต่ในทางแนวคิดทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวาทะนโยบายของรัฐและองค์กรระหว่างประเทศอีกด้วย ดังการผลักดันเรื่องท.ร.บ.ป่าชุมชนโดยชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทางโครงสร้างการจัดการทรัพยากรของสังคมที่สำคัญในทศวรรษนี้

อย่างไรก็ตาม ข้อที่น่าพิจารณาในการเมืองเรื่องทรัพยากรส่วนรวม การปรับตัวของทวรกษณคดีในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นมิติทางนิเวศน์การเมืองเช่นกัน ดังที่ Goldman (1996) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการยอมรับแนวคิดเรื่องทรัพยากรส่วนรวมโดยรัฐ และองค์กรระหว่างประเทศ เช่น

ธนาคารโลก ในขณะที่แนวทางกระแสหลักที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ และการมุ่งใช้ทรัพยากรเพื่อรับใช้ระบบทุนอุตสาหกรรมยังคงเป็นเช่นเดิม จะไม่ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่แท้จริงต่อระบบการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้ "ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม" หรือการจัดการร่วม (co-management) จะมีฐานะเพียงวาทะกรรมที่รัฐเข้ามาใช้และอีกมุม (co-optation) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเท่านั้น โดยรัฐยังคงเป็นผู้มีอำนาจในทั้งวิธกำหนดนโยบายและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวม ตลอดจนแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน ในแง่การเปลี่ยนแปลงในรื้อระบบกรรมสิทธิ์จึงเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยตรงและไม่อาจแยกออกจากแนวคิดการพัฒนาได้

ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ระบบทรัพยากรส่วนรวม นั้นมีความหมายที่เกินความมากไปกว่าทรัพยากรที่มีอาณาเขตที่ชัดเจนเช่นที่ดิน และป่าไม้ ในสถานการณ์ความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรปัจจุบันทั้งในระดับสากล และในไทย ทรัพยากรที่ไม่ได้ถูกคิดกับขอบเขตเรื่องพื้นที่ เช่น ความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องที่راثันธุ์รวมชาติ ได้กลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและขัดแย้งอย่างสูงระหว่างบรรษัทข้ามชาติ รัฐ และชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา อย่างไรก็ตามเรื่องดังกล่าวยังคงมีการศึกษากันน้อยในไทย จึงอาจถือได้ว่าจะเป็นหัวข้อทางวิชาการที่สำคัญที่จะขยายพรมแดนทางความรู้ในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมในทศวรรษที่ 1990 นี้

2. แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology Approach)

โดย ชูศักดิ์ วิฑูรย์

2.1 บทนำ

ในบทเริ่มต้นของหนังสือ "ความเสื่อมโทรมของที่ดินและสังคม" (Land Degradation and Society) ผู้เขียนคือ Blaikie and Brookfield (1987) ได้นิยามปัญหาความเสื่อมโทรมของที่ดินและการพังทลายของดินว่าเป็นปัญหาดังคน ถึงแม้ว่าผู้เขียนทั้งสองต่างก็ตระหนักดีว่า ปัญหาการพังทลายของดินนั้นเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมกายภาพ แต่ที่บอกว่าปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาดังคนนั้นก็เพราะว่า กระบวนการที่จะบอกว่าสิ่งแวดล้อม(ดิน)เสื่อมโทรมนั้น มันเกี่ยวข้องกับทำให้ความหมายในทางสังคม (social signification) ก่อนหน้านั้น Blaikie (1985) กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ "

เศรษฐศาสตร์การเมืองของการพังทลายของดิน" (Political Economy of Soil Erosion) ว่าปัญหาการพังทลายของดินในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น เกี่ยวข้องกับบริบททางเศรษฐกิจการเมือง และการตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก นัยยะหนึ่งของการกล่าวเช่นนี้ก็คือน เป็นการค้นหาสาเหตุทางสังคม (social causation) ในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอันเป็นที่มาของความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ซึ่งในที่นี้ก็คือปัญหาการพังทลายของดินนั่นเอง

หลังจากนั้นอีกสิบปีต่อมา Blaikie (1995) ก็ยังเน้นย้ำแนวความคิดของเขาสู่กับการสร้างแนวความคิดในทางสังคมของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมในเชิงวิทยาศาสตร์นั้น มีสิ่งที่จะต้องยอมรับโดยปราศจากข้อสงสัยอีกต่อไป เพราะความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของความรู้เท่านั้น (only one form of knowledge) หรือเป็นวาทกรรมอย่างหนึ่งนั่นเอง ดังนั้นในการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อม นักวิทยาศาสตร์เองก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะต้องถูกนำมาวิเคราะห์ด้วย เคมีที่วิทยาศาสตร์มักจะถูกมองว่าเป็นที่มาของหลักความจริงแท้ และช่วยให้มีการสร้างนโยบายที่มีเหตุผลและปราศจากการแทรกแซงทางการเมือง อย่างที่มักกล่าวกันทั่วไปว่า วิทยาศาสตร์เป็นตัวแทนของสิ่งที่เรียกว่า "การใช้ความจริงมาพูดกับอำนาจ" (truth talking to power) ดังนั้น นักการเมืองโดยส่วนมากจะมองเห็นว่าความรู้เชิงวิทยาศาสตร์นั้นเป็นถึงจำเป็นในการกำหนดนโยบายและนโยบายเดียวกันก็เป็นเครื่องมือที่จะจัดการความเสื่อมโทรมแห่งทางการเมืองในปัญหาด้านต่างๆ อย่างไร้กลุม ในปัจจุบันนี้บทบาทดังกล่าวของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็เริ่มจะถูกวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น เพราะบางครั้งมันแยกความจริงออกจากความรู้และคุณค่าต่างๆ อย่างผิดๆ

สังคมศาสตร์ในยุคนี้กำลังเกิดการเปลี่ยนผ่านไปสู่วิถีการวิเคราะห์ในเชิงปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น นั่นคือไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเป็นความจริงแท้ต่อไปอีกแล้ว แต่จะมีแต่ความเป็นอัตตะวิสัยของคนที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งคนเหล่านี้ต่างก็มองเห็นสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริงโดยสายตาของตนเอง ดังที่ Blaikie (1995 : 204) ได้กล่าวถึงแนวโน้มในการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมของสังคมศาสตร์ว่า

"ในการมองสิ่งแวดล้อมของเรา เรามักจะมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และนำมันมาให้ความหมายทางสังคม นักสังคมศาสตร์จำนวนมากโดยเฉพาะสังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ ต่างก็เริ่มที่จะปรับเปลี่ยนวิชาของตนเองให้เข้ามาในแนวนี้ แม้แต่เศรษฐศาสตร์และภูมิศาสตร์มนุษย์จึงปริมาณ ต่างก็ได้รับผลกระทบจากแนวโน้มของการปรับฐานคิดดังกล่าวนี้ ภายในสาขาวิชา

ภูมิศาสตร์นั้น ส่วนหนึ่งก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยน แต่อีกส่วนหนึ่งก็ยังคงค้างอยู่ระหว่างปรากฏการณ์นิยม และการตีความทางด้านพื้นที่และสังคมในเชิงโทสดีโมลอร์นด้านหนึ่ง กับอีกด้านหนึ่งอันเป็นการสร้างแบบจำลองเชิงปริมาณ การประยุกต์ใช้คอมพิวเตอร์ ตลอดจนภูมิศาสตร์กายภาพอยู่ อย่างไวก็ตาม ภายในสังคมวิทยาและการศึกษาการพัฒนา และบางส่วนของภูมิศาสตร์เอง ก็เริ่มมีแนวการวิเคราะห์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและสังคมในทิศทางใหม่ และในกรอบที่กว้างขึ้น*

ในประเด็นเหล่านี้ Giddens (1982, 1984 อ้างใน Blakie, 1995) ก็ยอมรับว่า ในขณะที่โครงสร้างทางอำนาจและแบบแผนพฤติกรรมที่คาดหวังเกี่ยวกับเรื่องสถานที่และเวลา ดังก็มีความสำคัญอย่างลึกซึ้งในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์นั้น ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนเรา แต่ละคนต่างก็พยายามที่จะเข้าใจกระบวนการโครงสร้างดังกล่าวบางส่วนจากการเรียนรู้และประสบการณ์ ทุกคนต่างก็จะพยายามให้ทุกอย่างมันผ่านไปได้ด้วยดี ตามที่โครงสร้างกำหนดไว้ แต่ผลที่ออกมาโดยจะไม่ค่อยเป็นอย่างที่อยากให้เป็น ดังนั้นปฏิสัมพันธ์กันระหว่างโครงสร้างและตัวบุคคลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ วิธีคิดดังกล่าวอาจทำให้เราเข้าใจได้ว่าทำไมข้อเรียกร้องที่ดีของนักสิ่งแวดล้อม ในการให้คนเราเปลี่ยนพฤติกรรมบางอย่างเพื่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จึงได้รับการตอบสนองเพียงเล็กน้อย ผู้คนอาจจะถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางพื้นที่ของสถานที่ทำงาน ที่อยู่อาศัยและเส้นทางการคมนาคม จึงเป็นการยากที่จะทำไปให้เขาปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของนักสิ่งแวดล้อม ทั้งๆ ที่ความจริงเขาอาจจะเห็นด้วยกับแนวความคิดดังกล่าวนั้น แต่กระนั้นก็ตาม แต่ละคนก็อาจจะตอบสนองในรูปแบบอื่น ซึ่งดูก็เหมือนว่าไม่ชอบด้วยเหตุผล แต่ก็สามารถจะเข้าใจได้ในบริบทของความพยายามที่จะดิ้นรนและคัดค้านการขยายตัวของเมืองหนึ่งกับโครงสร้างของสังคมที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของ

ในลักษณะเดียวกันนี้ แนวการวิเคราะห์เชิงปฏิสัมพันธ์ (interactive approach) ก็อาจช่วยให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ที่ว่าทำไมชาวนาอิจทำกาพาปะปลูกแบบที่ทำให้เกิดการพังทะลายของดินอยู่ หรือว่าทำไมชุมชนบนที่สูงจึงขาดพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในพื้นที่ป่าสงวน แนวความคิดแบบนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับกระบวนการพัฒนาได้เช่นกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับคนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนด้วย แต่ละคนต่างก็มีวัตถุประสงค์ของตนเองที่ต้องการบรรลุด้วยวิธีการต่างๆ ดังนั้นนักพัฒนาทั้งหลายจึงจำเป็นต้องต้องถูกนำมาวิเคราะห์ด้วย เพราะอาจเป็นไปได้ทั้งด้วยปัญหาของเขาๆ กับการเป็นผู้แก้ปัญหา ในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงจำเป็นต้องให้ความสนใจไม่เฉพาะแต่ที่ทัศนคติทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาด้วยว่าผู้คนและกระบวนการของของผู้นั้นเหล่านั้นเป็นอย่างไร

อีกแง่มุมหนึ่งของการศึกษาที่เกี่ยวกับสังคมและสิ่งแวดล้อมก็คือ กระบวนการเกิดขึ้นของการ

เปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม (production of environmental change) นั้น มีไม่เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น แต่หมายถึงวิถีทางที่การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมถูกเลือกหยิบขึ้นมาให้ความสำคัญหรือให้ความสำคัญ คืออย่างกรณีความเป็นโลกาภิวัตน์ของวิกฤติการณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมักจะหมายถึงทั้งการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมของระบบนิเวศและระบบเศรษฐกิจสังคมของโลก รวมตลอดจนถึงกระบวนการโลกาภิวัตน์ของวาทกรรมเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ด้วย ซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกนี้ก็จะรวมผู้คนที่เกี่ยวข้อง หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) อันได้แก่ นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียง ผู้เชี่ยวชาญการพัฒนา บรรษัทข้ามชาติ ชนพื้นเมืองในป่า องค์การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมจากประเทศที่พัฒนาแล้ว (green movement) และกลุ่มชาวนาจากประเทศที่กำลังพัฒนา (grassroots environmental movement) แต่ละคนต่างก็จะมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมและความเข้าใจที่แตกต่างกัน นำมาสร้างแนวความคิดเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้นมา

แนวโน้มใหม่ของสังคมศาสตร์มักจะพยายามชี้ชวนให้ผู้คนได้พิจารณาถึงความหลากหลายของความคิด และการต่อสู้ทางความคิด แล้วจึงคำถามว่าทำไมเรื่องราวเรื่องจึงกลายมาเป็นประเด็นปัญหา? และปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมถูกกำหนดขึ้นได้อย่างไร? ดังนั้น จึงทำให้เห็นว่าการของความหมายของปัญหาสิ่งแวดล้อมจากมุมมองของวิทยาศาสตร์นั้นเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของความจริงและความรู้ หรือเป็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมอันหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ในกรณีของการอธิบายถึงสาเหตุของปัญหาอุณหภูมิเฉลี่ยของโลกสูงขึ้น (global warming) ก็เช่นเดียวกัน ถือได้ว่าเป็นข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ประการหนึ่ง แต่ในขณะที่ตัวก็ถือว่าเป็นแนวความคิดที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นมาด้วยอีกประการหนึ่ง ดังนั้น การพิจารณาปัญหานี้จึงไม่อาจจะมุ่งไปที่สิ่งที่นักวิทยาศาสตร์พูดถึงเรื่องปัญหาโลกร้อนนี้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องดูด้วยว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมอันนี้นั้นถูกสังคมกำหนดขึ้นมาจากอย่างไร

โครงสร้างและเนื้อหาของปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกเหล่านี้ มักจะถูกกำหนดอย่างแคบๆ แต่เพียงเรื่องของเทคนิควิธีการ ที่เป็นประเด็นทางด้านการคาดการณ์เชิงภูมิอากาศวิทยาถือเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นวิธีการที่บ่งบอกกล่าวถึงปัญหาอุณหภูมิเฉลี่ยของโลกสูงขึ้นนี้ ก็มักจะถูกครอบด้วยวัฒนธรรมและโครงสร้างสถาบันทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้น ข้อจำกัดของมันก็คือ อาจทำให้วิธีคิดและวิธีการกำหนดประเด็นปัญหาลำนี้ในแบบอื่นๆ ไม่ถูกนำมาพิจารณาด้วย ดังนั้น ในกรณีของปัญหาความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) ก็อาจมองได้อีกแบบหนึ่ง กล่าวคือ ทำให้ผู้คนต้องพิจารณาอย่างจริงจังในข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ แต่ในขณะที่ตัวก็อาจจะตั้งคำถามเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ที่แอบแฝงในทางการ

เนื่องจากการใช้ประเด็นปัญหานี้ เช่น กรณีสัตว์ที่ใกล้สูญพันธุ์บางชนิดอาจทำให้กลุ่มนักชีววิทยาที่ออกมาปกป้อง สามารถได้รับการสนับสนุนทางด้านแหล่งทุนเพื่อทำวิจัยได้ง่ายขึ้น แต่ความจริง (เชิงวิทยาศาสตร์) ในเรื่องนี้อาจจะขัดกับการมองปัญหาความหลากหลายทางชีวภาพของคนกลุ่มอื่น ตัวอย่างเช่น ประชาชนที่มีวิถีชีวิตอยู่ในป่าก็อาจจะมองความหลากหลายทางชีวภาพว่าหมายถึงความหลากหลายในแหล่งอาหารที่เขาจะได้จากป่า กล้วยไม้ และวิสกี้ย้อมผ้า เป็นต้น ในขณะที่บรรษัทข้ามชาติก็อาจจะมองไปที่องค์ประกอบในทางเคมีของยาที่เขาได้จากป่า

ถ้าจะสรุปประเด็นหลักของแนวทางวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมในแบบปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่เกี่ยวข้อง (interactive approach) ก็อาจจะดูได้จากสิ่งที่ Blaisie (1995: 209) ชี้ให้เห็นว่า “วิธีการที่จะนำเอาวิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมาสู่ระดับของความเข้าใจโดยทั่วๆ ไป ไม่ได้ ก็โดยการยอมรับถึงความหลากหลายของมุมมองและกรอบการคิด และต้องทำความเข้าใจถึงการเมืองของการเสนอความคิดของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกลุ่มคนเหล่านี้มุ่งจะบรรลุวัตถุประสงค์ของตนเองอย่างไร”

บทความนี้ มุ่งที่จะนำเสนอกระบวนการที่สนใจใหม่ในการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมในบริบทของการกำหนดรูปแบบทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคมไทย โดยได้จัดวางรูปแบบการนำเสนอดังนี้คือ ประการแรก จะเป็นการนำเสนอแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมือง เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและสังคมในเชิงวิพากษ์ โดยเน้นที่ประเทศกำลังพัฒนา ประการที่สอง จะเป็นการสำรวจสถานการณ์ของความรู้ที่เกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านกรอบความคิดเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ประการที่สาม จะเป็นการวิพากษ์องค์ความรู้ที่ได้สำรวจก่อนหน้านี้ ประการสุดท้าย จะเป็นการนำเสนอบทสรุปและทิศทางในการวิเคราะห์แนวใหม่สำหรับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วในสังคมไทย

2.2 นิเวศวิทยาการเมือง : แนวคิดเชิงวิพากษ์ในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการทางการเมืองมากขึ้น ดังนั้นแนวคิดและวิธีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมกระแสหลัก อย่างเช่นนิเวศวิทยามนุษย์หรือนิเวศวิทยาวัฒนธรรม จึงอยู่ในสถานะที่ถึงทางตัน (Bryant, 1997) การเกิดขึ้นมาของนิเวศวิทยาการเมืองจึงเป็นเสมือนการเสนอแนวทางใหม่ในการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อม การแสวงหา

แนวทางศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่พยายามนำเอาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมาผสมผสานกับสังคมศาสตร์นั้น จำเป็นที่จะต้องมีการวิเคราะห์ในเชิงพลวัต โดยที่สังคมศาสตร์ทำหน้าที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการและพลวัตที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา นิเวศวิทยาการเมืองจึงเกิดขึ้นมาในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ที่นำเอาข้อพิจารณาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมาผนวกเข้ากับหลักการทางนิเวศวิทยา ดังที่ Blaikie and Brookfield (1987: 100) ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกแนวคิดนี้ได้กล่าวถึงแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองว่า "เป็นวิชาวิธีที่ปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างสังคมมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ และภายในกลุ่มชั้นทางสังคม และภายในสังคมส่วนใหญ่ของตัว"

ประเด็นหลักของความเป็นเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ปรากฏอย่างเด่นชัดอยู่ในแนวความคิด "นิเวศวิทยาการเมือง" ก็คือ แนวการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และชนชั้น ซึ่งแนวการวิเคราะห์ดังกล่าวมีอาจรวมเอาข้อสมมุติฐานเบื้องต้นดังต่อไปนี้เอาไว้ด้วย ประการแรกคือ ระบบทุนนิยมโลกเป็นอุปสรรคของการพัฒนาในประเทศโลกที่สาม ประการที่สอง อุปสรรคดังกล่าวเพิ่มความตึงเครียดขึ้นอีก เมื่อวิธีที่ดำรงพัฒนาทั้งหลายมักจะเอื้อประโยชน์แก่ชนชั้นนำกลุ่มเล็กๆ และประการที่สาม ความสัมพันธ์ทางการเมืองผลิตในประเทศกำลังพัฒนาเหล่านี้มักจะเป็นถึงขบวนการมากกว่าที่จะเกื้อหนุนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ที่ปรากฏในนิเวศวิทยาการเมืองนั้น มุ่งให้ความสำคัญแก่สาเหตุทางสังคม (social causation) ในการอธิบายความล้มเหลวของผู้คนที่มีความเกี่ยวข้องทางธรรมชาติ อย่างเช่น Schmink and Wood (1987: 39) กล่าวถึงแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองว่า "เป็นการแสดงให้เห็นว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองไปมีส่วนในการกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร" เช่นเดียวกันกับที่ Blaikie and Brookfield (1987: 100) ได้เสนอไว้แล้วแรกเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมืองเชิงภูมิภาค (regional political ecology) ว่ามุ่งเน้นในเรื่องสาเหตุทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของพื้นที่โคตพื้นที่หนึ่ง นับว่าสำคัญของแนวความคิดนี้ก็คือ การพยายามบอกว่า แนวคำอธิบายกระแสหลักที่มีกล่าวถึงผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อมเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจนว่า มีสาเหตุมาจากการละเมิดสิทธิของประชาชนอย่างปราศจากการควบคุม นโยบายการพัฒนาที่มุ่งประโยชน์ระยะสั้น หรือขาดเทคโนโลยีในการจัดการทรัพยากรนั้น เป็นการสร้างข้ออุปสรรคที่ทวีคูณ และแท้จริงแล้วก็ไม่ใช่ว่าอธิบายให้คำอธิบายอย่างเพียงพอ

ส่วนองค์ประกอบของนิเวศวิทยาที่ปรากฏอยู่ในแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง ก็คือ หลักของธรรมชาติที่ว่า ระบบนิเวศหรือชีวนิเวศ (biosphere) นั้นมีขีดจำกัดและมีความเปราะบาง ดังนั้น จึงอาจตั้งนิยามได้ว่า การเพิ่มของประชากรและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอย่างไม่จำกัดนั้น

ในที่สุดแล้วมันจะต้องเผชิญกับขีดจำกัดทางชีววิทยา และมนุษย์เราต้องกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อที่จะเป็นหลักประกันได้ว่า จะ ไม่มีการเค้น โขและพัฒนางานเกินขีดจำกัดทางธรรมชาติของระบบคำจูนชีวิต

พัฒนาการของแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองนี้ เริ่มเกิดขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 1980s ซึ่งนักสังคมศาสตร์เริ่มตระหนักมากขึ้นถึงความเกี่ยวโยงระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความสำคัญทางการเมือง (politicized environment) (ดูรายละเอียดใน Bryant and Bailey, 1997) โดยเฉพาะในหมู่ประเทศโลกที่สาม นิเวศวิทยาการเมืองซึ่งเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ที่ตอบสนองต่อความต้องการแนวการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างความเคลื่อนไหวของสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมือง Bryant (1992) ได้เสนอกรอบแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองของประเทศโลกที่สามขึ้นมาโดยเฉพาะ โดยชี้ว่าควรจะให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังทางสังคมและการเมืองทั้งภายใน และความสัมพันธ์ของพลังเหล่านี้กับการเปลี่ยนแปลงและการจัดการสิ่งแวดล้อม นอกเหนือที่จะควรจะต้องคิดถึง การวิเคราะห์แบบย่อส่วนในเชิงเศรษฐกิจ (economic reductionism) ทั้งนี้เพราะว่าวิธีการดังกล่าวไม่ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา รวมทั้ง ไม่ให้ความสำคัญถึงแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะบทบาทของนโยบายของรัฐและแรงผลักดันจากนานาชาติ และอีกประการหนึ่งก็คือ ไม่นำதாகุ่มที่ไม่มีอำนาจอย่างเช่น ชาวนา และผู้คือฮิโกลาที่พึ่งพาอาศัยมาในการวิเคราะห์

ในการสำรวจองค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สามนั้น Bryant (1992) ได้แบ่งประเด็นการวิจัย (research agendas) ออกได้เป็น 3 ประเด็นหลักคือ หนึ่ง บริบททางเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม สอง ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร และสาม ผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม

ประเด็นแรกที่เกี่ยวข้องกับบริบททางเศรษฐกิจการเมืองของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมนั้น จะหมายถึงนโยบายของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับรัฐ และระบบทุนนิยมโลก ในเรื่องนี้จะสะท้อนถึงผลกระทบที่ปรากฏมากขึ้นของพลังผลักดันจากรัฐและจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในด้านสิ่งแวดล้อม ในสภาวะการณ์ของโลกที่ระบบเศรษฐกิจและการเมืองต้องพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นเรื่อย ๆ เรา มักจะพบเห็นความขัดแย้งระหว่างบทบาทของรัฐ ในฐานะผู้ปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อมกับชาวบ้านที่วิถีการดำรงชีพต้องพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ (Walker, 1989) ตัวอย่างเช่น นโยบายป่าไม้ของไทยที่ดำเนินการเกี่ยวกับปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่า (Hirsch and Lohmann, 1989 และ Hafner and

Apichatvullop, 1990) หรืออย่างกรณีของการศึกษานโยบายป่าไม้ของอินโดนีเซีย (Peluso and Poffenberger, 1990)

กรณีของที่มาหรือต้นเหตุของการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลมาจากแรงผลักดันระดับนานาชาติที่พบเห็นได้ชัดเจนก็คือ สงครามระหว่างรัฐต่างๆ แต่การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ยังมีอยู่จำกัด ตัวอย่างที่ปรากฏใกล้ตัวได้แก่ กรณีของสงครามเวียดนามที่เป็นสาเหตุให้เกิดการทำลายล้างทั้งทางนิเวศวิทยาและสังคม ซึ่งบาดแผลของสงครามบนสิ่งแวดล้อมก็ยังคงทิ้งร่องรอยให้เห็นอยู่ตราบนานเท่านานนี้ (Kemp, 1990) ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมอาจจะมีสาเหตุมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐในทางลบคืออย่างเช่น ความช่วยเหลือระหว่างประเทศที่ประเทศพัฒนาแล้วมักให้การสนับสนุนทางการเงินและเทคโนโลยีแก่ประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งก็อาจเป็นสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมและความไม่สงบในสังคมได้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น โครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่มีผลต่อการทำลายป่าในพื้นที่กว้าง เกิดความสูญเสียของความหลากหลายทางชีวภาพ และการเคลื่อนย้ายประชากร (ดูจากงานศึกษาของ Banasopit (1988) และ Lohmann (1990)).

นโยบายของรัฐนับว่ามีบทบาทหลักในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งนอกเหนือจากการกำหนดความสำคัญก่อนหลังและการนำไปสู่การปฏิบัติงานของรัฐบาลแล้ว นโยบายของรัฐยังมีส่วนในการกำหนดความถ่วงเทียงเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม และมีส่วนสำคัญต่อความเข้าใจในปัญหาการมีอยู่ของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ที่มา เนื้อหา การนำไปปฏิบัติ และผลกระทบของนโยบายดังกล่าว จึงจำเป็นต้องนำมาวิเคราะห์อย่างละเอียด ทั้งนี้เพราะนโยบายของรัฐมิได้เกิดขึ้นมาในสุญญากาศ แต่ว่าเป็นผลมาจากการต่อสู้ช่วงชิงกันระหว่างกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่พยายามจะมีอิทธิพลต่อนโยบายนั้นๆ ซึ่งกลุ่มองค์กรเหล่านี้อาจจะรวมถึงหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาล หน่วยงานเอกชน องค์กรเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ และรัฐบาลต่างชาติ ถึงที่ได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ก็คือ แรงกดดันต่างๆ ที่มีต่อผู้กำหนดนโยบาย ทั้งนี้เพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงผลที่ออกมาของนโยบาย หรือดูว่านโยบายที่ออกมาเหล่านี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ มันส่งผลกระทบต่อคนกลับไปถึงกระบวนการตัดสินใจต่อไปอย่างไร

ถ้าเปรียบ "รัฐ" ว่าเป็นเสมือนเวทีการแสดงที่ทวิษากร กรรมสิทธิ์ และอำนาจหน้าที่ต่างๆ มาต่อสู้ช่วงชิงกัน (Watts, 1989) นโยบายของรัฐที่ออกมา ก็จะแสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการต่อสู้ช่วงชิงดัง

กล่าว ซึ่งส่วนมากก็มักจะออกมาในรูปแบบที่เชื่อมอำนาจผลประโยชน์แก่กลุ่มผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ และขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดความไม่สงบทางการเมือง และความเสื่อมสลายทางนิเวศวิทยา ดังนั้น นโยบายของรัฐจึงเป็นการรวมเอาความขัดแย้งทางสังคม และการประชันขันแข่งกันไว้ รวมตลอดถึงผลประโยชน์ของรัฐองคค์ด้วย ยิ่งไปกว่านั้นนโยบายต่างๆ ก็มีอาจพิจารณาโดยแยกออกมาโดยๆ แต่ต้องพยายามเชื่อมโยงให้เข้ากับนโยบายอื่นๆ ด้วย ตัวอย่างเช่น นโยบายด้านป่าไม้จะต้องมีการ ประนีประนอมผลประโยชน์ระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ ซึ่งมักจะปรากฏ อยู่ในบริบทของโครงสร้างภาษี การค้า และนโยบายอุตสาหกรรม ที่บ่อยครั้งผลกระทบนโยบายปรากฏออกมาในลักษณะที่ล้นออกไปทางใดทางหนึ่ง (Gillis and Repetto, 1988)

ที่มาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นจากรัฐ หรือระหว่างรัฐมักจะอยู่ภายใต้บริบทของระบบทุนนิยมโลก อิทธิพลของระบบทุนนิยมโลกนี้มักแสดงออกเป็นรูปธรรมผ่านการดำเนินงานของบริษัทข้ามชาติ (transnational corporations) ซึ่งมีผลกระทบอย่างมหาศาลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงระหว่างระบบตลาดโลกกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ก็อาจจะเริ่มจากการวิเคราะห์บริษัทข้ามชาติเหล่านี้แล้วจึงขยายวงออกไปสู่บริบททางเศรษฐกิจที่กว้างขึ้น แล้วสรุปลงมายังเวทีทางสังคมและการเมืองที่บริษัทข้ามชาติเหล่านี้ดำเนินกิจการอยู่

องค์ประกอบที่สองของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองของประเทศไทยที่สาม จะเป็น การกล่าวถึงความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร หรือเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรนั่นเอง ทั้งนี้จะมุ่งเน้นในการต่อสู้เพื่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยเฉพาะ โดยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร การต่อสู้ของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ (Peluso, 1992) วิธีการศึกษาจะรวมถึงการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของปัญหาความขัดแย้งจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ประเด็นการศึกษาจะมุ่งพิจารณาว่า กลุ่มผู้ใช้อำนาจจะมีการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยวิธีชีวิตของชนเผ่าซึ่งพึงพิงในรูปแบบใด มีงานศึกษาหลายชิ้นที่เปรียบเทียบการต่อสู้ของชุมชนระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรอุตสาหกรรม เพื่อที่จะดูความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลง (Peluso, 1992; Watts 1983; Guba 1989a) ซึ่งมักจะทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากผู้ปกครองอาณานิคม และประวัติศาสตร์การต่อสู้ระหว่างรัฐและชาวบ้าน ในการพยายามที่จะควบคุมและมีอำนาจเหนือทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจนกระทั่งทุกวันนี้การต่อสู้ช่วงชิงกันดังกล่าวก็ยังคงดำรงอยู่

ความขัดแย้งระหว่างชาวมาและรัฐหรือชนชั้นนำทางเศรษฐกิจนั้น ไม่เฉพาะแค่เรื่องทรัพยากรที่ดินเท่านั้น แต่โดยรวมไปถึงการต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรพืชพรรณและสัตว์ป่า (Peluso, 1992; Mackenzie, 1988) ตลอดจนเรื่องแม่น้ำ (Peters, 1984) ความสลับซับซ้อนของความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับระบบกรรมสิทธิ์ (tenurial system) และสถาบันสังคมที่ทำหน้าที่ควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรทั้งภายใน บทบาทของสตรีในความขัดแย้งเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรก็นับว่ามีความสำคัญเช่นกัน แต่ไม่ค่อยมีการศึกษามากนัก เท่าที่ปรากฏในการศึกษาวิจัยได้แก่ บทบาทของสตรีอินเดียที่ต่อสู้เพื่อพิทักษ์ทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และน้ำ (Agarwal, 1990) ความขัดแย้งในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรนั้น นับว่าเป็นพลังผลักดันที่สำคัญที่มักจะก่อให้เกิดความไม่สงบในสังคม โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวมาและพวกชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งในที่สุดมักจะนำไปสู่การก่อตัวขึ้นมาของกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม (environmental movement) อันถือเป็นยุทธวิธีของผู้ยากไร้ในการต่อสู้เพื่อวิถีชีวิตของตนเอง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์จะช่วยให้ตระหนักถึงความจริงที่ว่า ความขัดแย้งในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรนั้น เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคมของมนุษยชาติ ซึ่งทำให้ได้คำตอบที่กระจ่างชัดขึ้นต่อคำถามที่ว่า ทำไมการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรในภูมิภาคต่างๆ ถึงคงปรากฏอยู่ความเท่าทุกวันนี้

องค์ประกอบสุดท้ายของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สาม ที่ Bryant (1992) เสนอไว้ก็คือ ผลสะท้อนทางการเมืองของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งชุดสนใจจะอยู่ที่ผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีต่อกระบวนการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในทัศนะของสำนักคิดตัวกำหนดทางด้านสิ่งแวดล้อม (environmental determinism) ที่เชื่อว่าปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นตัวกำหนดรูปแบบและความเป็นไปของสังคมมนุษย์ แต่เป็นลักษณะของความสัมพันธ์แบบตอบโต้ระหว่างสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในสององค์ประกอบแรก ประเด็นสำคัญอยู่ที่ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมที่มีต่อความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการขาดสิทธิสภาพทางการเมือง ประเด็นคำถามที่สำคัญสองประการในเรื่องนี้คือ ประการแรก ผู้คือใครในสังคมต้องแบกรับภาระหรือต้นทุนของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมนั้นๆ มากน้อยขนาดไหน? ประการที่สอง ภายใต้สภาวะการพัฒนาศักยภาพที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่ไม่เสมอภาคกันนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง? ตัวอย่างเช่น Blomke (1985) พบว่า การทิ้งขยะของดินในแถบเอเชียใต้นั้นส่งผลกระทบอย่างมากต่อกลุ่มผู้พลัดถิ่นในชนบทและคนจนในเมือง Thomson (1985) พบว่า ภาวะความแห้งแล้งแบบทะเลทราย (desertification) ใน

ประเทศในเอเชีย ส่งผลทำให้เกิดความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น และ Zaman (1989) พบว่า การเกิดน้ำท่วมบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (floodplain) ในบังกลาเทศ ส่งผลกระทบต่อชาวไร่ชาวนาที่เช่าที่ดินทำกิน เป็นดิน ส่วนใหญ่แล้วจะพบว่า ความยากจนจะทำให้มีความเปราะบาง (vulnerability) และเสี่ยงต่อผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและกสิกรรมชาติ (Blakie et al., 1994) นอกจากนี้ยังมีกรณีของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ที่ดูอย่างหิวโหยดินเหนียวกับจะส่งผลกระทบในทางบวกทั้งต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม ตัวอย่างเช่น การปลูกป่าในจังหวัดฉะเชิงเทราหรือการทำสวนปาล์ม แต่จากการศึกษาของ Lohmann (1990) พบว่า การทำสวนปาล์มมีจุดด้อยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยไปมีผลต่อการสูญเสียโอกาสในการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน รวมทั้งโอกาสในการเก็บหาของป่า และอาจส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของดินและระดับน้ำใต้ดินด้วย

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจถึงสังคม อาจส่งผลกระทบต่อแสดงออกถึงความไม่พึงพอใจต่อสภาพดังกล่าวของชาวบ้าน และกลุ่มชนชั้น ซึ่งอาจปรากฏในรูปของการต่อต้าน ประท้วง ซึ่งการศึกษาวิจัยในประเด็นนี้มักจะทำอย่างถึงงานของ Scott (1985) คือ Weapons of the Weak ตัวอย่างเช่น Peluso (1992) และ Hafner and Apichatvullop (1990) เหตุการณ์การถล่มวางเพลิงหรือขโมยสิ่งของเป็นวิธีการต่อต้านของผู้ไร้อำนาจต่อรอง ดังนั้น จึงไม่ใช่สิ่งที่ผิดปกติเลย เมื่อชาวบ้านที่เผชิญกับความสูญเสียทางทรัพยากรที่วิถีชีวิตตนเองต้องพึ่งพิงออกมาชุมนุมกันต่อต้านรัฐ และกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ ซึ่งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา จะเห็นว่ากระบวนการเคลื่อนไหวทางสันติสิ่งแวดล้อมในประเทศกำลังพัฒนามีการก่อตัวขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ส่วนมากแล้วจะเป็นการต่อสู้เพื่อดำรงไว้ซึ่งวิถีการดำรงชีพของตนเอง จะเห็นได้จากงานของ Hirsch and Lohmann (1989) และ Lohmann (1990) ที่ศึกษาความเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่ต่อต้านสวนปาล์มขนาดใหญ่ และเขื่อนขนาดใหญ่ การต่อสู้เพื่อดำรงไว้ซึ่งวิถีการดำรงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์ล้านนาตอนเหนือคือ โอกาสทางเศรษฐกิจ ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการขยายพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ ได้เริ่มขยายตัวเป็นเครือข่ายขึ้นในภาคเหนือของไทย (Chusak, 1996) ซึ่งการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่เชื่อมสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมและการต่อต้านทางการเมืองยังมีอยู่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องความเป็นหน่วยผูกพันหรือชายขอบ (marginality) ไม่ว่าจะเป็นส่วนของทรัพยากรเองหรือประชาชนที่ใช้ทรัพยากรนั้นๆ ความเชื่อมโยงในเรื่องนี้มักจะนำไปสู่สภาวะวงเวียนชั่วร้าย (vicious circle หรือ downward spiral) ของความตึงเครียดระหว่างความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมกับความยากจน

การศึกษาผลกระทบทางการเมืองของปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม จึงควรมุ่งประเด็นที่สำคัญเหล่านี้ เช่น คนที่ไร้อำนาจที่ตกอยู่ในวงจรอุปาทังกล่าว มีวิธีการรวมตัวกันต่อต้านอย่างไร? ความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับชาติมีผลกระทบต่อกระบวนการทางการเมืองอย่างไร? การเคลื่อนไหวต่อต้านหรือประท้วงในรูปแบบต่างๆ นั้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่องroups สถานภาพเดิมอย่างไร? และกลุ่มผู้มีอำนาจมีวิธีการจัดการกับการเคลื่อนไหวต่อต้านเหล่านี้อย่างไร?

มุมมองขั้นพื้นฐานของนิเวศวิทยาการเมือง มีจุดยืนที่สำคัญอยู่ 3 ประการคือ หนึ่ง การให้ความสนใจกับผู้ใช้ทรัพยากรโดยตรง และความสัมพันธ์ทางสังคมของคนเหล่านี้ เช่น ชาวไร่ คนเลี้ยงสัตว์ และคนที่อยู่ในป่า เป็นต้น สอง เป็นการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงจากระดับจุลภาคขึ้นไปจนถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองระดับมหภาค เช่น จากระดับท้องถิ่นขึ้นไปจนถึงระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับโลก ซึ่ง Blaikie and Brookfield (1987) เรียกว่า ความเชื่อมโยงของการไร้ค่าธินาส (chain of explanation) สาม เป็นการให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น การมองย้อนถึงผลกระทบของการตกเป็นอาณานิคมและกระบวนการสร้างรัฐชาติที่มีต่อความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร

தாகกล่าวได้ว่า พัฒนาการของแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมือง มีจุดเริ่มต้นมาจากความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายที่มีการถกเถียงกันถึงสาเหตุของความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์ และค่าธินาสแบบเดิมที่มีกล่าวถึงสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมว่ามาจากธรรมชาติของประชากร การวางแผนทางเศรษฐกิจที่ผิดพลาด หรือขาดแคลนความรู้และเทคโนโลยี ไม่ได้ให้ความสำคัญที่เป็นที่น่าพอใจของนักสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักภูมิศาสตร์ นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยา ที่มองหาแนวความคิดในเชิงวิพากษ์ (critical approach) ดังนั้น แนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองจึงเกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองสิ่งที่ขาดไปดังกล่าว

เพื่อให้เห็นภาพการเปรียบเทียบที่ชัดเจน จึงขอยกตัวอย่างกรณีการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยการจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์ขึ้นมาในรูปแบบของอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่ง Neumann (1992) ได้ศึกษาการอนุรักษ์สัตว์ป่าในประเทศบราซิล โดยเริ่มจากการวิเคราะห์การนิยามปัญหาของฝ่ายรัฐที่เรียกว่า "ปัญหาที่คุกคามอุทยานแห่งชาติ" ว่าการกำหนดนิยามของปัญหาลักษณะดังกล่าวเต็มไปด้วยขั้ววินิจฉัยที่มีความเป็นอัตวิสัยมาก

พอๆ กับการกำหนดนิยามปัญหาความเสื่อมโทรมของที่ดินในงานศึกษาของ Blaikie and Brookfield (1987) ที่กล่าวถึงในคอนตันของบทความนี้ เจ้าหน้าที่รัฐบาลและนักอนุรักษ์มักจะพูดถึงปัญหาการอนุรักษ์สัตว์ป่าในพื้นที่อุทยานแห่งชาติว่า มีสาเหตุมาจากการเพิ่มของประชากรท้องถิ่น การขาดความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านเกี่ยวกับคุณค่าของการอนุรักษ์สัตว์ป่า ดังนั้นจึงต้องให้มีการส่งเสริมการศึกษาแก่ประชาชนที่อยู่รอบๆอุทยาน ให้เห็นถึงคุณค่าของสัตว์ป่าที่มีต่อความเป็นมรดกของชาติ ซึ่งจะเห็นว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไทยเราก็มีการรณรงค์การอนุรักษ์ และการให้ทุกคนในท้องถิ่นเห็นร่วมกันในการขยายเขตอนุรักษ์เมื่อเร็วๆ นี้

Neumann (1992) ทดถามถึงปัญหาการอนุรักษ์สัตว์ป่าจากมุมมองนิเวศวิทยาการเมือง และชี้ว่า การตีความของปัญหาการอนุรักษ์สัตว์ป่าข้างต้นนี้ มีความผิดพลาด และเมื่อนำมาใช้เป็นฐานคิดในการกำหนดนโยบายการอนุรักษ์สัตว์ป่า ก็อาจจะนำไปสู่ความล้มเหลวและก่อให้เกิดปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพภายในพื้นที่อุทยาน เมื่อวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ถึงที่มาของการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ ตั้งแต่เมื่ออยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ก็จะเห็นว่าในการพยายามเพิ่มอำนาจการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ โดยชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลสิทธิดินแดนจารีตเดิมของคน การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติจึงเป็นการจัดการทรัพยากรขึ้นมาใหม่ ซึ่งรวมถึงการนำเอาโครงสร้างทางสังคมแบบใหม่มาสู่พื้นที่เมือง เพื่อจะควบคุมการใช้ทรัพยากร จึงนับได้ว่าเป็นกระบวนการทางการเมือง โดยที่นักอนุรักษ์กระแสหลักมักจะมองว่า การจัดตั้งอุทยานชาตินั้นมิใช่การต่อสู้ทางการเมือง แต่เป็นการต่อสู้ทางศีลธรรม ในความเป็นจริงแล้ว การใช้พื้นที่ภายใต้การอนุรักษ์สัตว์ป่าในประเทศกำลังพัฒนา มักจะเป็นกระบวนการที่รัฐปฏิเสธสิทธิคนประเพณีของชาวบ้านในการใช้ทรัพยากร ในหลายๆกรณี โฆษณากล่าวอ้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินหรือโยกย้ายการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนควรต้องรู้ของชุมชนพื้นเมือง

ในกรณีดังกล่าวนี้ จะเห็นว่านโยบายการอนุรักษ์สัตว์ป่าหรือนโยบายสิ่งแวดล้อมด้านอื่นๆ มักจะเป็นแรงผลักดันทางการเมืองที่จะมีผู้ได้วันปุระโฮจิมและผู้เสียชีวิตโฮจิม ดังนั้น การที่จะทำความเข้าใจว่าทำไมนโยบายการอนุรักษ์จึงถูกต่อต้านจากคนบางกลุ่ม ก็อาจจะทำได้โดยการตั้งคำถามว่า ใครได้ใครเสียจากนโยบายดังกล่าว เมื่อรัฐเข้มงวดการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ระบบโครงสร้างทางการเมืองของท้องถิ่นก็มักจะถูกกลืนสิทธิและอำนาจลงไป ชาวบ้านมักจะไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากร เพราะการต่อสู้ช่วงชิงทางการเมืองจึงกล่าวมักจะกระทำกันในระดับที่เหนือขึ้นไป และเมื่อตัดสินใจเป็นนโยบายออกมาอย่างไร ชาว

บ้านเกิดพบไม่มีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจดังกล่าวได้เลย ซึ่งในกรณีของการอนุรักษ์สัตว์ป่าในประเทศเคนยาเนชัน ชาวพื้นเมืองมีแต่ต้องเลือกการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติไปตั้งแต่ยุคอาณานิคม และหลังจากได้รับอิสรภาพแล้ว ชาวบ้านถูกปิดกั้นจากกระบวนการทางการเมืองที่เป็นทางการ และถูกทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวทางการเมือง ดังนั้น ทางออกของชาวบ้านก็คือ หันไปเป็นพันธมิตรกับพวกอัลลอตา ดิคว์บ้าง หรือ ไม่ก็ยอมลดขนาดการทางกฎหมายของรัฐ และบางทีก็หาทางที่จะแสดงออกถึงสิทธิ ความประเพณีของคนในทรัพยากรที่ถูกรัฐยึดครองไป ในประเด็นนี้ Neumann (1992) เห็นว่าเป็น ประเด็นการศึกษาที่นิเวศวิทยาการเมืองควรให้ความสนใจมากขึ้น นั่นก็คือ การเมืองในระดับหมู่บ้านที่เกิดขึ้นแต่ละวัน และการให้ความหมายทางการเมืองของพฤติกรรมของชาวบ้าน ซึ่งก็ไม่มีพื้นที่ที่จะต้อง อ้างอิงงานของ Scott (1985 และ 1987) ที่กล่าวถึงรูปแบบการต่อต้านในแต่ละวันของชาวบ้าน การต่อต้านนโยบายของรัฐ โดยการใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ หรือการบุกพื้นที่ป่าสงวนนั้น บางครั้งก็มีได้มุ่งที่จะก่อให้เกิดการปฏิรูปกฎหมาย แต่คือการเปลี่ยนแปลงการประจักษ์ใช้กฎหมายมากกว่า

Peluso (1992) ศึกษาแนวทางของ Scott ข้างต้น ศึกษาการต่อสู้ของชุมชนเพื่อสิทธิการเข้าถึง ทรัพยากรป่าไม้ในชวา โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ถ่วงน้ำหนักของรูปแบบต่างๆ ของการต่อต้านนโยบายป่าไม้ของรัฐบาตอินโดนีเซีย ตั้งแต่ยุคอาณานิคมจนถึงยุคปัจจุบัน และ Guha (1989b) พยายามที่จะศึกษา ความเชื่อมโยงของจุดกำเนิดของกระบวนการเคลื่อนไหวทางด้านการต่อต้านของท้องถิ่นในยุคปัจจุบัน กับประวัติศาสตร์การต่อสู้กับอำนาจรัฐของชาวนา ดังนั้น การให้ความสำคัญกับการเมืองในระดับล่าง และโครงสร้างทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการของปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการขยายกรอบการวิเคราะห์ ของนิเวศวิทยาการเมืองให้กว้างขึ้น ในทำนองเดียวกัน Moore (1992) ได้สนับสนุนความคิดนี้ เพราะ เห็นว่างานศึกษาเชิงนิเวศวิทยาการเมืองส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการเมืองแบบภาคชนบทไป นอก จากนี้เขายังเห็นว่า การต่อสู้ช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านนั้น ชาวบ้านมิได้มุ่งแค่ต้องการ ได้มาซึ่งทรัพยากรทางวัตถุเท่านั้น แต่ยังเป็น การต่อสู้เพื่อการ ได้รับการยอมรับในทุกค่าทางวัฒนธรรมที่ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอีกด้วย ตัวอย่างในบริบทของสังคมไทย ได้แก่ กรณีของชาวกะเหรี่ยงใน ภาณุพนธ์ ที่ต่อสู้เพื่อให้ตนเองมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ตนบุรี ในทางหนึ่งก็เพื่อให้ ได้มาซึ่งทรัพยากรป่าไม้และพื้นที่ป่าที่วิถีการดำรงชีพของตนเองต้องพึ่งพิง แต่อีกทางหนึ่งก็เป็นการ แสดงให้เห็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของตนเองในการจัดการพื้นที่ป่า ตลอดจนความรู้พื้นบ้านที่เกี่ยวกับ ทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นจึงปรากฏเสมอว่ามีการนำเอาจารีตและพิธีกรรมต่างๆ เข้าผสมผสานในการเรียก ร้องสิทธิในทรัพยากรป่า เช่น พิธีกรรมการบวชป่า การจัดประเภทของป่าตามความรู้ดั้งเดิม เป็นต้น

2.3 บทวิพากษ์นิเวศวิทยาการเมือง

การรับขนานแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองมาวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อม อาจจะทำให้ นำเอาปัจจัยทางสังคมมาพิจารณาจำนวนมากเกินไป หรือเป็นการทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมกลายเป็นประเด็นทางการเมืองมากเกินไป ซึ่งอาจทำให้ถดถอยประเด็นอื่นๆที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ Peet and Wals (1993) ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงประเด็นการศึกษาวิจัยที่นิเวศวิทยาการเมืองอาจจะต้องปรับเปลี่ยน และขยายพรมแดนความรู้ออกไปให้อีก 6 ประเด็นหลักคือ ประเด็นแรก เป็นความจำเป็นที่ต้องปรับปรุงเนื้อหา และให้ความหมายใหม่ของเศรษฐศาสตร์การเมืองในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในระดับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องขีดจำกัดของระบบนิเวศวิทยา ประเด็นที่สอง ต้องมีการพิจารณาเรื่องการเมืองให้เด่นชัดกว่าที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องรูปแบบการต่อต้านในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวของชาวบ้าน และองค์กรจัดตั้งทางการเมือง ประเด็นที่สาม ควรจะได้รับการพิจารณาว่าร่วมกันกับประเด็นของสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร ตัวอย่างเช่น งานของ Peluso (1992) ที่พยายามใช้ภูมิประวัติศาสตร์ของอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับการต่อต้านในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เพื่อแสดงให้เห็นว่านโยบายการจัดการป่าไม้ของรัฐถูกท้าทายจากชาวบ้านอย่างไรบ้าง ประเด็นที่สาม ควรให้มีการวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างนิเวศวิทยาการเมืองกับประชาสังคม (civil society) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการเติบโตของกระบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ท้าทายและอยู่เหนือการควบคุมของรัฐ ประเด็นที่สี่ ควรจะให้ความสนใจในปัญหาการสร้างแนวความคิดและการวิจัยที่แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการนำไปสู่ความหลากหลายในความเข้าใจและความหลากหลายในความหมายของมัน รวมไปถึงการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) ที่เกี่ยวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจถึงความหลากหลายของวาทกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งโดยมากก็จะเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความยั่งยืน ประเด็นที่ห้า เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม (environmental history) นักนิเวศวิทยาการเมืองควรจะให้ความสำคัญกับทฤษฎีและวิธีการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ประเด็นที่หก เป็นข้อกังขาเกี่ยวกับองค์ความรู้ "นิเวศวิทยา" ครอบคลุมแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองว่า ยังติดอยู่กับความรู้กระแสหลักของทางนิเวศวิทยาเชิงระบบ (system ecology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับความไม่เสถียรภาพ ความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความสับสนในการฟื้นคืนสภาพของระบบนิเวศน์ ซึ่งแนวความคิดใหม่ทางนิเวศวิทยาเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวเริ่มท้าทายหลักการทางนิเวศวิทยาแบบเดิม (Botkin, 1990 และ Zimmerman, 1994) หากแนวคิดนิเวศวิทยาแนวใหม่ได้รับการยอมรับมากขึ้น จนถึงขั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทาง

นิเวศวิทยาขึ้นมา ก็อาจก่อให้เกิดปัญหาทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติของนิเวศวิทยาการเมืองได้ หรือ นิเวศวิทยาการเมืองเองอาจจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย

ในอีกแง่หนึ่ง นิเวศวิทยาการเมืองอาจได้รับการพิจารณาได้ว่าเป็นการตอบสนองต่อแนวโน้มของการกลาตเป็นประเด็นทางการเมืองของปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (politicization of the environment) ในเรื่องนี้ Post and Watts (1993) ให้ข้อเสนอแนะว่าจุดสนใจของนิเวศวิทยาการเมืองในช่วงต่อไปน่าจะอยู่ที่การวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม และความเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ในหมู่ประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งคาดการณ์กันว่าจะเป็นการรวมตัวกันขององค์กรชาวบ้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม และการวิพากษ์แนวทางการพัฒนาที่ดำรงอยู่

2.4 สถานภาพของไทยที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องสิ่งแวดล้อม : มุมมองของนิเวศวิทยาการเมือง

แนวความคิด "นิเวศวิทยาการเมือง" ถูกมองว่าเป็นแนวการวิเคราะห์แนวโน้มในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวการวิเคราะห์นิเวศวิทยาการเมืองที่กล่าวถึงในบทความชิ้นนี้ อย่างไรก็ตาม นั้นมิได้หมายความว่าการศึกษาในเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและสังคมจะไม่มีมาก่อนในวงวิชาการของไทย ถ้าพิจารณาจากกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองในความหมายอย่างกว้างที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว งานของ Kunstladter, Chapman, and Sabhasri (1978) ในหนังสือ *Farmers in the Forest* ก็อาจจัดได้ว่าเป็นงานศึกษาเชิงนิเวศวิทยาการเมืองในยุคแรกๆ ในเมืองไทย โดยศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศวิทยาที่สูงกับระบบสังคมและรูปแบบการใช้ทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื้อหาโดยรวมของหนังสือเป็นการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองในนิเวศวิทยาวัฒนธรรมบนที่สูงในภาคเหนือ ซึ่งนโยบายและมาตรการเกี่ยวกับการใช้ที่ดินและการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมในพื้นที่ดังกล่าวเป็นผลมาจากความวิตกกังวลของรัฐบาลไทยในปัญหาความมั่นคงที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์กลุ่มน้อย แรงกดดันของนานาชาติในการจัดการที่ดิน และปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนที่สูงที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนพื้นราบ การดำเนินนโยบายอย่างไม่แยกแยะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีพของคนบนที่สูง ตลอดจนการถูกฉ้อฉลสิทธิในการใช้ทรัพยากรที่มีมาแต่เดิม งานศึกษาชิ้นอื่นที่เกี่ยวกับเรื่องของชาติพันธุ์และการจัดการทรัพยากร ได้แก่ งานของ McKinnon and Bhaksasri (1983) ที่พูดถึงชาวเขากับปฏิสัมพันธ์ที่มีกับรัฐในกรณีการขยายการครอบครองทรัพยากร และผลกระทบจากการพัฒนาทาง

เศรษฐกิจและสังคมบนที่สูง และงานของ Cooper (1984) ที่ศึกษาเฉพาะชนเผ่าม้งในแง่ของการปรับเปลี่ยนทางสังคมที่เป็นผลมาจากปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร

การลดลงของพื้นที่ป่าอย่างรวดเร็วในรอบสามทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้กรมป่าไม้ตกเป็นเป้าของการวิพากษ์วิจารณ์ จนนำไปถึงการหมดความเชื่อถือในบทบาทของรัฐในการจัดการทรัพยากรป่านักวิชาการและนักพัฒนาเริ่มมองหาทางออกใหม่สำหรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ฉัตรราช (2528) ในหนังสือ "ป่าไม้สัมพันธ์กับการพัฒนาชนบท" ได้นำเสนอการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งบอกถึงโอกาสของความล้มเหลวของกรมป่าไม้ ถึงแม้ว่างานชิ้นนี้จะกล่าวถึงผลกระทบต่อการจัดการป่าไม้ชุมชนจากภูมิภาคอื่นถือเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็นับว่าเป็นการเสนอความคิดที่ส่งผลกระทบต่อทางเลือกของการจัดการป่าไม้ และทำให้กรมป่าไม้เองต้องหันกลับมาทบทวนบทบาทของตนเอง พร้อมกับรื้อฟื้นโครงการป่าชุมชนของตนเองออกมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

ถ้าเริ่มพิจารณาจากการศึกษาวิจัยในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งของนิเวศวิทยาการเมือง การทบทวนงานศึกษาวิจัยครั้งนี้อาจมุ่งไปที่กลุ่มนักวิชาการในคณะเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มีรากฐานที่มั่นคงอยู่ที่คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งนำโดย ฉัตรทิพย์ (2527) ที่เป็นหนึ่งในผู้บุกเบิกการวิเคราะห์สังคมไทยในแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบมาร์กซิสต์ และเป็นผู้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน (community culture) ทุ่งวิชากรสังคมศาสตร์ (Chanup, 1991) ในขณะเดียวกัน กลุ่มนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ที่รวมตัวกันอยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่มี Anan (1984, 1989) ฉัตรราช (2528) Chayan (1984) เป็นอาทิ ก็ได้วางรากฐานที่มั่นคงในการศึกษาชุมชนหมู่บ้านในประเด็นต่างๆ ในภาคเหนือ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในยุคแรกๆ ของนักวิชาการกลุ่มนี้ไม่ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองกับปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือความขัดแย้งที่เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร โดยเฉพาะ ความสนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของนักวิชาการกลุ่มนี้ เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นมาเมื่อปัญหาวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมและการเมืองซึ่งทรัพยากรปะทุขึ้นมาทั้งในเขตเมืองและชนบท ซึ่งจะเห็นได้จากงานศึกษาวิจัยในช่วงหลังของ Anan (1992, 1994, 1996) Uraivan et. al. (1988) Shalardchai (1985)

ในช่วงปี 2533-2534 กลุ่มนักวิจัยนำโดยเจิมศักดิ์ (2535) และคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติด้านความเป็นมาของกรรมาธิการที่ดินทำกินและตั้งถิ่นฐานในเขตป่าสงวนแห่งชาติทั่วประเทศ และจัดพิมพ์ผลงานวิจัยออกมาเป็นหนังสือชื่อ "วิวัฒนาการของกรรมาธิการที่ดินทำกินในเขต

ป่า" โดยแบ่งกลุ่มนักวิจัยออกตามภูมิภาคต่างๆ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชน ผลการวิจัยทำให้ได้คำตอบต่อคำถามที่ว่า ทำไมถึงมีประชาชนกว่า 10 ล้านคนถิ่นฐานและทำกินอย่างผิดกฎหมายอยู่ในพื้นที่ป่าของรัฐ? ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในด้านภูมิภาคและประสิทธิภาพ เป็นมาของการบุกรุกพื้นที่ป่า ซึ่งแม้แค่ในภาคเหนือก็มีความแตกต่างระหว่างภาคเหนือตอนบนและภาคเหนือตอนล่าง การแบ่งอุดมคติของการใช้ทรัพยากร ทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นของความเชื่อมโยงระหว่างแบบแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกับพัฒนาการทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของรัฐและระบบตลาดที่เริ่มซึมลึกเข้าไปถึงสังคมชนบท และระบบทุนนิยม โลกก็มีส่วนอย่างสำคัญในการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวเขาไปในทิศทางที่เป็นการค้าพาณิชย์มากขึ้น รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และที่ดินก็ถูกกำหนดโดยระบบตลาด อย่างไวก็ตาม เมื่อพิจารณาจากแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองอย่างพินิจพิเคราะห์แล้ว ก็อาจเห็นว่าการขึ้นนี้ยังกล่าวถึงกรรมสิทธิ์ในเชิงของกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรอย่างผิวเผิน ทั้งๆ ที่เนื้อหาของข้อมูลในระดับหมู่บ้านจะสามารถชี้ชัดลงไปได้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการขบขันของชาวบ้านต่อแรงกดดันอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแบบแผนการใช้ทรัพยากรเพื่อเงินเล็กน้อย

ชุดปฏิบัติการที่สำคัญยิ่งของผลการวิจัยพัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตอบอุ่น น่าจะ ได้แก่ การถกเถียงกันสำคัญที่นำไปสู่การศึกษาวิจัยที่มีคุณค่าอีกโครงการหนึ่ง นั่นก็คือ โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research) ในเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย ซึ่งผลการวิจัยได้รวมเล่มเป็นหนังสือออกมา 3 เล่ม ในชื่อ "ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา" (ธนาภรณ์ และอศ., 2536) ซึ่งกลุ่มนักวิจัยหลักที่สำคัญได้แก่ ชัยนรงค์ วรธนฤดี ธนาภรณ์ กาญจนพันธุ์ ธนาพร งามนทร์ อศ. ถิ่นคณบดี ศิวริศา กาญจนพันธุ์ วิฑูรย์ จักรพันธ์ มงคล คำณานิพนธ์ ประสิทธิ์ คุญรัตน์ และบุญชู แก้วต่อง โดยมีกลุ่มนักวิชาการทางด้านกฎหมายอย่าง นวรงค์ สุวรรณ ไฉ จเรวิญ คัมภีร์ภาพ และ ไพฑูรย์ พานิชกุล เข้ามาร่วมในประเด็นการศึกษาในข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร การศึกษาวิจัยนี้นับว่าเป็นการสำรวจและตรวจสอบความมีอยู่ของป่าชุมชนที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ และครอบคลุมในภูมิภาคต่างๆ การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์กฎหมายป่าไม้ของไทย ทำให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการการถือครองทรัพยากรป่าไม้โดยรัฐมาโดยลำดับ นับตั้งแต่มีการโอนอำนาจการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากภูมิภาคและท้องถิ่น ไปอยู่ในการควบคุมของรัฐบาลกลาง

การศึกษาในระดับชุมชนของแต่ละภูมิภาคทำให้เห็นภาพการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านในบริบทของท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป แต่อยู่ภายใต้โครงสร้างระบอบกรรมสิทธิ์ของรัฐแบบเดียวกัน ในด้านกรอบแนวความคิดของการศึกษาวิจัยป่าชุมชน ได้มีการแบ่งเป็นมิติต่างๆ

บทที่ 1

วรรณคดีศึกษายุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลตะวันตกมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้การศึกษาค้นคว้าทางวรรณคดีก่อรูปก่อร่างขึ้น แม้แต่คำว่า “วรรณคดี” ก็เป็นคำใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นจากการปรับแนวคิดจากตะวันตกมาเช่นเดียวกัน ก่อนหน้านี้นักใช้คำว่า “หนังสือ” หรือมีจะนั้นก็เรียกหนังสือประกอบกับลักษณะคำประพันธ์ของหนังสือ เช่น เลือกล้อคำฉันท์ นิราศวันจันทร์ เป็นต้น แนวคิดเรื่อง “วรรณคดี” เริ่มปรากฏเป็นทางการในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร เมื่อ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 โดยบัญญัติศัพท์ “วรรณคดี” ขึ้นเพื่อปรนเปรอความหมายให้เข้ากับคำว่า “literature” ในภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าก่อนหน้านั้นที่ไทยเราจะนิยามศัพท์ “วรรณคดี” จะไม่มีแนวคิดเรื่องวรรณคดีในสังคมไทย แม้จริงวรรณคดีศึกษาน่าจะเริ่มก่อตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่การเริ่มต้นนิเวศวรรณคดีนั่นเอง

1.1 คำว่าด้านวรรณคดีก่อนหน้านิตคำว่า “วรรณคดี” : คุณทฤษฎีศาสตร์ รูปแบบนิยาม และปฏิบัตินิยม

ก่อนหน้าที่จะมีการบัญญัติศัพท์คำว่า “วรรณคดี” คำว่าทางด้านวรรณคดีที่มีอยู่เป็นคำทางด้านการแต่งคำประพันธ์ ในสมัยอยุธยามีคำราชาภาษาเล่มก่อนหน้าที่จะมีการแต่งจินตนิพนธ์ ดังที่อ้างถึงในจินตนิพนธ์ของ เช่น คัมภีร์กาพย์สารวิธาสินี กาพย์คันฉ่อง และโนประขุนธำมา ของหลวงสรรรณานิพนธ์ (เอ็ก จิตรนิกร) ยังเชื่อมโยงกับกวีชื่อดัง กาพย์สารจินตนา (หลวงสรรรณานิพนธ์ 2514 : 2) คำว่าทางการประพันธ์เหล่านี้จะเป็นหลักฐานที่ชัดเจนที่สุดซึ่งแสดงถึงแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีในสมัยก่อนว่าวิชาศิลปการแต่งคำประพันธ์ เป็นวิชาสำคัญวิชาหนึ่งสำหรับนักเรียนที่อ่านออกเขียนได้ แล้วจะต้องเรียนรู้

1.1.1 กาพย์สารวิธาสินี และ กาพย์คันฉ่อง : คำว่าวรรณคดีรุ่นแรกของไทย

โดยทั่วไปไม่แตกต่างกันว่า จินตนิพนธ์เป็นคำราชาเรียนเล่มแรกของไทย แม้คำพิจารณาในแง่คำราชาวรรณคดีหรือคำราชาการแต่งคำประพันธ์แล้ว ยังมีคัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นคำราชาแต่งคำประพันธ์ซึ่งมีมาก่อนที่พระโหราธิบดีแต่งจินตนิพนธ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะใน จินตนิพนธ์ฉบับพระโหราธิบดี อ้างถึงคัมภีร์กาพย์สารวิธาสินีไว้หลายครั้ง

เช่น ป่าชุมชนในนิคมทางวัฒนธรรม กรรมสิทธิ์ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือในมิติของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเด็นที่น่าสนใจของงานวิจัยชิ้นนี้อีกประการหนึ่งก็คือ ความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบาย และขยายผลกระทบ ไปถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน (institutional change) โดยกลุ่มนักวิจัยได้เรียกร้องให้มีการออกกฎหมาย ป่าชุมชนมารองรับสิทธิของชุมชน (communal rights) ที่มีอยู่อย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ และพยายามชี้ให้เห็นว่าสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิขั้นพื้นฐานในระบอบประชาธิปไตย

ถ้าเรานักวิชาการตะวันตกที่มีงานศึกษาในเมืองไทยที่อาจจัดเข้าเป็นการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ได้แก่ Pacey (1988) ที่มีฐานคิดเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองมาก่อนหน้ามีแล้ว ซึ่งว่า การขยายตัวของกรรมสิทธิ์ที่ดินมีผลต่อการบุกรุกทำลายป่า เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก อันเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากความต้องการผลผลิตทางการเกษตรของตลาดโลก ประกอบกับเข้ากันนโยบายเศรษฐกิจที่เน้นการส่งออกของรัฐบาลไทยที่แสวงหาเงินตราต่างประเทศ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการทำลายป่าของไทย มีความเชื่อมโยงตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ไปจนถึงระดับชาติและระบบทุนนิยมโลก Hirsch (1990a) ในงานศึกษาชุมชนร่มเกล้าความสนใจไปที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับวาทกรรมการพัฒนาที่บางครั้งมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัว การถกเถียงกำลังระหว่างรัฐและระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ได้ส่งผลทำให้มีการบุกเบิกที่ทำกินและการตั้งถิ่นฐานในป่าอย่างรวดเร็ว งานในช่วงหลังของ Hirsch (1990b 1992 1993 และ 1996) ก็เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาถึงแนวคิดและทรัพยากรเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการทำลายป่า การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ การปลูกสร้างสวนป่า และการเมืองเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งก็มักจะอยู่ในบริบทของปฏิสัมพันธ์ของรัฐ ระบบตลาด และหมู่บ้าน จนอาจกล่าวได้ว่าเขาเป็นผู้ที่มีงานศึกษาวิจัยในเชิงนิเวศวิทยาการเมืองในเมืองไทยมากที่สุด ส่วน Lohmann (1991) จะให้ความสนใจประเด็นเฉพาะในแต่ละเรื่องๆ ไป เช่น เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ การปลูกสร้างสวนป่าเพื่อปลูกเพื่อป้อนวัตถุดิบให้กับโรงงานผลิตเอี๊ยะกระดาษ และโครงการเขื่อนขนาดใหญ่ ซึ่งประเด็นที่เป็นจุดสนใจของผู้ที่กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อแสดงการต่อต้านของชาวบ้านที่คัดค้านโครงการ และเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการด้านสิ่งแวดล้อมดังกล่าว

นักวิชาการในทฤษฎีนิเวศวิทยาการเมือง ที่มีงานศึกษาเกี่ยวกับเมืองไทยมากในชุดปัจจุบันอีกคนหนึ่งคือ Vandergeest (1993) ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับวิวัฒนาการของระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรและ

ระบบกรรมสิทธิ์ในบุคคลในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการสร้างชาติของรัฐไทย ซึ่งเริ่มจากเรื่องของสิทธิเหนือบุคคล (maspower) จนเปลี่ยนมาถึงสิทธิในการครอบครองทรัพยากร และการถือครองพื้นที่ในที่สุด ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้ท้องถิ่นต้องสูญเสียสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนไป ในที่สุดรัฐก็จะกลายเป็นผู้มีบทบาทและอำนาจในการจัดการเรื่องระบบกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับทรัพยากรทั้งหมด (Vandergest and Peluso, 1995) ซึ่งการครอบครองพื้นที่ (territorialization) มักจะเกี่ยวข้องกับการกีดกันออก (exclusion) และการรวมเข้ามา (inclusion) ของผู้คนภายในหน่วยพื้นที่หนึ่งๆ และเป็นการควบคุมสอดส่องพฤติกรรมและการใช้ทรัพยากรของประชาชนภายในพื้นที่หนึ่งๆ Vandergest (1996a) ชี้ว่ารัฐไทยได้ใช้วิธีการครอบครองพื้นที่ภายในราชอาณาจักร (internal territorialization) ในการควบคุมผู้คนให้ตั้งถิ่นฐานและใช้ทรัพยากรตามกฎหมายของรัฐ โดยดำเนินการผ่านการปฏิรูปการปกครองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 การออกกฎหมายป่าไม้มาควบคุมพื้นที่ป่า และการแบ่งประเภทพื้นที่ป่าในเชิงวิทยาศาสตร์ แต่การดำเนินการในสองกระบวนการดังนี้มีประสิทธิผลอันแตกต่างกัน ไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่น ในบทวิเคราะห์ต่อกรณีปัญหาการขอสวนป่าที่อนุรักษ์ (protected areas) นั้น Vandergest (1996b) ให้ทัศนะว่านโยบายในเรื่องนี้จะเป็นการแก้ปัญหาการเบียดเบียนระบบการบริหารราชการของกรมป่าไม้เอง ดังเช่น การพยายามสร้างสิ่งงบประมาณที่ลิดรอนได้และการรักษาอำนาจทางกฎหมายเหนือพื้นที่ป่า (jurisdiction) ซึ่งหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐก็อาจจะครอบครองและมีส่วนในการบริหารอยู่เช่นกัน รวมทั้งการหวังผลประโยชน์ที่อาจจะได้รับจากการให้เข้าพื้นที่ป่าในอนาคตด้วย

ในประเด็นที่เกี่ยวกับโครงสร้างของกฎหมาย Lynch and Talbot (1995) ได้ศึกษาโครงสร้างทางกฎหมายของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในย่านเอเชีย-แปซิฟิก ในกรณีของประเทศไทด์นัม ทั้งสองมีความเห็นว่าถึงแม้ว่าไม่ได้ลิดรอนภายใต้สิทธิพลของระบบอาณานิคมโดยตรง แต่วิถีคิดและระบบกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ก็ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการจัดการป่าไม้แบบตะวันตก การจัดการป่าไม้แบบอังกฤษถูกนำมาใช้ตั้งแต่แรกเริ่ม พร้อมกันกับการปฏิรูปการปกครองที่นำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง การจัดการป่าไม้โดยรัฐที่มีกรมป่าไม้เป็นหน่วยงานหลัก จำเป็นต้องมีระบบราชการและกฎหมายที่เข้มแข็งของวัน ดังนั้น รัฐไทยจึงออกกฎหมายป่าไม้มาหลายฉบับเพื่อเป็นหลักประกันในสิทธิของรัฐ ในการเป็นเจ้าของทรัพยากรป่าไม้ แม้ในปัจจุบันนี้รัฐบาลก็พึงให้การสนับสนุนแนวความคิดเรื่องการจัดการป่าไม้ชุมชนแต่คำพูดเท่านั้น จุดมุ่งหมายหลักของโครงการป่าชุมชนที่ดำเนินการ โดยกรมป่าไม้เป็นเพียงเพื่อต้องการเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ตามเป้าหมาย แต่ไม่มีแนวความคิดในการที่จะกระจายสิทธิในการจัดการป่าไม้ให้แก่ชุมชนอย่างแท้จริง (Yee, 1993) นอกจากนี้คำ

นิยามของ "ป่า" ตามกฎหมายป่าไม้ของไทยก็ยิ่งก่อให้เกิดปัญหาในความเข้าใจของคนทั่วไป ยิ่งกว่านั้น ปัญหาเรื่องการกำหนดนิยามที่เป็นที่ถกเถียงกันอย่างมาก อย่างเช่นการที่จะระบุว่าป่ามีลักษณะ "เสื่อมโทรม" ก็ยิ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาในทางเทคนิคและการเมือง ซึ่งในประเด็นเหล่านี้ บรรลือศักดิ์ เจริญ และ โทสิฐ (ใน เสน่ห์ และชช., 2536) ได้กล่าวถึงไว้อย่างละเอียดในแง่ของพัฒนาการของกฎหมายป่าไม้ของไทย นอกจากนี้ Pragnong and Thomas (1990) ก็ได้ศึกษาวิวัฒนาการของการจัดการป่าไม้ของไทยไว้อย่างครอบคลุม ซึ่งรวมถึงผลกระทบที่ไม่ไว้วางใจมาถึงยุคปัจจุบันที่เริ่มเน้นทางด้านการอนุรักษ์มากขึ้น แต่บรรดางานศึกษาเหล่านี้ นอกจากงานของบรรลือศักดิ์และคณะแล้ว ดูเหมือนจะ ไม่มีชิ้นไหนที่กล่าวถึงสิทธิตามประเพณีที่อยู่นอกเหนือกรอบโครงสร้างของกฎหมาย

สำหรับในเรื่องของทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (common property resources หรือ CPR) นั้น นับว่าเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ค่อนข้างใหม่สำหรับการศึกษาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นที่มีรูปแบบที่สามารถเรียกได้ว่าเป็นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมนั้น มีปรากฏอยู่ในชุมชนต่างๆ มากนับถื่นร้อยๆ ปีแล้ว เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงและศึกษาโดยใช้แนวความคิดในเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมมาก่อน ทำให้ปรากฏเป็นการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ ได้แก่ งานของ Suthawan (1993) ซึ่งพบว่ากรณีศึกษาที่มึนสนใจในด้านการจัดการทรัพยากรหรือความเป็นเจ้าของทรัพยากรเป็นแรงจูงใจที่สำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกษตรกรบนที่สูงรับเอามาตรการการอนุรักษ์ดินและน้ำไปปฏิบัติ ระบบสิทธิในทรัพยากรเหล่านี้จะมีความหลากหลายกันไปในแต่ละสังคม ซึ่งขึ้นอยู่กับการจัดการในเชิงสถาบันของสังคมและชุมชน กรรมสิทธิ์ในทรัพยากรอาจจะไม่จำกัดอยู่แค่เฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและกรรมสิทธิ์ของรัฐตามที่กรอบกฎหมายของไทยให้การยอมรับ แต่ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นอาจจะอยู่กึ่งกลางระหว่างกรรมสิทธิ์สองข้างดังกล่าว (สุธาวัณธ์, 2538) งานศึกษาวิจัยที่สนับสนุนข้อเท็จจริงที่ว่า ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมนั้นมีอยู่ในสังคมไทยมานานแล้ว ได้แก่ งานของ Chusak (1994) ที่ศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำโคขุนชน (community-based watershed management) ในภาคเหนือ ซึ่งพบว่าถึงแม้ว่ากรอบโครงสร้างของกฎหมายไทยจะไม่เอื้ออำนวยต่อระบบสิทธิของชุมชน (communal rights) แต่สภาพความเป็นจริงในท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรป่าไม้ดิน และน้ำ มีการดำเนินการ ในลักษณะของทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชุมชนในภาคเหนือของไทยและการจัดการน้ำโคขุนชนจะมีองค์ประกอบที่มีประวัติศาสตร์มาช้านานกว่า 700 ปี ในภาวะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในชนบทเป็นไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากอิทธิพลของรัฐสมัยใหม่และระบบตลาดโลก การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนภายใต้

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมจำเป็นที่จะต้องได้รับการคุ้มครองและยอมรับสิทธิโดยกฎหมายและระบบบริหารของรัฐอย่างเป็นทางการ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่ากันระหว่างคนชั้นนำในเมืองกับคนชายขอบของสังคมที่อยู่บริเวณรอบนอก ทำให้เกิดอคติหรือการมีอคติที่ผิดๆเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เมื่อเกิดปัญหาดังแวดล้อมขึ้นในเขตเมือง บริเวณพื้นราบ หรือทำนน้ำ คนที่อยู่บริเวณนี้มักจะมองหาคนที่รับผิดชอบต่อปัญหาที่อยู่ในที่อื่นๆออกไป เช่น คนชนบทที่อยู่ต้นน้ำ ชาวเขาที่อยู่ในป่าและที่สูง ดังนั้นคำอธิบายถึงสาเหตุของปัญหามักพัวพันในอุปถัมภ์ตาก ภาวะขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง การตกตะกอนทับถมบริเวณท้องน้ำและหนองน้ำ และภาวะขาดพื้นที่ธรรมชาติสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ จึงมักจะเป็นการบอกเล่าว่ามีต้นเหตุมาจากกรณีใด ไม่กล่าวถึงของชาวบ้าน การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา โดยมิได้มองว่าสาเหตุของปัญหาดังแวดล้อมดังกล่าว อาจมาจากคนในเมืองและชนพื้นราบเอง เช่น การตั้งบ้านเรือนในที่น้ำท่วมถึง การใช้ที่ดินผิดประเภท การใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้คนบริเวณศูนย์กลางเหล่านี้ไม่สนใจว่าความจริงในเรื่องนี้คืออะไร? แต่อยู่ที่ว่าต้องการให้ความจริงเป็นอย่างไร? (Hansen, 1995) ดังนั้นผลการศึกษาวิจัยที่ขัดแย้งกับคำบอกเล่าข้างต้น (counter narrative) จึงไม่ได้รับความสำคัญ ถึงแม้ว่าจะมีการวิจัยเชิงประจักษ์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ยืนยันว่า การกีดขวางทางทะเลของดินบนที่สูงมีมาก่อนการทำการเกษตรของชาวเขา และชาวเขาเองก็พยายามหลีกเลี่ยงที่จะไม่ทำไร่ในที่ลาดชันเกินไป ตลอดจนได้มีความพยายามที่จะบอกว่าปัญหาดังแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นมิได้มีสาเหตุจากที่สูงเพียงอย่างเดียว (Forsyth, 1995) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากนโยบายและมาตรการทางด้านสิ่งแวดล้อมของรัฐที่ออกมา ก็ยังเป็นการตอบสนองต่อคำบอกเล่าแบบเดิม นั่นคือการมุ่งที่จะจำกัดการเข้าถึงและควบคุมแบบแผนการใช้ทรัพยากรของคนชายขอบของสังคม ที่มีถูกจัดเป็นผู้ไร้ของการให้ทุนทำสิ่งแวดล้อมตามอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมแบบตะวันตกของคนชั้นนำและชนชั้นกลาง

นอกจากแนวคิด "นิเวศวิทยาการเมือง" ที่เป็นเนื้อหาหลักในบทความนี้ ก็ยังมีแนวความคิดที่ใช้ชื่อเดียวกันนี้ แต่มีพัฒนาการของการก่อรูปแตกต่างกันออกไป ซึ่งก็สมควรที่จะได้รับการกล่าวถึงด้วย ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ "นิเวศวิทยาการเมืองในโลกที่สาม" ที่ผู้เขียนคุ้นเคยอยู่ แต่แท้ที่จริงแล้วทั้งสองแนวก็มีจุดร่วมกันอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของข้อจำกัดในทางนิเวศวิทยาที่เป็นรากฐานของแนวความคิดนี้ นิเวศวิทยาการเมืองในอีกแนวหนึ่งนั้น พัฒนามาจากแนวความคิดถึงแวดล้อมนิยม

(environmentalism) และการเคลื่อนไหวทางด้านการสิ่งแวดล้อม (green movement) ตลอดจนพรรคการเมืองที่มีนโยบายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (green party) ที่ก่อตัวขึ้นในยุโรปตะวันตกในช่วง 1980s แนว

ความคิดดังกล่าวนี้มีที่มาจากความเชื่อที่ว่า ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยีที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาได้ (Atkinson, 1991) ดังนั้น จึงแสวงหาการเปลี่ยนแปลงในขั้นพื้นฐานทั้งในแง่ของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ โดททัศน์ และจริยธรรมของคนเราในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แนวความคิดบางส่วนได้รับอิทธิพลจาก Schumacher (1973) ในหนังสือ *Small Is Beautiful* นักคิดบางคนในแนวนี้อ้างอิงมาทางปรัชญาตะวันตก ยก เช่น เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ หรือนิเวศวิทยาการเมืองเชิงพุทธ (Jones, 1993) เป็นต้น

เนื่องจากนิเวศวิทยาการเมืองแนวนี้นี้มีรากฐานมาจากนิเวศของสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมมักเกี่ยวข้องกับเรื่องของคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต และมุ่งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับชาติและระดับโลก ดังนั้นจึงขาดทัศนะในเรื่องความขัดแย้งในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรและความสัมพันธ์ทางด้านกรรมสิทธิ์ในระดับชุมชนหมู่บ้านในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดและวิถีการดำรงชีพของคนส่วนใหญ่ และไม่ก่อให้เกิดความสนใจในความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในลักษณะของการประท้วงคัดค้านที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ที่มักเป็นจุดเด่นของนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สาม แต่จุดแข็งของกระบวนทัศน์นี้ก็คือ ความมุ่งมั่นและซื่อสัตย์ในเรื่องวิกฤตการณ์ของระบบนิเวศของโลก ซึ่งถ้าสามารถเชื่อมโยงความเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมในแนวนี้นี้ของสังคมอุตสาหกรรมกับการต่อสู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อวิถีชีวิตของชุมชนระดับรากหญ้าในประเทศโลกที่สามเข้าด้วยกันแล้ว ก็จะเป็นพลังผลักดันที่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงระดับรากเหง้าของปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมโลกได้

สำหรับในวงการศึกษาวิจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมของไทย ผู้ที่สนับสนุนแนวความคิดนิเวศวิทยาในแนวนี้นี้คือ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538ก, 2538ข และ 2539) ที่มีฐานความคิดติดอยู่กับสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้รับอิทธิพลด้านเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธจากแนวความคิดของ Schumacher (1973) ศดอจจนหลักพุทธศาสนาในสังคมไทยเอง จึงแนวคิดและข้อเสนอของปรีชาถืออยู่ในแนวเดียวกับนักคิดทางนิเวศวิทยาการเมืองในยุโรปตะวันตก ไม่ว่าจะเป็น O'Riordan (1981), Potts (1984) และ Turner (1988) องค์การเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมและพรรคการเมืองแนวอนุรักษนิยมสิ่งแวดล้อมที่มีฐานอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง ดูเหมือนจะเป็นประเด็นหลักของแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองของปรีชา รวมทั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนตามข้อเสนอของ Brundtland Report (WCED, 1987) แต่กระนั้นก็ตาม แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองของปรีชาก็ยังอยู่บนฐานความคิดทาง

เศรษฐศาสตร์ เพื่อมุ่งเน้นการปฏิรูประบบเศรษฐกิจแบบ นิโอ-คลาสสิก และมาร์กซิสต์แบบเก่า แล้วเสนอทางเลือกใหม่แก่สังคมไทย โดยการผนวกเอาหลักนิเวศวิทยาเข้ามาในเศรษฐศาสตร์ และเรียกว่าเป็นเศรษฐศาสตร์สีเขียว แต่ด้วยพื้นฐานของความเป็นเศรษฐศาสตร์การเมืองมาแต่เดิม ทำให้ปรีชาให้ความสำคัญกับความเคลื่อนไหวทางด้านการเคลื่อนไหวในชนบทที่กลายเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ที่มีพลังกดดันผู้มีอำนาจมากขึ้น อย่างเช่นกรณีของสมัชชาคนจน เป็นต้น

2.5 แนวโน้มที่ประธานเจ้าลัทธิของความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม

ในทศวรรษ 1990s ปรากฏการณ์ของความเคลื่อนไหวทางด้านการเคลื่อนไหวได้ก่อตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการต่อต้านนโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพของชุมชนในระดับท้องถิ่น กรณีของประเทศไทยนั้น การคัดค้านและต่อต้านโครงการที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ การปลูกป่าอุตสาหกรรมโดยบริษัทยักษ์ใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ การย้ายประชาชนออกจากที่พำนักในเขตป่าสงวนที่รู้จักกันในนามโครงการ "คชก." และการขยายพื้นที่อนุรักษ์ไปทับที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านของกลุ่มคนที่คือโอกาสและไร้อำนาจต่อรอง ที่ถูกวิพากษ์และกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจที่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจ อีกทรวงยุทธศาสตร์การรวมชาติในท้องถิ่น ไปใช้ประโยชน์จากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการเติบโตของเศรษฐกิจโดยรวม การพัฒนาเศรษฐกิจในแนวนี้ได้ดำเนินมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่การประทุขึ้นมาของการต่อต้านในลักษณะของความเคลื่อนไหวทางด้านการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้น ประการที่หนึ่ง เกิดจากระบบรวมชาติของสิ่งแวดล้อมที่ถูกใช้ประโยชน์จนถึงจุดที่เกินขีดความสามารถในการรองรับหรือเกินขีดความสามารถของผลิตผล (sustained yield) ของระบบทรัพยากร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์เช่นนี้เริ่มเกิดขึ้นกับระบบนิเวศน์ขนาดเล็กในระดับท้องถิ่นซึ่งชุมชนชาวบ้านและชาวเกษตรพึ่งพิงพึ่งพิงในวิถีทางการดำรงชีวิตประจำวันของตนเอง ประการที่สอง เกิดมาจากระบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง ที่รัฐแสดงอาการอ่อนแอในการเป็นผู้ควบคุมและจัดการการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่พยายามเข้ามามีบทบาทในเรื่องนี้แทนที่ไม่สามารถทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ ประกอบกับบรรดาสภาพการเมืองที่เอื้ออำนวยความหลากหลายของความคิด และความหลากหลายในอวกาศให้ความหมายสิ่งต่างๆ เมื่อสถานการณ์เหล่านี้ประกอบกันเข้า จึงทำให้เกิดกระบวนการต่อรองในเรื่องต่างๆ ได้มากขึ้น

เหตุการณ์อย่างเช่น กรณีการจุดไฟเผาหรือทำลายโรงเรือนเพาะชำกล้าไม้ของชาติป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่เข้าใจได้ว่าเป็นการแสดงการต่อต้านนโยบายของรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ในเมื่อวิถีทางการเมืองอย่างเป็นทางการไม่สามารถทำให้เสียงของชาวบ้านได้รับการรับฟัง ลักษณะพฤติกรรมร่วมของชาวบ้านที่เป็น "รูปแบบของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน" (everyday forms of resistance) จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเดินเท้าจากอีสานไปกรุงเทพฯของชาวนาเพื่อต่อต้านโครงการ ทชก. แสดงให้เห็นว่านโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแบบเผด็จการทหารนั้น ไม่ได้คลี่คลายไป การต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูลก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการต่อต้านของชาวบ้าน เมื่อวิถีการดำรงชีพถูกทำให้เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากการนำเอาวิทยาศาสตร์จากชนบท ไปสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ศูนย์กลาง (core area) ยิ่งไปกว่าการต่อสู้ดังกล่าวจะไม่ทำให้สิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรกลับไปเป็นแบบเดิม แต่ทำให้รัฐและกลุ่มผู้ได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีความตระหนัก และมีการลงทุนหรือจ่ายค่าชดเชยความสูญเสียทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมมากขึ้น เพราะนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อมบางครั้งมีนัยลึกถึงจะไม่ให้ใครจะมีทั้งผู้ได้รับประโยชน์และสูญเสียประโยชน์

การเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมของชาวนา เกษิตาน ได้พัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายของชาวนาที่รวมตัวกันเป็นองค์กรขึ้นมา เรียกว่า สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สกอ.อ.) ซึ่งเกิดมาจากการประสานการเคลื่อนไหวในการต่อรองกับกลุ่มผู้มีอำนาจว่า จำเป็นต้องมีการเคลื่อนไหวร่วมกัน (collective movement) ทำให้ปัญหาสังคม(ความยากจน) ประสานเข้าด้วยกันกับปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นการยืนยันถึงคำกล่าวที่ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่สามารถแยกออกจากปัญหาความยากจนได้ ในภาคเหนือปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมีที่มาจากนโยบายทางการอนุรักษ์ของรัฐ ที่ส่งผลให้มีการแบ่งเขตพื้นที่อนุรักษ์ (protected areas) นโยบายด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ มองได้ว่าเป็นคณาจากขบวนการสิ่งแวดล้อมนิยม ที่ได้รับการสนับสนุนจากคนชั้นนำและคนชั้นกลางในเขตเมือง ที่หันมาชื่นชมความงามและคุณค่าทางนิเวศวิทยาของป่า ที่ในอดีตถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของความป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม และอยู่คนออกเหนื ประเมินค่าของความเป็นไทย (Smit, 1992) แต่อุปสงค์คือคุณค่าทางนิเวศวิทยาของป่าของคนเหล่านี้ มันขัดแย้งกับมุมมองคุณค่าของป่าในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพิงพึ่งพิงทรัพยากรป่าในชีวิตประจำวัน ดังนั้นในเชิงนิเวศวิทยาการเมือง นโยบายการขยายพื้นที่อนุรักษ์จึงเป็นเวทีการต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มคนที่ความล้มเหลวทางอำนาจ ไม่เท่าเทียมกัน จึงนำไปสู่ความขัดแย้งและการต่อต้านของผู้ไร้อำนาจในรูปแบบต่างๆ

การขยายพื้นที่อนุรักษ์มักจะถูกอยู่ในประเภทของอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และพื้นที่คุ้มครองอื่น ๆ (A) การดำเนินนโยบายดังกล่าวของกรมป่าไม้โดยไม่มีการแยกแยะตามบริบทของพื้นที่และประวัติศาสตร์ของชุมชน ทำให้ส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าดังกล่าว การต่อต้านเกิดขึ้นเมื่อเจ้าหน้าที่อุทยานและหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ ได้มีการขับประชาชนออกจากพื้นที่อนุรักษ์ ประชาชนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยที่ไร้อำนาจและคือโอกาสทางเศรษฐกิจสังคมยิ่งกว่าชาวไทพื้ราบ มีการเดินขบวนประท้วงและยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล การเคลื่อนไหวดังกล่าวได้พัฒนาไปสู่การรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายเรียกว่า เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) ซึ่งเป็นตัวแทนในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลในประเทศนี้ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น สุทธวิธและรูปแบบของการต่อต้านที่ชาวบ้านร่วมกันคิดขึ้นมาใช้เป็นการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ถึงแม้ว่าไม่มีลักษณะของความรุนแรงเช่นการทำลายทรัพยากร (resource vandalism) อย่างเช่นในภาคอีสาน แต่ก็เป็นการใช้วิถีชีวิตที่นำศึกษา ซึ่งวิธีการต่างๆ ที่ว่านี้ได้แก่ การต่อสู้ทางด้านทัศนคติและความรู้ (contested point of view) โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ของการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านขึ้นมาปะทะกับวาทกรรมที่มาจากภาครัฐและผู้มีอำนาจ ตัวอย่างเช่น ชาวกระเหรี่ยงจะพยายามเบี่ยงเบนการเกษตรของตนเองว่าเป็น "การทำไร่หมุนเวียน" แทนที่จะยอมรับว่าตนเอง "ทำไร่เลื่อนลอย" ที่ทางฝ่ายรัฐและนักอนุรักษ์คิดว่าไร่หมุนเวียนระบบที่ทำลายสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีการใช้วาทกรรมการอนุรักษ์ (conservation discourse) ของรัฐบาลใช้ในการพูดถึงระบบการใช้ที่ดินของตนเอง ซึ่งจะเห็นว่าในชุมชนชาวกระเหรี่ยงจะมีการแบ่งการไร้พื้นที่ป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ค้ำมั่ว เขตอนุรักษ์สัตว์ป่า ป่าชุมชน ป่าใช้สอย ป่าพิธีกรรม เป็นต้น และจะใช้เครื่องมือที่รัฐเชื่อนิยามใช้ในการกำหนดอาณาเขตของหมู่บ้านและพื้นที่ป่าประเภทต่างๆ นั่นก็คือ ใช้แผนที่แบบจำลองที่ชาวบ้านสร้างขึ้นตนเอง (counter-mapping) ซึ่งวิธีการทั้งหมดนี้เป็นการพยายามที่จะต่อสู้กับวาทกรรมที่ว่า คนกินป่าอยู่ด้วยกัน ไม่ได้ ซึ่งการรณรงค์เกี่ยวกับการปลูกป่าก็นับว่าเป็นเวทีการต่อสู้ (contested terrain) อีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ในขณะที่รัฐรณรงค์เพื่อให้มีการปลูกป่าให้ได้ 50 ล้านไร่ เพื่อเฉลิมฉลองในโอกาสพิธีกาญจนาภิเษก กลุ่มชาวบ้านก็ได้ใช้โอกาสนี้ในการรณรงค์ให้มีการทวป่า (ต้นไม้) จำนวน 50 ล้านต้น ความขัดแย้งของการต่อสู้ของชาวบ้านนั้นจะเห็นว่าไม่ได้มุ่งเฉพาะการต่อสู้เพื่อช่วงชิงทรัพยากรทางวัตถุเท่านั้น แต่รวมถึงการต่อสู้เพื่อความหมายทางวัฒนธรรมของตนเอง โดยปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรมและสัญลักษณ์

การต่อสู้เรียกร้องในสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ยังได้ขยายผลไปถึงการ

เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน นั่นคือ การผลักดันให้มีการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน ขึ้นมาเพื่อรองรับสิทธิที่มีอยู่จริง (de facto rights) ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแบบกรรมสิทธิ์ร่วม รวมทั้งในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย ในที่สุดรัฐบาลยอมรับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่มีเนื้อหาให้ชุมชนได้มีโอกาสจัดการป่าอนุรักษ์ด้วย ซึ่งประเด็นนี้ได้ก่อให้เกิดการคัดค้านจากกลุ่มองค์กรนักอนุรักษ์ประเภท "เขียวเข้ม" ที่มีฐานอยู่กับคนชั้นนำและชั้นกลางในเมือง ซึ่งเห็นว่ากฎหมายนี้จะทำให้ชาวบ้านนำเอาป่าอนุรักษ์ไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นอย่างไม่มีมีการควบคุม ซึ่งทัศนคติที่ขัดแย้งกันระหว่างคนในเมืองกับชนบทเหล่านี้ กระตุ้นให้เห็นถึงการแบ่งแยกของการมองคุณค่าของธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างคนที่ล่ำซำทางสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าสะท้อนความเป็นทวิลักษณ์ของสิ่งแวดล้อมนิคมในสังคมไทย กฎหมายป่าชุมชนจึงกลายเป็นเวทีทางการเมืองที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ออกมาประชันความคิดและวาทกรรมการอนุรักษ์

สำหรับปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองส่วนมากแล้วจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของมลภาวะ หรือการลดลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของน้ำ เมือง อากาศ และการจราจร การตอบสนองต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้มักจะเป็นในรูปแบบของการเรียกร้องเพื่อให้ตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาและเสียงเรียกร้องของคนในเมืองมักจะได้รับการตอบสนองจากรัฐค่อนข้างเร็วและมาตรการต่างๆ ที่จะนำมาแก้ปัญหาเหล่านี้ก็มักจะมีอยู่ ถึงแม้ว่าจะเป็นภาระที่ปัญหามลพิษเหล่านี้จะชั่วครู่ ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองก็คือ การแก้ปัญหาจะให้ความสำคัญกับด้านเทคนิควิศวกรรมเป็นหลักอย่างเช่น ปัญหาการจราจรมักจะมุ่งไปที่การสร้างถนนเพิ่ม การสร้างทางด่วน การใช้ระบบคอมพิวเตอร์ควบคุมสัญญาณไฟ เป็นต้น ทั้งที่สาเหตุแห่งปัญหายามาจากทางด้านโครงสร้างทางสังคมและการเมือง ที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน ดังนั้นภายใต้โครงสร้างทางสถาบันที่เป็นอยู่ คนที่มีอำนาจและได้เปรียบทางเศรษฐกิจจะสามารถหลบเลี่ยงจากปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ เช่น ใช้รถยนต์ส่วนตัวที่มีเครื่องปรับอากาศ ในขณะที่คนชั้นล่างต้องเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมดังกล่าวอย่างไม่มีทางเลือก โดยการให้บริการขนส่งมวลชนที่ขาดความปลอดภัยและต้นคิดกับมลพิษโดยทั่วไป (Ross, 1997)

ปัญหามลภาวะจากโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ในเขตรอบนอก (periphery) มักจะได้รับการตอบสนองจากรัฐค่อนข้างช้าหรือไม่ก็ถูกกลบเกล็น ตัวอย่างเช่น ปัญหาการเสียชีวิตของทนายในโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นการต่อสู้ของทนายในท้องถิ่นเพื่อให้รัฐบาลและบริษัทอุตสาหกรรมให้ความสนใจปัญหานี้ จนนำไปสู่การ

รวมตัวกันของกลุ่มท้องถิ่นที่เรียกว่า ลำหูลงแวนา เพื่อให้การต่อสู้กับปัญหาเหล่านี้ได้รับความสนใจมากขึ้น โศกพยานชี้ให้เห็นว่า การเสียชีวิตดังกล่าวเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมในโรงงานที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ในขณะที่รัฐบาลและบริษัทพยายามที่จะบอกว่า ไม่มีปัญหาดังกล่าว หรือมองว่าเป็นปัญหาทางสุขภาพส่วนตัวของคนงาน ศัพท์คำว่า จะเหือบรรยากาศการลงทุน อีกตัวอย่างหนึ่งก็ได้แก่ กรณีการสร้างโรงกำจัดสารพิษ ในเขตนิคมอุตสาหกรรมชาติฝั่งทะเลภาคตะวันออกที่ชาวบ้านท้องถิ่นออกมาต่อต้าน กรณีของการต่อต้าน โรงงานพิษเพื่อผลิตพลังงานไฟฟ้า ที่อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงการดำเนินนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อคนในระดับท้องถิ่น ซึ่งการต่อต้านก็พัฒนาไปสู่การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับที่กว้างขึ้น ปัญหาผลกระทบจากอุตสาหกรรมในส่วนภูมิภาคที่เป็นปัญหาอีกเรื่องมานาน ได้แก่ ปัญหาผลกระทบจากโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าโคโลไร อันเนื่องเป็นเชื้อเพลิง ในพื้นที่อำเภอ แม่เมาะ จังหวัดลำปาง และปัญหาโรงงานกระดาษที่นิคมพิบูลย์ จังหวัดขอนแก่น ปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำน้ำพอง จนเกิดการเน่าเสีย ปวดตา ชาวบ้านได้รับทราบเสียครี้นทุกปี ทั้งสองกรณีนี้แสดงให้เห็นถึงการขาดแรงผลักดันทางการเมืองที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง เพราะนักกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง ส่วนชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเป็นพวกที่คัดค้านโอกาสทางการเมือง ปัญหาทั้งสองจึงไม่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างจริงจังในเวทีการเมืองระดับชาติ แต่ถูกกดระดับลงมาเป็นเพียงปัญหาของท้องถิ่นและใช้วิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นคราวๆ ไป ทั้งๆ ที่เป็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทุกปีต่อเนื่องกันมา ดังนั้นชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจึงเกิดการรวมตัวกันขึ้นเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาแก้ไข เมื่อการดำเนินการผ่านกระบวนการทางการเมืองที่เป็นการกระทำ ไม่ได้ได้รับการตอบสนอง จึงนำไปสู่การประท้วงในรูปแบบของการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มใหญ่ โศกพยานชี้ให้เห็นว่าการเรียกร้องทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการ ในรูปแบบต่างๆ

จากปรากฏการณ์ที่กระบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมในระดับรากหญ้าได้ก่อตัวขึ้นมาในภูมิภาคต่างๆนั้น เป็นสัญญาณให้ทราบว่าปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสิ่งแวดล้อม มีแนวโน้มที่จะประสานเข้ากับกระบวนการทางการเมืองที่มีความซับซ้อนขึ้น ปัญหาเหล่านี้ไม่สามารรถที่จะพิจารณาในเชิงนิเวศวิทยาเพียงประการเดียว แต่จำเป็นต้องมองไปถึงรากเหง้าของปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม และกระบวนการทางการเมือง การแตกแยกในความขัดแย้งต่อปัญหาและความรุนแรงของปัญหามีแนวโน้มที่จะทวีขึ้นเป็นลำดับ อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมทางสังคม และความแตกต่างของทัศนะและการให้คุณค่าของ

สิ่งแวดล้อมระหว่างคนในเมืองกับชนบท ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การจัดการทรัพยากรและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักคิดค้นของคนกลุ่มหนึ่ง โดยไม่เหตุนิเวศผลกระทบที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตและการอยู่อาศัยของสิ่งแวดล้อมของผู้คนอีกกลุ่มหนึ่ง ย่อมจะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งที่อาจขยายวงกว้างออกไป เป็นความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองที่แต่ละฝ่ายอาจหันไปหาความรุนแรงเป็นทางออก

2.6 บทสรุปว่าด้วยสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา : ทดวิตร ในบทบาทของรัฐ ระบบตลาด และชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและการเมืองโลกในช่วงปลายทศวรรษ 1980s สนองกับการประทุของวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยา ทำให้ประเด็นปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมปรากฏภาพเด่นชัดขึ้นมาในทศวรรษ 1990s ประเด็นปัญหาความยากจนกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ออกในการถกเถียงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น การจัดการความยากจนของประชาชน โดยการส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของระบบนิเวศพอๆ กับการพัฒนาความเป็นอยู่ของคน (Pett และ Webb, 1993) ถ้าพิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา อาจกล่าวได้ว่าทศวรรษ 1950s เป็นช่วงเวลาที่การพัฒนาถูกมองไปทั้งรัฐเป็นผู้ชี้นำ หรือเป็นศูนย์กลางของกระบวนการพัฒนา และช่วงทศวรรษ 1980s ก็อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่กระบวนการพัฒนาศักยภาพระบบตลาดมาเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาแทน พอมาถึงทศวรรษ 1990s ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิรัฐศาสตร์และสถานะแวดล้อมทางเศรษฐกิจของโลก การถกเถียงบทบาทชนบทที่สัมพันธ์กับรัฐกับระบบตลาดซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่ผ่านมาไม่ได้ให้คำตอบต่อปัญหาใหม่ๆ อีกต่อไป กระบวนทัศน์การพัฒนาที่มีแนวโน้มว่าจะถูกตั้งคำถามคุกคามอยู่ระหว่างบทบาทของรัฐ ระบบตลาด และสถาบันชุมชน (de Janvry, Sadoulet, and Thorbecke, 1991) หรืออาจกล่าวได้ว่าทศวรรษ 1990s นี้ เป็นช่วงเวลาที่เราเผชิญหน้ากับปัญหาเกี่ยวกับ "สถาบัน" (institutions) กลายเป็นจุดสนใจ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของสถาบันในสังคมชนบท สถาบันในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน สถาบันในระบบตลาด หรือสถาบันในลักษณะขององค์กรความเคลื่อนไหวทางสังคม ที่โดยรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นการแสวงหารูปแบบการบริหารและการจัดการที่ดี (good governance) ซึ่งอาจจะต้องลดความทะเยอทะยานไปเสีย และไว้ประสิทธิภาพขององค์กรรัฐเอง (governance without government) และเปิดทางให้กับสถาบันทางสังคมอื่นๆ ขึ้นมาบริหารแทน โดยในขณะเดียวกันก็ให้มีการตรวจสอบซึ่งกันและกันของสถาบันเหล่านี้

ในสถานการณ์ที่การพัฒนาตามแนวคิดเดิม ไม่ว่าจะเป็นพวกเสรีนิยมใหม่ เศรษฐกิจอำนาจนิยม หรือการบริหารการพัฒนาโดยระบบราชการ ต่างประสบความล้มเหลวในการแก้ปัญหาความขัดแย้งใหม่ๆ ในยุคหลังสมัยใหม่ ทำให้กระแสความสนใจในสถาบันประชาสังคม (civil society) ได้วันแรงหนุนจากนักวิชาการและนักพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาททางด้านการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในรูปแบบของข้อตกลงที่เกิดจากการเจรจาต่อรองและประสานความร่วมมือ ซึ่งทั้งนี้ก็รวมถึงความขัดแย้งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาด้วย ดังนั้น เมื่อทั้งรัฐและระบบตลาดไม่สามารถจัดการกับปัญหาดินฟ้าสาธารณะ(สิ่งแวดล้อม) ปัญหาความต้องการพื้นฐาน และปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐานตามระบอบประชาธิปไตย จึงเกิดช่องว่างที่นำไปให้สถาบันชุมชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการปัญหาดังกล่าวได้ ซึ่งมักจะปรากฏในรูปแบบขององค์กรทางสังคม เครือข่ายความร่วมมือ และการรวมกลุ่มของผู้อยู่อาศัย ซึ่งจะเห็นได้จากกลุ่มความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมและกระบวนการทางสังคมต่างๆ ที่ก่อตัวขึ้นอย่างมากมายในระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค ทั้งนี้เพราะว่าวิธีที่เป็นทางการหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ ไม่มีช่องว่างให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วม ในอีกนัยหนึ่ง Uphoff (1993) ตั้งข้อสังเกตว่า บทบาทขององค์กรทางสังคมในระดับรากหญ้า (grassroots organization) ที่พวกตัวขึ้นมามีบทบาทความเคลื่อนไหวของรัฐบาลและการขยายตัวของระบบตลาดซึ่งก็ไม่ได้สนับสนุนบทบาทของรัฐให้ทั้งหมด การสร้างแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชนขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่งนั้น นับว่าเป็นตัวแทนในการแสดงบทบาทของสถาบันชุมชน (civil institutions)

การเกิดขึ้นของแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองส่วนหนึ่งที่เป็นผลมาจากการถกเถียงเกี่ยวกับทฤษฎีทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายทศวรรษ 1980s ถึงต้นทศวรรษ 1990s ที่ "postmodernism" มีอิทธิพลต่อวงการสังคมศาสตร์ ในจำนวนนี้ว่าทฤษฎีการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมก็เป็นผลพวงของพัฒนาการดังกล่าวประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นวิกฤติการณ์ทางสังคมอันหนึ่งที่แนวคิดทฤษฎีที่มีมาแต่เดิมในยุคทันสมัยไม่สามารถให้คำอธิบายได้อย่างชัดเจน (Guz, 1995) การพยายามประเมินสถานการณ์ของการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมในที่นี้ ผู้เขียนมิได้มุ่งที่จะให้ทัศนะแนวคิดกระแสหลักของนิเวศวิทยา แต่พยายามที่จะนำเสนอแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองให้เข้ามาเป็นอีกมิติหนึ่งในการมองความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงวิชาการการศึกษาและวิจัยปัญหาสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ที่ยังขาดความหลากหลายทางแนวคิดอย่างมาก นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น รวมทั้งผลกระทบที่ขยายออกมาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ

สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนวาทกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมที่แสดงออกมาในรูปของสวนแต่ถื่น
ไหวทางสิ่งแวดล้อม คงจะพอบอก ได้ถึงทิศทางที่นักสังคมศาสตร์จะศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมในอนาคต
อันใกล้

3. แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Economic Approach)

โดย ชูชาติ วัฒนไทย

3.1 เศรษฐศาสตร์นิเวศ

เศรษฐศาสตร์นิเวศ เป็นแนวทางการศึกษาที่มีความเป็นสหสาขา (interdisciplinary) เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและระบบเศรษฐกิจของโลก ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการ
และการพัฒนาที่อิงกันทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และทั้งโลก (Costanza, 1991)

เศรษฐศาสตร์นิเวศแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ (Environmental and Natural Resource Economics) เนื่องจากมีความเป็นสหสาขาครอบคลุม ความ
สัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและระบบนิเวศ โดยมีกรอบสถาบัน (institutions) เป็นตัวเชื่อม ในขณะที่
เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเน้นเฉพาะการประยุกต์เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์
มาใช้ แต่เศรษฐศาสตร์นิเวศจะมีการนำแนวคิดด้านนิเวศและแนวคิดเชิงสถาบันมาใช้ในการวิเคราะห์
ด้วย อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายในการที่จะพัฒนาแนวคิดใหม่ๆ ในลักษณะของสหสาขาดังกล่าว
โดยเฉพาะเมื่อแนวคิดของแต่ละสาขายังมีความขัดแย้งกันอยู่บ้าง นอกจากนี้ยังเป็นการยากที่จะแยก
เศรษฐศาสตร์นิเวศออกจากเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมโดยเด็ดขาด เนื่องจากการวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐ
ศาสตร์ ยังคงอาศัยเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มาใช้ในการวิเคราะห์ด้วย (Costanza, 1991)
แต่ขอบเขตของแนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศค่อนข้างกว้างเนื่องจากเป็นการรวมแนวคิดในหลายๆ แง่มุม
เข้าด้วยกัน ในกรณีนี้จะเน้นการประยุกต์เศรษฐศาสตร์สถาบัน (institutional economics) เข้ามาช่วย
วิเคราะห์บทบาทของสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในขณะที่เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย
เศรษฐศาสตร์นิเวศเพิ่งจะก่อเกิดขึ้นในประเทศแถบตะวันตกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเอง สถาบันหรือ
องค์กรหลักที่สำคัญ ได้แก่ Beijer Institute ประเทศสวีเดน, Institute of Ecological Economics
มหาวิทยาลัยอัมสเตอร์ดัม ประเทศฮอลแลนด์ และ International Institute for Environment and

Development (IIED) ประเทศอังกฤษ เป็นต้น ในประเทศไทยสถาบันที่นำเอาแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ ได้แก่ สถาบันเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย(TDRI) คณะเศรษฐศาสตร์ในบางมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม ไม่มีสถาบันใดที่นำเอาแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์นิเวศมาใช้ อย่างจริงจัง เว้นแต่ที่คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้นำแนวคิดที่เป็นภาษาภาษาไทย ซึ่งค่อนข้างใกล้เคียงกับแนวคิดใหม่นี้ แต่จะถ่วงหนัก ไปทางด้านนิเวศวิทยามากกว่าเศรษฐศาสตร์

โดยปกติแล้ว เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ จะมุ่งเน้นหรือสนใจในเรื่องการประเมินค่า ซึ่งมีรากฐานมาจากเศรษฐศาสตร์สวัสดิการสังคม (welfare economics) และการประยุกต์ทฤษฎีตลาด นำมาใช้โดยเน้นการศึกษาวិธีการ ในการที่จะประเมินคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในกรณีที่ไม่มียตลาด และจะไม่ค่อยเน้นในการพิจารณาเชิงสถาบัน นอกเหนือเรื่องสิทธิในทรัพยากร(property rights) ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ แต่ก็ยังถ่วงหนักไปในเรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล(private ownership)เป็นหลัก

ส่วนเศรษฐศาสตร์นิเวศจะเน้นความเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจและระบบนิเวศ โดยผ่าน "สถาบัน" (institutions) ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งทุนทางสังคมและวัฒนธรรม(cultural and social capital) ขณะที่สังคมได้มีการปรับเปลี่ยนแหล่งทุนทางธรรมชาติ (natural capital) อันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นแหล่งทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อเป็นปัจจัยในการผลิต (man-made capital) (Berkes and Folke, 1995) สถาบันซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งทุนทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นประหนึ่งกฎเกณฑ์ที่จะมากำหนดกระบวนการปรับเปลี่ยนดังกล่าว(rules of a game) โดยมีความยั่งยืน(sustainability)เป็นเป้าหมายที่สำคัญ (ดูแผนภูมิประกอบคำอธิบายในรูปที่ 1) สำหรับในเรื่องรูปแบบของสิทธิ (property rights regimes) ซึ่งถือเป็นสถาบันที่สำคัญนั้น เศรษฐศาสตร์นิเวศไม่ได้เน้นเฉพาะสิทธิส่วนบุคคล (private property) แต่พิจารณาทั้งความไม่มีสิทธิ (open access, สิทธิส่วนรวม (communal property) และสิทธิโดยรัฐ (state property) โดยมองว่าสิทธิมีลักษณะที่มีความต่อเนื่องเป็นสเปกตรัม (spectrum) ตั้งแต่ความไม่มีสิทธิ (open access) ไปจนถึงการมีสิทธิสูงสุดในรูปสิทธิส่วนบุคคล (private property) (Hanna and et. al., 1995; Eggertsson, 1993)

ตามที่ได้อธิบายมาแล้วว่า เศรษฐศาสตร์นิเวศจะเน้นความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและระบบ

เศรษฐกิจผ่านสถาบัน "สิทธิ" ดังนั้นการประเมินประสิทธิภาพรูปแบบของสิทธิ (property rights regimes) สามารถที่จะพิจารณาได้ใน 3 มิติ คือ มิติทางเศรษฐศาสตร์, มิติทางสังคม และมีมิติทางนิเวศ โดยที่มิติทั้งสามนี้มีความเกี่ยวข้องกันด้วย (Hanna and et. al., 1995) อย่างไรก็ตามในบทความนี้ จะเน้นหนักในแง่เศรษฐศาสตร์ รูปแบบของสิทธิ (property rights regimes) เป็นสถาบันที่สำคัญ ในการจะวางกรอบและสร้างแรงจูงใจให้เกิดการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อ้างสิทธิ์ได้

3.2 รูปแบบของสิทธิ (property rights regime) ในฐานะเป็นสถาบันและแรงจูงใจในการบริหารจัดการทรัพยากร

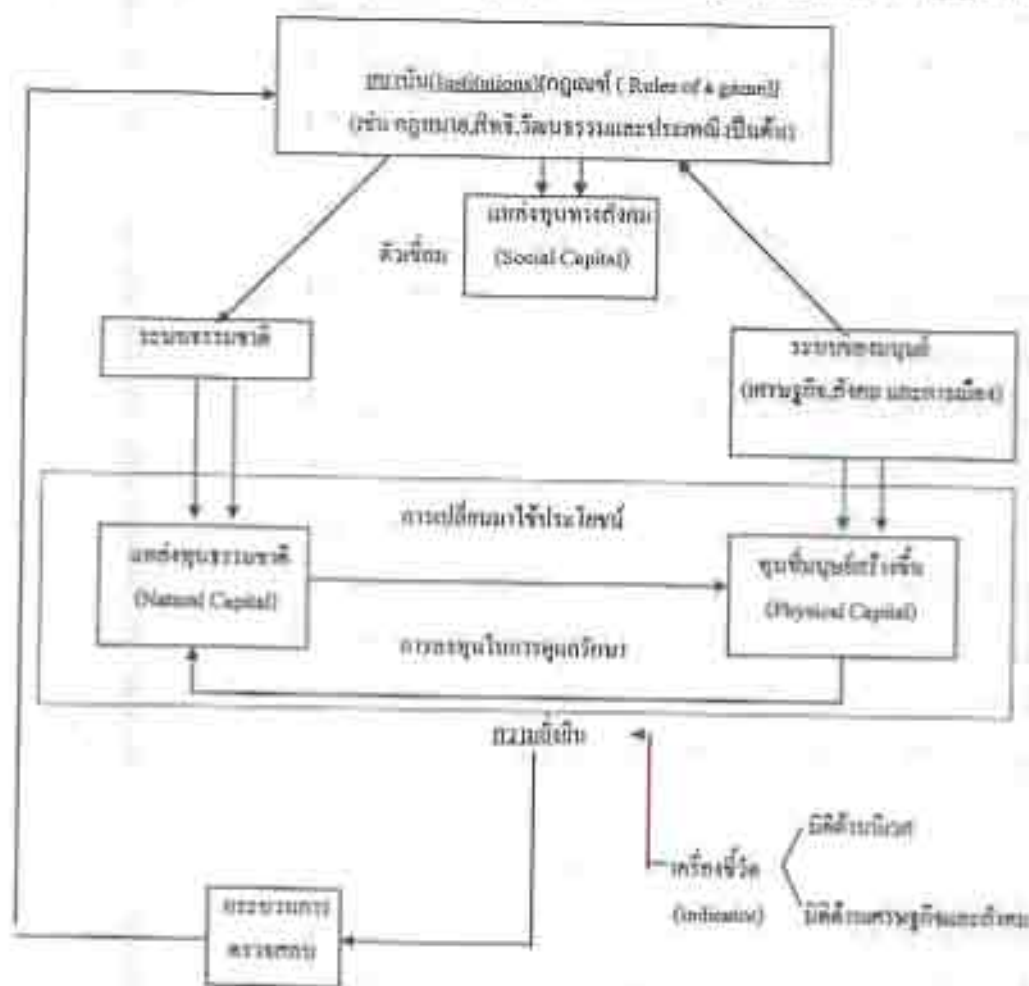
สถาบัน (Institutions) คือ กฎเกณฑ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งมาช่วยกำหนดกรอบ ยึดทั้งเป็นแรงจูงใจในการกำหนดพฤติกรรมรวมการมีปฏิสัมพันธ์กันของมนุษย์ ส่วนสิทธิในทรัพยากร (property rights) ประกอบด้วยองค์ประกอบของสิทธิ (entitlement) ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะของสิทธิและหน้าที่ของเจ้าของในการใช้ทรัพยากร ขณะที่กฎของสิทธิ (property rules) เป็นกฎเกณฑ์ที่มากำหนดลักษณะหน้าที่นั้นๆ (Beauregard, 1991) เมื่อนำเอาสิทธิในทรัพยากร กับกฎในการกำหนดสิทธิ (property rules) มารวมกัน จึงกลายมาเป็นรูปแบบของการมีสิทธิ (property regimes) ซึ่งเป็นสถาบัน (institutions) ที่สำคัญ ในการสร้างความเข้มแข็ง ในการที่บุคคลคาดหวังที่จะ ได้รับผลตอบแทนจากการควบคุมดูแลทรัพยากรนั้น (Beauregard, 1989)

นอกจากนี้ ระบบสิทธิยังเป็นตัวกำหนดการใช้ทรัพยากรที่สำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่ระบุถึงประโยชน์และต้นทุน รวมทั้งกำหนดด้วยว่าผู้ใดก็อยู่ที่จะได้รับประโยชน์นั้น ระบบสิทธิจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรและเป็นแรงจูงใจที่สำคัญ ในการจัดสรรทรัพยากร (Coleman, 1966; Ciriacy-Wantrup, 1985; Libecap, 1989)

โดยทั่วไปรูปแบบของการมีสิทธิ (property rights regimes) สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่มหลัก – 1) ความไม่มีสิทธิ หรือ การที่ทรัพยากรตกอยู่ในสภาพเป็นทรัพยากรเปิดเสรี (open access) 2) สิทธิส่วนรวม (communal หรือ common property) 3) สิทธิส่วนบุคคล (private property) 4) สิทธิโดยรัฐ (government or state property)

ภาวะที่ทรัพยากรเปิดเสรี ก็คือ สภาวะของการที่ไม่มีสิทธิในทรัพยากรนั่นเอง สิทธิส่วนรวม คือ การมีสิทธิร่วมกันของกลุ่มในการควบคุมทรัพยากร ส่วนสิทธิส่วนบุคคล คือการมีสิทธิโดยปัจเจกบุคคล ถ้าทรัพยากรถูกควบคุมโดยรัฐถือว่าทรัพยากรตกอยู่ภายใต้สิทธิโดยรัฐ (state property) อย่างไรก็ตาม

คือ กรณีหลังนี้ตามกฎหมายทรัพยากรอาจเป็นของรัฐ แต่ในทางปฏิบัติอาจตกอยู่ในสถานะเป็นทรัพยากรเปิด(open access) หรือ อาจจะมีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามาควบคุมได้ ซึ่งในเขตรณกรณีทรัพยากรที่เป็น

รูปที่ 3 : ไกล่การรวมกันขององค์ความเกี่ยวพันระหว่างระบบธรรมชาติ (Natural ecosystem) กับระบบทุนมนุษย์ (Human system) ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรมวิถีชีวิตและการเมือง โดยที่ระบบทุนมนุษย์จะอยู่ได้ส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับธรรมชาติและมีการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Capital) บนพื้นฐานของทุนในการผลิต ซึ่งรวมถึงทรัพยากรที่เพิ่มขึ้น (physical capital) เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ ขณะเดียวกันมนุษย์ก็จะต้องมีการลงทุนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดกระบวนการใช้ทรัพยากรที่ยั่งยืน (Sustainability) ซึ่งหมายถึงได้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย และรวมไปถึงการที่ระดับความยั่งยืนนี้สามารถ (indicator) เพื่อวัดได้ในการที่จะควบคุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงของทุนทางธรรมชาติมาใช้ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์หรือ rules of the game ซึ่งเรียกว่า "กฎเกณฑ์" (Institutions หรือ social capital) ซึ่งมนุษย์จะสร้างขึ้นมาโดยที่ไม่ว่าจะเป็นกฎหมาย, ศีลธรรม หรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมในชาติ ซึ่งเป็นการที่จะมีค่ากับกระบวนการดังกล่าว และสถาบันที่ก็จะมีความเป็นพลวัตร (dynamic) เพื่อสามารถปรับตัวให้ทันกับเทคโนโลยีที่พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วของระบบธรรมชาติและมีความต้องการของมนุษย์ ซึ่งถ้าหากว่ามีความยั่งยืน (sustainability) เป็นเป้าหมายหลักที่สำคัญของกระบวนการดังกล่าว การจะวัดความยั่งยืนได้ก็จะต้องมีการตรวจสอบ (monitoring process) ด้ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงของทุนทางธรรมชาตินั้นอยู่ในระดับที่ยั่งยืนหรือไม่ และจะต้องไปปรับในส่วนของสถาบัน เช่น มีการปรับเปลี่ยนในเรื่องของสิทธิในการใช้และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิดความยั่งยืนดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การวัดความยั่งยืนนี้อาจจะเป็นปัญหาที่แก้ไม่ได้ แม้ในทางเศรษฐ

จากตัวอย่าง เช่น การขาดความสามารถในการผลิต (นั่นคือ weak sustainability) อาจหมายความว่าต้นทุนทางธรรมชาติสามารถทดแทนได้ด้วยทรัพยากรทุน (physical capital) จึงอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องโอนต้นทุนทางธรรมชาติให้แก่ที่ไว้ครอบครองที่ทรัพยากรทุนถึงจะขาดตัวขึ้นได้โดยตลอด ขณะที่การขาดความสามารถในการผลิต (นั่นคือ strong sustainability) หมายความว่าต้นทุนทางธรรมชาติควรจะได้รับการรักษาไว้ไม่ให้ลดน้อยลงเป็นต้น ของรัฐตกอยู่ในสภาพเป็นทรัพยากรเปิดเสรี เนื่องจากรัฐเป็นเจ้าของแต่ไม่สามารถควบคุมการใช้ได้ (Bromley and Chapagain, 1984; Commander, 1986; Repetto and Gillis, 1988; Feeny and et. al., 1996)

เป็นที่ทราบกันดีว่าเมื่อใดก็ตามที่สิทธิในทรัพยากรมีอยู่ไม่ชัดเจน หรือไม่มียกย่อง ย่อมนำไปสู่ภาวะที่เป็นทรัพยากรเปิด (open access or res nullius) ซึ่งจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของการใช้ทรัพยากรในที่สุด (Clark, 1977; Dasgupta and Heal, 1979; Hardin, 1968; Stevenson, 1991) ทั้งนี้เกิดจากการที่ผู้คนเข้าไปใช้อย่างคึกคักและไม่มีแรงจูงใจที่จะลงทุนหรือดูแลรักษา เนื่องจากพวกเขาไม่มีเจ้าของนั่นเอง ซึ่งเป็นตัวอย่างของคำกล่าวที่ว่าความเป็นสมบัติของทุกคนจึงไม่เป็นสมบัติของผู้นิใดเลย (everybody's property is nobody's property) งานซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายของ Gordon (1954) และ Cheung (1970) ได้ทำการวิเคราะห์สถานการณ์ประมงซึ่งมีลักษณะเป็นทรัพยากรที่ตกอยู่ในสภาวะเปิด (open access) ผลงานนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้อธิบายปัญหาทรัพยากรอื่นๆ ที่ตกอยู่ในสภาวะเดียวกันได้ นอกจากนี้สถานการณ์ที่ทรัพยากรตกอยู่ในสภาวะเปิดเสรียังสามารถอธิบายได้ ด้วยทฤษฎีการตัดสินใจแบบของ Prisoners Dilemma (PD) (Stevenson, 1991; Sandler, 1992; Ostrom and et. al., 1994)

บทบาทของรูปแบบของการมีสิทธิในทรัพยากร (property rights regimes) มีความสำคัญอย่างยิ่งในการจำกัดการใช้ การกำหนดพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของผู้ใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม (Hanna and et. al., 1995) ในภาวะที่ขาดสิทธิในทรัพยากร ดังเช่นในกรณีที่เป็นทรัพยากรเปิดเสรีก็จะขาดแรงจูงใจที่จะให้ผู้ใช้ทรัพยากรดูแลรักษาทรัพยากรดังกล่าว จึงเห็นได้ชัดว่าการที่จะกำหนดรูปแบบของสิทธิขึ้นมาในภาวะที่ไม่มีสิทธิอยู่ก่อนแล้วนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ดีในการกำหนดสิทธินั้นย่อมมีต้นทุนเข้ามาเกี่ยวข้อง (transaction cost) ได้แก่ ต้นทุนในการศึกษากันการใช้ ต้นทุนในการเก็บข้อมูล และต้นทุนในการตรวจสอบและบังคับใช้ (Eggerston, 1991 and 1993; Hanna and et. al., 1995) ต้นทุนเหล่านี้จะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของทรัพยากร สิ่งที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

3.3 ทรัพยากรประเภทที่จ้ร่วนกัน (Common-pool resources) และสิทธิส่วนรวม (Property regime)

ในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมากต่อทฤษฎีของ Hardin เรื่อง "โศกนาฏกรรมของความเป็นทรัพยากรส่วนรวม" (tragedy of the commons) บทความดังกล่าวได้อ้างว่า ทรัพยากรที่มีการจ้ร่วนกันจะต้องอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Hardin, 1968) อย่างไรก็ดีได้มีงานหลายชิ้นออกมาโต้แย้งบทความดังกล่าว ในลักษณะที่โจมตีการใช้คำว่า ทรัพยากรส่วนรวม ของ Hardin และตั้งข้อสงสัยความถูกต้องของแนวคิดนี้ (Wade, 1988; Ostrom, 1991; Bromley, 1992; Quiggin, 1993; Feeny and et. al., 1995) ในความเป็นจริงแล้ว โศกนาฏกรรมดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากกรณีที่ทรัพยากรตกอยู่ในสภาวะที่เสื่อมโทรมกว่าที่จะเกิดจากการที่ทรัพยากรถูกนำมาจ้ร่วนกัน หัวใจหลักของความขัดแย้งซึ่งอยู่ที่ความทับซ้อนระหว่างคุณสมบัติของทรัพยากรและกรอบของสถาบันที่มากำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรดังกล่าว

คำว่า "ทรัพยากรส่วนรวม (common property)" อาจก่อให้เกิดความสับสนได้ง่าย เนื่องจากคำว่า "ทรัพยากรส่วนรวม หรือ common property" นี้ถูกนำไปเรียกสถานการณ์ที่ทรัพยากรถูกเปิดเสรีให้ใคร่จ้ร่วนมาใช้ได้ (open access) ซึ่งเป็นลักษณะของรูปแบบของการมีสิทธิในทรัพยากร (property regime) ไม่ใช่ประเภทของทรัพยากร ฉะนั้นแนวทางการศึกษาชุดใหม่จึงมีการบัญญัติใช้คำว่า "ทรัพยากรประเภทที่จ้ร่วนกัน เรียกย่อว่า "ทพร"(common-pool resources) หรือ CPR" มากำหนดประเภทของทรัพยากรที่มีคุณสมบัติสำคัญ 2 ประการคือ ยากในการกีดกันการใช้ (nonexcludable) แต่ในขณะเดียวกันเมื่อใช้แล้วหมดไป (subtractable) ตัวอย่างที่ชัดเจนของทรัพยากรประเภทนี้ เช่น บวชอากาศของโลกและทรัพยากรประมง เป็นต้น อย่างไรก็ดีคุณสมบัติ 2 ประการดังกล่าวทำให้ทรัพยากรประเภทนี้ตกอยู่ในสภาวะที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของได้ง่าย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคุณสมบัติที่ยากในการกีดกันการใช้ ทำให้การกำหนดขอบเขตของสิทธิในการใช้ทำได้ยาก หรือต้องลงทุนสูง นอกจากนั้น โขนาบในการแก้ปัญหาดังกล่าวก็ได้กลายเป็นประเด็นในการถกเถียงขึ้นมาอีกด้วย

เท่าที่ทราบมา นโยบายที่ใช้กันในเรื่องของทรัพยากรประเภทธรรมชาติ มักจะมีลักษณะเป็น 2 ขั้ว คือ ถ้าไม่ให้เป็นสิทธิส่วนบุคคล (Demsetz, 1967; Johnson, 1972; Welch, 1983) ก็มักจะกำหนดให้เป็นของรัฐไปเลย (Carruthers and Stone, 1981; Ophuls, 1973)

สิทธิส่วนบุคคล หรือ private property regime มีคุณสมบัติในการแจกแจงการใช้และจำหน่าย ภายใต้อาณาจักร ไร้เจ้าของ ซึ่งมักจะถือว่าเป็นตัวก่อให้เกิดแรงจูงใจ ในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Cheung, 1970; Demsetz, 1967; Furuboth and Pejovich, 1972) อย่างไรก็ตามรูปแบบการกำหนดสิทธิประเภทนี้ถูกท้วงติงว่าก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องของความสมชกาศในการใช้ (Equity) (Dasgupta and Heal, 1979; Libecap, 1986; Eggertsson, 1991) นอกจากนี้สิทธิส่วนบุคคลอาจมีปัญหากับการนำไปใช้กับทรัพยากรที่มีคุณสมบัติไม่สามารถกีดกันการใช้ได้ (Eggertsson, 1991; Feeny and et. al., 1996) และถ้าหากทรัพยากรมีลักษณะในการใช้ที่ประหยัดต่อขนาด (economy of scale) เช่น การถือสิทธิ์แบบชนบทที่มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นดินเล็กผืนน้อย การกำหนดสิทธิส่วนบุคคลก็จะทำได้ยากและไม่เสมอภาคกัน (Field, 1985; Dahlman, 1980)

ส่วนการกำหนดรูปแบบสิทธิโคออร์ดิเนชัน ในประเทศกำลังพัฒนามักจะกำหนดให้ทรัพยากรที่มีลักษณะสาธารณะเป็นของรัฐ (Ostrom, 1991) ทรัพยากรเหล่านี้ ได้แก่ ป่าไม้ การประมง และคูน้ำ (Cemea, 1985) อย่างไรก็ตามก็มักเกิดปัญหามือครั้งที่รัฐขาดความสามารถในการควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรดังกล่าว จึงเกิดปัญหาที่ทรัพยากรเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพเป็นทรัพยากรเปิดเสรีให้ใครก็ได้เข้ามาใช้ได้ จนนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในที่สุด (Bromley and Chapagain, 1984; Commander, 1986; Repetto and Gillis, 1988; Southgate, 1988)

ในขณะที่นโยบายในเรื่องการจัดการทรัพยากรมักจะตกอยู่ในลักษณะ 2 ขั้วคือ ถ้าไม่เป็นการของรัฐก็เป็นการส่วนบุคคลนั้น หลักฐานและงานศึกษามากมายได้แสดงให้เห็นว่า รูปแบบของสิทธิส่วนรวม (common or communal property) สามารถที่จะมีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรประเภทธรรมชาติ (McCay and Acheson, 1987; Ostrom, 1991; Bromley, 1992) ในความเป็นจริงแล้ว ถ้าการกีดกันการใช้สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิทธิส่วนรวม (common property regime) ก็ไม่ต่างกับสิทธิส่วนบุคคลที่มีเจ้าของเป็นกลุ่ม (Bromley and Cemea, 1989) ปัญหาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อการกีดกันการใช้ไม่

สามารถจะกระทำได้เลย ทำให้ทรัพยากรคงอยู่ในสภาพเปิดเสรี หรือ ไม่มีเจ้าของ ดังที่ Hardin ได้อธิบายไว้ (Hardin, 1968) สาเหตุใหญ่ของปัญหาดังกล่าวเกิดจาก พฤติกรรมของความเห็นแก่ตัว และ ตัณหาตามธรรมชาติของการเอาตัวรอด (free rider problem) ตามสมมติฐานคนที่มีความเห็นแก่ตัวแต่ละคนย่อมมีแนวโน้มที่จะ ไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ปัญหาในลักษณะนี้สามารถอธิบายได้โดยทฤษฎีเกม (Prisoner's Dilemma) ซึ่งผู้เล่นจะเลือกกลยุทธ์ที่จะไม่ร่วมมือกันมากกว่าที่จะร่วมมือกัน ทั้งๆที่ผลลัพธ์ที่เป็นผลสุดของ Nash มีลักษณะที่คือ ย่ำแย่กว่า (inferior Nash equilibrium) (Runge, 1981; Sandler, 1992) ลักษณะที่ประหลาดของความขัดแย้งอันนี้ก็คือ การเลือกกลยุทธ์ที่ใช้เหตุผล (rational strategies) ของปัจเจกบุคคล สามารถนำไปสู่สถานการณ์ที่ไร้เหตุผลของกลุ่มได้ (Campbell, 1985; Taylor, 1987)

เหตุผลที่จำเป็นจะต้องมีการกำหนดสิทธิส่วนบุคคล หรือกำหนดให้รัฐเข้าไปจัดการทรัพยากรประเภททรัพยากรน้ำ ก็เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า การจัดการที่ดีจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเข้าช่วย อย่างไว้ก็ มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของชุมชน ในการดูแลจัดการทรัพยากร โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเข้ามากำหนด (McCay and Acheson, 1987; Wade, 1988; Ostrom, 1991; Bromley, 1992) แรงจูงใจของกลุ่มซึ่งทำให้เกิดการร่วมมือกันในการดูแลรักษาทรัพยากรสามารถวิเคราะห์ได้โดยทฤษฎีเกมที่เรียกว่า assurance game (Runge, 1986; Sandler, 1992) หัวใจหลักคือ การคำนึงถึงใจที่ทำให้การตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรต้องอาศัยความร่วมมือซึ่งกันและกัน โดยสมาชิกของกลุ่มสามารถที่จะวางแผนเฉพาะโดยอาศัยข้อมูลและ วัฒนธรรมประเภทที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ (Runge, 1986; Ostrom, 1991)

นอกจากนี้ การวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีเกมยังชี้ให้เห็นด้วยว่า แม้ความสมดุลของ Nash Equilibrium หรือ N.E. หรือ ในกรณีของการเล่นเกม PD ที่เล่นครั้งเดียวจะมีลักษณะของการไม่ร่วมมือกัน แต่หาว่ามีการเล่นเกม PD ซ้ำแล้วซ้ำเล่า (repeated PD Game) ผลลัพธ์ที่ออกมาอาจเปลี่ยนเป็นกลยุทธ์ของความร่วมมือกันได้ ถ้าหากว่าการตอบโต้และลงโทษผู้ที่ไม่ร่วมมือกันสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Sandler, 1992; Seabright, 1993; Ostrom and et. al., 1994) สาเหตุที่การเล่นเกม PD ซ้ำไปซ้ำมาแล้วทำให้เกิดความร่วมมือกันได้นั้น มาจากการที่ผู้เล่นแต่ละคนถึงถึงขั้นประโยชน์ในอนาคที่จะได้จากการร่วมมือกัน ครอบงำที่ผลตอบแทนในอนาคตหลังจากการที่มีการคำนวณอัตราส่วนลด (discounted future benefits) สูงพอ และความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการถูกลงโทษมีมากกว่าประโยชน์ที่จะได้จากการไม่ร่วมมือกัน ดังนั้นกลยุทธ์ในการร่วมมือกันก็จะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้นประจักษ์การวิเคราะห์ในลักษณะนี้เข้ามามีพิจารณากรณีของการรักษาทรัพยากรประเภททรัพยากรน้ำ อาจกล่าวได้ว่า ระยะเวลา

เวลามีส่วนทำให้ผู้คนในชุมชนสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งก่อให้เกิดการคาดหมายประโยชน์จากการร่วมมือกันในระยะยาวได้ ทั้งนี้จะตรงกันข้ามกับกรณีที่คนมุ่งเฉพาะประโยชน์ระยะสั้น ซึ่งทำให้อยู่ ในภาวะที่ "มือใครยาวสาวได้สาวเอา" นอกจากนี้ วัฒนธรรมและประเพณีก็มีส่วนใน "การเสริมสร้างความไว้วางใจ" เหมือนกรณีของ assurance game และยังมีส่วนทำให้เกิด "การลงโทษ" ที่ได้ผลดี (Seabright, 1993) การมีสิทธิส่วนรวมที่มั่นคงเป็นปัจจัยที่สำคัญมากในการที่จะสร้างหลักประกันให้กับ ประโยชน์ในระยะยาวที่จะเกิดจากการร่วมมือกัน อย่างไรก็ตามมีหลายกรณีที่สิทธิส่วนรวมโดยพฤตินัย (de facto communal property regime) ถูกทำลายโดยการกำหนดรูปแบบสิทธิโดยรัฐ (Lynch and Alcorn, 1991) เมื่อใดที่ระบบการจัดการโดยคนในท้องถิ่นถูกทำลาย เพราะกฎหมายของรัฐไม่เข้าใจ สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ ก็ย่อมนำไปสู่สภาพการณ์ที่เป็นทรัพยากรเปิดเสรี (Wade, 1988; Gibbs and Bromley, 1990; Ostrom, 1991)

3.4 ความต่อเนื่องของรูปแบบของการมีสิทธิ (Spectrum of property regimes) และการจัดซื้อ ตกถลงในการบริหารจัดการทรัพยากร (Contractual arrangement in resource management)

รูปแบบของการมีสิทธิ (property rights regimes) ในการบริหารจัดการทรัพยากรก็คือ ลักษณะ โครงสร้างของสิทธิ และหน้าที่ที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ของหน่วยในการตัดสินใจหลัก (primary decision unit) กับผู้อื่นที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการใช้และบริหารจัดการทรัพยากรนั้น (Bromley and Cernea, 1989) ลักษณะในความเป็นหน่วยของการตัดสินใจหลักนี้ จะเป็นตัวกำหนดประเภทของรูปแบบของการมีสิทธิในทรัพยากร (property regime) อีกทีหนึ่ง ว่าควรจะเป็นประเภทสิทธิส่วนบุคคล สิทธิโดยรัฐ หรือสิทธิส่วนรวม (Bromley, 1991; Ciriacy-Wantrup and Bishop, 1985; Wade, 1987)

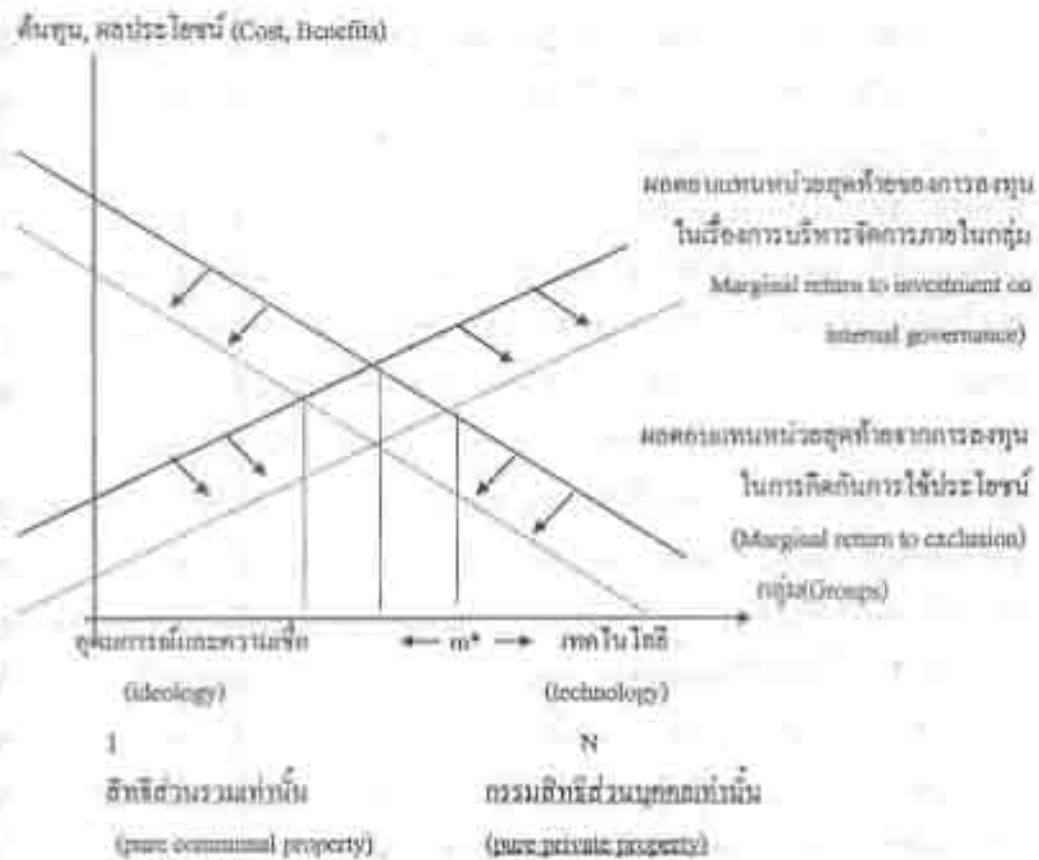
ในหัวข้อที่กล่าวมาแล้วได้เน้นถึงรูปแบบของสิทธิในการจัดการทรัพยากร ในลักษณะที่แบ่ง แยกอย่างชัดเจนคือ เป็นสิทธิส่วนบุคคล (private property) สิทธิโดยรัฐ (state property) และสิทธิส่วน รวม (communal property) แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิทธิเหล่านี้มีความต่อเนื่อง (continuum) เป็น สเปกตรัม (spectrum) เริ่มตั้งแต่การ ไม่มีสิทธิ (open access) ไปจนถึงการมีสิทธิสูงสุดในลักษณะความเป็น สิทธิส่วนบุคคล (Libecap, 1986)

แนวการวิเคราะห์อีกแบบหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นรูปแบบของสิทธิในการจัดการทรัพยากรที่ใช้ให้ เห็นลักษณะต่อเนื่องกันเป็นสเปกตรัมก็คือ แนวจำลองซึ่งพัฒนาโดย Field (1985) โดยอาศัยกรณีของ

ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีลักษณะเป็นพชร, ไล่ทอชาวมอริเชียสไปยังพื้นที่ที่จะเข้ามาใช้สิทธิพลต่อการกำหนดประเภทของรูปแบบของสิทธิ โดยปัจจัยที่สำคัญได้แก่ ความสามารถในการถือสิทธิ์ ซึ่งจะมีน้อยในกรณีสิทธิส่วนรวม แต่จะมีมากในกรณีสิทธิส่วนบุคคล แบบจำลองนี้พิจารณาถึงผลดีของการมีสิทธิคือ ความสามารถในการถือสิทธิ์ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดจำนวนพื้นที่ที่เหมาะสมในการแบ่งพื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ดังกล่าว(ดูรูปที่ 2) เมื่อจำนวนของการแบ่งทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นก็หมายถึง การถือสิทธิ์ได้มากขึ้น รูปแบบของสิทธิที่จะเป็นสิทธิส่วนบุคคลมากขึ้น นอกจากนี้ต้นทุนที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดรูปแบบของสิทธิจะมี 3 ประเภทคือ ต้นทุนในการผลิต (cost of production) ต้นทุนในการบริหารจัดการภายใน (cost of internal governance) และต้นทุนในการถือสิทธิ์ (cost of exclusion) จำนวนการแบ่งทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสม(optimal common) ถูกกำหนดขึ้นเมื่อผลประโยชน์ตอบแทนหน่วยสุดท้ายของการลงทุนในการบริหารจัดการภายใน (marginal return to internal governance) มีค่าเท่ากับผลประโยชน์ตอบแทนหน่วยสุดท้ายของการถือสิทธิ์ (marginal return to exclusion) โดยที่ผลประโยชน์สุทธิดังกล่าวขึ้นอยู่กับต้นทุนด้วย เช่น ถ้าต้นทุนของการบริหารจัดการภายในลดลง เนื่องจากกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรมีอุดมการณ์ที่เหมือนกัน ทำให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ได้ง่ายขึ้น ที่ยอมทำไม่ผลประโยชน์ตอบแทนต่อการลงทุนในแต่ละหน่วยที่ใช้ในการบริหารจัดการภายในมีค่าสูงขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จุดสมดุลใหม่ (new equilibrium) จะเลื่อนไปด้านซ้ายของรูป นั่นคือ จำนวนการแบ่งทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมจะมีน้อยลง(ขนาดของทุ่งหญ้าที่ถูกแบ่งจะใหญ่ขึ้น) ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ระบบสิทธิที่เหมาะสม จะมีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นสิทธิส่วนบุคคลมากขึ้น (communal property regime) แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีไปลดต้นทุนของการถือสิทธิ์ ย่อมทำให้ผลตอบแทนหน่วยสุดท้ายของการลงทุนในการถือสิทธิ์สูงขึ้น ในกรณีนี้จุดสมดุลใหม่ก็จะเลื่อนไปทางขวามือของรูป นั่นคือ จำนวนการแบ่งทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมจะมีจำนวนสูงขึ้น(ขนาดของทุ่งหญ้าที่แบ่งจะเล็กลง) ซึ่งหมายความว่า รูปแบบของสิทธิที่เหมาะสม จะมีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นสิทธิส่วนบุคคลมากขึ้น อย่างไรก็ตามแบบจำลองนี้เน้นเฉพาะผลดีของการมีสิทธิคือในแง่ของการถือสิทธิ์ แต่ก็เป็นการวิเคราะห์ที่น่าสนใจที่ทำให้เห็นว่ารูปแบบของสิทธิมีความต่อเนื่อง(specifica) ไม่ได้มีลักษณะที่แยกขาดจากกันเป็นเฉพาะประเภทใดประเภทหนึ่ง

การวิเคราะห์ในเรื่องสิทธิในทรัพยากรที่มีผลต่อการบริหารจัดการทรัพยากรมีความสำคัญในอีกแง่หนึ่ง เพราะสิทธิในทรัพยากรสามารถแบ่งแยกได้(Barzel, 1991) คำว่า ทรัพย์สิน(property) ไม่ได้มีความหมายในแง่วัตถุ แต่เป็นเรื่องของสิทธิคือผลประโยชน์ ซึ่งทำให้ผู้เป็นเจ้าของมีความมั่นใจในการที่จะได้รับประโยชน์นั้น ในขณะที่ผู้อื่นต้องเคารพในสิทธิดังกล่าว(Brumley and Cernca, 1989)

อย่างไรก็ดี ทรัพยากรดังกล่าวอาจมีคุณสมบัติหลายประเภท(attributes) ซึ่งทำให้ความเป็นเจ้าของสามารถแบ่งแยกได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหน่วยการตัดสินใจที่มีผลต่อความเป็นเจ้าของ หรือการใช้คุณสมบัติแต่ละประเภทของทรัพยากรนั้น(Alchian, 1977; Posner, 1986) นอกจากนี้

(รูปที่ 2)

ที่มา: ปรับมาจาก Field (1986)

การที่ทรัพยากรสามารถมีคุณสมบัติได้หลายประการ จึงเป็นไปได้ที่รูปแบบของสิทธิในทรัพยากร (property regimes) อาจไม่ได้หลากหลายประเภทในการควบคุมทรัพยากรด้วยกันนั้น

Bromley และ Hodge (1990) ได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ที่เป็นตัวอย่างที่ดี โดยแสดงถึงที่ดินจนบทในประเทศอังกฤษ ซึ่งมีคุณสมบัติของการเป็นปัจจัยในการผลิตสินค้าเกษตร ขณะเดียวกันก็มีคุณสมบัติเป็นพื้นที่สาธารณะและเป็นพื้นที่ของชุมชนซึ่งมีความสำคัญร่วมกันทางด้านสิ่งแวดล้อม ในที่นี้สิทธิในที่ดินดังกล่าวในลักษณะที่เป็นปัจจัยการผลิตสามารถเป็นสิทธิส่วนบุคคลได้ ขณะที่คุณสมบัติส่วน

ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและความสามารถจะอยู่ในรูปของสิทธิส่วนรวม(communal property) ซึ่งในทางนโยบายอาจหมายถึงการกำหนดขอบเขตในการใช้พื้นที่(land zoning)เข้ามากำกับสิทธิส่วนบุคคลของที่ดินดังกล่าวนั่นเอง

ในการศึกษาค้นคว้านี้ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสิทธิในที่ดินชนบทจากภาวะที่เป็นอยู่เดิมคือ เกษตรกรมีสิทธิส่วนบุคคลโดยสมบูรณ์ ไปเป็นสิทธิในอีกรูปแบบหนึ่งคือ ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในส่วนที่เป็นคุณสมบัติด้านสิ่งแวดล้อมของที่ดิน ปรากฏว่าคุณภาพสิ่งแวดล้อมของที่ดินชนบทดังกล่าวได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ในกรณีที่ดินเป็นสิทธิส่วนบุคคลของเกษตรกรแต่เพียงอย่างเดียว ผู้ที่ต้องการเห็นการปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น จำเป็นต้องจ่ายต้นทุนในการเจรจาให้เกิดการพัฒนาขึ้นนี้ขึ้นมา จึงทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมของที่ดินในกรณีแรกนี้คือดีกว่ากรณีที่ดินที่มีการแบ่งระหว่างกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลกับกรรมสิทธิ์ส่วนรวม อย่างไรก็ตามก็ดี การแบ่งสิทธิในที่ดินตามคุณสมบัติของทรัพยากรดังที่กล่าวมานี้มีลักษณะที่ต่อเนื่องอยู่ระหว่าง 2 ขั้ว คือ กรณีที่ดินเป็นสิทธิส่วนบุคคลล้วนๆ กับกรณีที่สิทธิในที่ดินเป็นสิทธิส่วนรวมทั้งหมด

แนวทางวิเคราะห์ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นประโยชน์มากในการออกแบบข้อตกลงการบริหารจัดการทรัพยากรรูปแบบอื่นของข้อตกลงในการบริหารจัดการทรัพยากร(contractual arrangements)ซึ่งนำเรื่องราวสิทธิเข้ามาพิจารณาที่น่าสนใจก็คือ ระบบที่นาเปิด (open-field system) และข้อตกลงในการแบ่งผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้ไ้ประโยชน์ในที่ดิน (sharecropping arrangement)

ระบบที่นาเปิด(open-field system)ในประเทศอังกฤษสมัยโบราณเป็นลักษณะหนึ่งที่มีความพิเศษเฉพาะตัวในการจัดแบ่งรูปแบบของสิทธิประเภทหนึ่ง นั่นคือ ประการที่หนึ่ง สิทธิในที่ดินในส่วนที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นลักษณะสิทธิส่วนบุคคล ขณะที่สิทธิในที่ดินในส่วนที่เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์มีลักษณะเป็นสิทธิส่วนรวม ประการที่สอง สิทธิในการตัดสินใจในการปลูกพืชเกษตรของปัจเจกบุคคลถูกควบคุมโดยกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนของกลุ่มที่ชุมชนกำหนดขึ้น ประการที่สาม ที่ดินเกษตรที่อยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมีลักษณะเป็นหย่อมๆกระจัดกระจายโดยทั่วไป และอยู่ภายใต้ระบบหมุนเวียน(fallow system) ประการสุดท้าย ที่ดินเกษตรที่อยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลดังกล่าวสามารถเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนรวม และสามารถเปลี่ยนกลับไปได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงของเวลาการใช้ที่ดิน(Dahlgren, 1980)

นักวิชาการที่พยายามจะอธิบายลักษณะพิเศษของข้อตกลงในการใช้ทรัพยากรดังกล่าว คือ Dahlman(1980) เขาได้ตั้งสมมติฐานที่สำคัญในการอธิบายวิธีการจัดระบบสิทธิในที่ดินดังกล่าวว่า มาจากลักษณะที่ผลตอบแทนจะเพิ่มขึ้นตามขนาด (increasing return to scale) ของกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งหมายความว่าเมื่อขนาดของกิจกรรมใหญ่ขึ้นจะทำให้ต้นทุนลดลง ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการวิเคราะห์ต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (transaction cost) โดยเขาได้สรุปว่า ต้นทุนดังกล่าวจะต่ำกว่า เมื่อสิทธิในที่ดินในการเลี้ยงของกรรมสิทธิ์เป็นสิทธิโดยส่วนรวม อย่างไรก็ตาม อาจจะมีแนวโน้มที่เกษตรกรบางคนจะพยายามครอบครองที่ดินเกษตรให้มีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อจะได้มีอำนาจต่อรองในกลุ่มสูงขึ้น เมื่อเวลาที่ที่ดินเปลี่ยนไปเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ในการป้องกันปัญหาดังกล่าวจึงมีการบัญญัติให้ที่ดินเกษตรกรรมมีลักษณะเป็นเขตอ้อมๆ กระจัดกระจาย เพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าของครอบครองที่เป็นคนใหญ่ได้แตะทำกับเป็นการบังคับให้เกษตรกรมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้น จึงทำให้เกิดการร่วมมือกันได้ง่ายขึ้นเพราะที่ดินของคนกระจัดกระจายอยู่กับที่ดินเพื่อนบ้านข้างเคียง อย่างไรก็ตาม McCloskey(1986) ได้ยอมรับสาเหตุของการที่ดินเกษตรมีลักษณะเป็นเขตอ้อมๆ กระจัดกระจาย เนื่องจากเป็นพฤติกรรมลดความเลื่อมของเกษตรกร นั่นคือ เกษตรกรตั้งใจที่จะมีพื้นที่เกษตรกรรมในหลายจุด หากเกิดปัญหาฝนแล้ง หรือมีแมลงรบกวนในพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใด ก็ยังมีที่ดินเกษตรกรรมในพื้นที่อื่นที่จะให้ผลผลิตได้ McCloskey ได้สรุปว่า ต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (transaction cost) ที่สูงในอดีตทำให้ไม่สามารถจะหาวิธีอื่นในการประกันพืชผลที่ถูกต้องได้ กล่าวโดยสรุป ต้นทุนในการแลกเปลี่ยนจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการอธิบายการกำหนดรูปแบบข้อตกลงในเรื่องของสิทธิในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว

การแบ่งผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้ไ้ประโยชน์ในที่ดิน (sharecropping) ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่นำเสนอในการวางข้อตกลงในการบริหารจัดการทรัพยากร ซึ่งแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิกถือว่าเป็นการจัดการทรัพยากรที่ไม่มีประสิทธิภาพ (Johnson, 1950) อย่างไรก็ตาม ได้มีทฤษฎีต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นมาอธิบายว่าทำไมระบบดังกล่าวจึงเกิดขึ้นมา (Chung, 1969; Stiglitz, 1974; Barzel, 1991) ความน่าสนใจของเรื่องนี้ไม่ได้อยู่ที่รูปแบบการแบ่งผลประโยชน์ดังกล่าว (sharecropping) โดยตรง แต่กลับไปที่การพยายามหาทฤษฎีที่เชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิในที่ดินมาอธิบายรูปแบบของข้อตกลงดังกล่าว

Barzel(1991) ได้ใช้แนวคิดที่เรียกว่า “ความเป็นผู้ได้รับสิทธิจากผลประโยชน์ที่เหลืออยู่” (residual claimants) ในการพยายามอธิบายความเป็นไปได้ของรูปแบบในการหาผลประโยชน์จากที่ดิน แนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้ในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับการจัดตั้งองค์กร (economic organization)

(Alchian, 1977) ตัวอย่างที่พูดถึงกันอยู่ก็คือ การที่สิทธิในผลประโยชน์ที่เหนือกว่าจากมีการหักค่าจ้างและค่าตอบแทนปัจจัยการผลิตต่างๆ (residual) ทั่วๆไปจะเป็นของบุคคลที่เป็นผู้ตัดสินใจควบคุมที่งานในการผลิตสินค้า การที่เขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนดังกล่าวย่อมเป็นการสร้างแรงจูงใจให้เขาพยายามคิดค้นและควบคุมการผลิตอย่างใกล้ชิด เนื่องจากผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตของทีมงานที่เขาควบคุมอยู่ด้วย

Barzel (1991) ได้พยายามเปรียบเทียบลักษณะข้อตกลงในการหาผลประโยชน์จากที่ดิน 3 ประเภท ได้แก่ รูปแบบที่ 1 คือ ข้อตกลงในการจ้างแรงงานมาทำการเกษตรโดยตรง รูปแบบที่ 2 คือ ลักษณะการให้เช่าที่ดินเพื่อการเกษตร และรูปแบบที่ 3 คือ การแบ่งผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่ามาใช้ประโยชน์จากที่ดิน เขาได้อธิบายว่า ในกรณีที่ดินมีคุณสมบัติคงที่ (uniform) ในขณะที่ปัจจัยการผลิตที่ดินแปรคือ แรงงาน (การเพิ่มผลผลิตขึ้นกับปัจจัยด้านแรงงานมากกว่าจากคุณภาพของที่ดิน) ในกรณีนี้ผู้เช่าจะเป็นผู้ได้รับสิทธิจากผลประโยชน์ที่เหนือกว่าเพราะเขาจะได้ที่เหนือกว่าที่จะได้ขึ้นอยู่กับแรงงานของผู้เช่าที่โดยตรง ฉะนั้นในกรณีดังกล่าวนี้ข้อตกลงที่เหมาะสม ควรเป็นการให้เช่าที่ดิน เนื่องจากข้อตกลงนี้จะสร้างแรงจูงใจให้ผู้เช่าที่ดูแลปรับปรุงผลผลิตอย่างเต็มที่ เพราะเขาจะได้รับผลตอบแทนหลังจากการหักค่าเช่าที่คงที่ออกโดยตรง ในกรณีตรงกันข้าม ถ้าแรงงานเป็นปัจจัยการผลิตที่คงที่ ขณะที่ปัจจัยการผลิตที่ดินแปรมาจากการที่ดิน (การเพิ่มผลผลิตขึ้นกับปัจจัยที่ดินมากกว่าปัจจัยด้านแรงงาน) ในกรณีนี้เจ้าของที่ดินจะเป็นผู้ได้รับสิทธิจากผลประโยชน์ที่เหนือกว่า ซึ่งทำให้ข้อตกลงในรูปแบบของการจ้างแรงงานมีความเหมาะสมกว่า เนื่องจากผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับเป็นฟังก์ชันของคุณภาพที่ดินโดยตรง ซึ่งผู้เป็นเจ้าของที่ดินก็เป็นผู้ที่มีแรงจูงใจในการปรับปรุงที่ดินโดยตรง อย่างไรก็ตามในความเป็นจริง ปัจจัยการผลิตทั้งที่ดินและแรงงานมีความผันแปรทั้งคู่ (ผลผลิตขึ้นอยู่ทั้งกับปัจจัยทั้งสองอย่าง) ดังนั้นทั้งเจ้าของที่ดินและผู้เช่าที่ดินจึงเป็นผู้ได้รับสิทธิจากผลประโยชน์ที่เหนือกว่า ด้วยเหตุนี้ข้อตกลงในลักษณะที่มีการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่าประโยชน์จากที่ดิน ซึ่งมีลักษณะพบกันครึ่งทางระหว่างการจ้างแรงงานกับการให้เช่าที่ดิน จึงมีความเหมาะสมในกรณีนี้

Barzel ได้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะได้รับผลตอบแทนจากการใช้ประโยชน์ของคุณสมบัติใดคุณสมบัติหนึ่งของทรัพยากร (attributes) ควรเป็นผู้ที่ได้รับสิทธิในการควบคุมคุณสมบัติของทรัพยากรดังกล่าว เนื่องจากเขาจะมีแรงจูงใจในการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรในส่วนนั้น (Barzel, 1991) โดยสรุป ในความเป็นจริงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประกอบไปด้วย

คุณสมบัติหลายประการ ดังนั้นสิทธิในทรัพย์สินสามารถแบ่งได้ตามลักษณะของความเป็นผู้ที่จะได้รับสิทธิจากผลประโยชน์ที่เกื้อหนุน ซึ่งขึ้นกับคุณสมบัติของทรัพย์สินที่หนึ่ง Baezel ได้เสนอกรอบแนวทางการวิเคราะห์ที่น่าสนใจซึ่งอาจจะนำไปประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์และออกแบบรูปแบบของสิทธิในทรัพย์สิน รวมทั้งข้อตกลงในการบริหารจัดการทรัพย์สินและถึงแม้ว่าเงื่อนไขที่เหมาะสมได้

3.5 หัวข้อในการวิจัยในอนาคตสำหรับประเทศไทย

ในประเทศไทยขณะนี้ยังไม่มีงานวิจัยที่ประยุกต์แนวคิดในลักษณะนี้มาก่อน อย่างไรก็ตามได้มีการศึกษาวิจัยในลักษณะของกรณีศึกษาที่ได้บันทึกและสำรวจความดำรงอยู่ของรูปแบบการจัดการทรัพย์สินของชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยวิธีมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะกรณีป่าไม้ในภาคต่างๆ ของประเทศไทย (เดือนใจ, 2532; กป.อพช., 2532; อานันท์และมิ่งสวรรค์, 2534; ธาดาชาต, 2536; Thungsuero and et. al., 1991) เป็นที่น่าสนใจว่าเราอาจแบ่งกลุ่มกรณีศึกษานี้ได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กรณีที่ชุมชนได้มีการบริหารจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มาเป็นเวลานานกว่าทศวรรษแล้ว กับ กรณีที่ชุมชนเพิ่งจะเริ่มมีการอนุรักษ์ป่าในช่วงไม่เกิน 10 ปีมานี้ กลุ่มแรกอาจสามารถอธิบายได้ในบริบทของทฤษฎีเกมในรูปแบบของการเล่น Prisoner dilemma (PD) แบบซ้ำไปซ้ำมา ชุมชนเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันมาช้านานเพื่อหาข้อดีที่จะดำรงกฎระเบียบให้เกิดความร่วมมือภายในกลุ่มได้อย่างดีจนประสบความสำเร็จ นอกจากนี้จากประสบการณ์ของชาวบ้านเหล่านี้เขาได้สังเกตเห็นประโยชน์โดยตรงจากการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำที่อุบลนาคเขา ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในการทำนาของเขา

กลุ่มที่สองค่อนข้างน่าสนใจในแง่ของนโยบาย เพราะมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นจากการตอบสนองในเรื่องของสิทธิ โดยจะเห็นได้ว่าเกษตรกรและชุมชนมีแนวโน้มที่จะป่าการอนุรักษ์มาเป็นกรณีศึกษาในการที่จะดำรงสิทธิในที่ดินและทรัพยากรป่าไม้ (Sathirathai, 1993 และ 1995) ในการศึกษาถึงผลกระทบของสิทธิในทรัพย์สินในการอนุรักษ์ดินทางภาคเหนือของประเทศไทยได้ชี้ให้เห็นว่าผลประโยชน์โดยฉพาะที่ได้จากการที่ระบบป้องกันความเสียหายของระบบนิเวศของน้ำคั้นของเกษตรกร ไม่คุ้มพอที่จะทำให้เกษตรกรเกิดการยอมรับระบบอนุรักษ์ดังกล่าว แต่เกษตรกรก็ยังทำระบบนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์มาเป็นกรณีศึกษาในการที่จะดำรงสิทธิในที่ดิน (Sathirathai, 1993) ซึ่งผลทางด้านนโยบายก็คือ สิทธิในที่ดินที่มีเงื่อนไขในการทำการอนุรักษ์อาจสามารถนำมาเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรนำระบบดังกล่าวมาใช้ได้ ในทำนองเดียวกันในเรื่องของการอนุรักษ์ป่า การให้สิทธิส่วนรวม (Communal property rights) แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยมีเงื่อนไขของการอนุรักษ์ป่าดังกล่าวก็อาจสามารถนำมาใช้เป็นแรงจูงใจให้เกิดการอนุรักษ์

ได้ ในปัจจุบันได้มีร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมา ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการวิจัยในเรื่องของปัจจัยและแรงจูงใจที่จะทำให้เกิดการร่วมมือกันในการบริหารจัดการและอนุรักษ์ป่าร่วมกันโดยชุมชนอย่างค้ำเนื่องในลักษณะที่ชัดเจน ทั้งในกรณีที่ชุมชนได้ร่วมกันรักษานานาน หรือทั้งในกรณีที่สองที่ชุมชนเพิ่งรวมตัวกันในการอนุรักษ์ป่า

แม้ว่าสิทธิในทรัพยากรจะยังไม่เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอ ที่จะทำให้เกิดการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนได้ แต่ก็ยังเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นซึ่งถ้าขาดเงื่อนไขนี้แล้ว ย่อมเป็นไปได้ยากที่จะเกิดการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนได้ ในกรณีของป่าชุมชนจึงมีความจำเป็นอย่างถึงที่ที่จะต้องอธิบายให้ได้ว่า อะไรเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิทธิส่วนรวมมีวิวัฒนาการขึ้นมา ในกรณีของกลุ่มแรกซึ่งทำให้เกิดการร่วมมือกันในการบริหารจัดการและดูแลรักษาป่าไม้โดยชุมชนได้สำเร็จ ส่วนในกรณีของกลุ่มที่สองควรจะมีการศึกษาที่จะอธิบายได้ว่าสิทธิในทรัพยากรสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางนโยบายได้อย่างไร จึงจะก่อให้เกิดการบริหารจัดการและรักษาป่าไม้ได้ เนื่องจากกรณีที่สิทธิในทรัพยากรสามารถแบ่งแยกได้สิ่งใดก็ตามมาแล้ว ฉะนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่จะมีการกำหนดรูปแบบของสิทธิ(property regime)ประเภทต่างๆ ในการควบคุมดูแลตามมิติสำนัประเภทกันของทรัพยากรเดียวกันได้ด้วยอย่างเช่น เราอาจกำหนดสิทธิส่วนบุคคลในการถือครองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำขนาดเล็ก เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการใช้ที่ดินเพื่อให้เกิดการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันคุณสมบัติส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของที่ดินเกษตรก็ควรจะอยู่ภายใต้สิทธิส่วนรวมคิด มีการกำหนดการใช้ที่ดิน ให้มีการอนุรักษ์ดินและน้ำเพื่อส่วนรวมด้วยเป็นต้น นอกจากนี้เราอาจกำหนดให้ที่ดินส่วนที่ไม่ใช่เพื่อการเพาะปลูก(เช่น ป่าไม้) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำเดียวกันนั้น ให้อยู่ภายใต้สิทธิส่วนรวมโดยชุมชน เนื่องจากลักษณะการใช้และผลกระทบที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ร่วมกันอยู่ จะเห็นได้ว่าเราจำเป็นต้องมีงานวิจัยที่ลึกซึ้ง ก่อนที่จะสามารถออกแบบรูปแบบของสิทธิที่เหมาะสมที่จะก่อให้เกิดแรงจูงใจในการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรดังกล่าวได้

นอกจากนี้เราจึงจำเป็นต้องมีงานวิจัยในการประเมินศักยภาพของสิทธิในรูปแบบต่างๆ ว่าจะมีอำนาจทำให้เกิดการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรได้อย่างไร ' ตัวอย่างที่ดีของงานวิจัยประเภทนี้ในต่างประเทศได้แก่การศึกษาของOstrom และ Gandnor(1993) ซึ่งได้เปรียบเทียบระบบชลประทานที่ชาวบ้านสร้างขึ้นกับระบบชลประทานที่รัฐสร้างขึ้นในประเทศสเปน งานวิจัยดังกล่าวได้วัดความพึงพอใจโดยชี้ให้เห็นว่าระบบของชาวบ้านมีประสิทธิภาพกว่า ทั้งนี้ได้อาศัยการวิเคราะห์ทางทฤษฎีเกมเพื่ออธิบายเหตุผลด้วย อนึ่งในการศึกษาวิจัยเรื่องเหล่านี้จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยาด้วย

ซึ่งที่ Berkes และ Folke(1995) ได้ศึกษาว่าชุมชนในเขตที่มีกำลังรวมจะเบี่ยงเบนกฎเกณฑ์ในการจัดสรรและดูแลรักษาทรัพยากร ในลักษณะที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ และเมื่อปัจจัยทางระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป กฎระเบียบก็มีแนวโน้มที่จะปรับเปลี่ยนไปให้สอดคล้องกับระบบนิเวศที่เปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นงานวิจัยจึงต้องคำนึงถึงปัจจัยทางด้านนิเวศ เพื่อจะได้ช่วยในการออกแบบสิทธิให้เหมาะสมและสอดคล้องกับปัจจัยดังกล่าวด้วย

คำอธิบายที่ชัดเจน:

1) open access สามารถอธิบายได้โดยใช้ Prisoner dilemma เกมนี้ สมมติว่ามีคนเลี้ยงวัวอยู่ 2 คน ซึ่งใช้ทุ่งหญ้าในการเลี้ยงสัตว์ร่วมกันและได้ผลผลิตในระดับที่เหมาะสม ถ้าหากว่ามีการเพิ่มจำนวนวัวเข้าไปจะทำให้มากเกินระดับที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม ถ้ามีผู้เลี้ยงวัวคนใดคนหนึ่งไม่ร่วมมือโดยเพิ่มวัวเข้าไปในทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ในขณะที่คนเลี้ยงวัวอีกคนหนึ่งร่วมมือโดยการไม่เพิ่มจำนวนวัวเข้าไป การที่เพิ่มจำนวนวัวทำให้เขามีรายได้เพิ่มขึ้นแต่จะเดี๋ยวกันก็จะเกิดผลเสียต่อคนเลี้ยงวัวอีกคนหนึ่ง ถ้าคนเลี้ยงวัวทั้งสองคนร่วมมือกัน ก็จะไม่มีใครได้หรือเสีย อย่างไรก็ตามทั้งสองคนไม่ร่วมมือ โดยต่างคนต่างเพิ่มจำนวนวัวเข้าไปในทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ก็จะทำให้ทั้งสองคนต้องสูญเสียรายได้ไปส่วนหนึ่ง โดยผลตอบแทนในแต่ละกลยุทธ์จะแสดงดังในรูป A ในเมื่อไม่มีอะไรเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าอีกคนเลี้ยงวัวคนหนึ่งจะให้ความร่วมมือโดยการไม่เพิ่มจำนวนแล้ว ผู้เลี้ยงวัวอีกคนหนึ่งจะทำตาม ก็ย่อมจะไม่เพิ่มแรงจูงใจที่ทำให้พวกเขายังคำนึงถึงผลประโยชน์ (free-rider) เพราะพวกเขาคิดว่าถ้าเขาให้ความร่วมมือโดยการไม่เพิ่มจำนวนวัว แต่ถ้าอีกฝ่ายไม่ร่วมมือเขาก็จะเสียเปรียบมากขึ้น ในขณะที่ Nash Equilibrium สำหรับเกมนี้ จะอยู่ที่ความไม่ร่วมมือคือ มีการเพิ่มจำนวนวัวทั้งคู่

เกมเลี้ยงวัวคนที่ 2

		ความร่วมมือกัน (co-operate)	ความไม่ร่วมมือกัน (defect)
ความร่วมมือกัน (co-operate) คนเลี้ยงวัวที่ 2	ความร่วมมือกัน	0,0	-3,1
	ความไม่ร่วมมือกัน (defect)	1,-3	-2,-2

Nash Equilibrium (N.E.)

รูป A : แสดงปัญหา open-access ที่ 20 Uno-Shot PD เกมส์ (ที่มา : Stevenson 1991)

2) ในทางเศรษฐศาสตร์ เราสามารถที่จะแบ่งสินค้าหรือทรัพยากรตามคุณสมบัติที่สำคัญ 2 ประการ คือ 1. การกีดกันการใช้ คือ ความสามารถในการที่จะแยกการใช้ประโยชน์จากสินค้า 2. การใช้แล้วหมดไป คือ เมื่อคนหนึ่งได้บริโภคสินค้าชนิดหนึ่ง จะทำให้ไปลดความสามารถของผู้อื่นที่จะบริโภคสินค้านั้น เราอาจแบ่งสินค้าได้เป็นประเภทต่างๆตามคุณสมบัติ 2 ประการดังกล่าว คือ สินค้าส่วนบุคคล สินค้าสาธารณะ สินค้าคลับ และทรัพยากรประเภทที่ใช้ร่วมกัน ดังแสดงในรูป B การจัดสรรสินค้าส่วนบุคคลจะสามารถวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีดุลยภาพได้ เหมาะสมที่สุด สินค้าสาธารณะจะมีลักษณะตรงข้ามกับสินค้าส่วนบุคคล ทรัพยากรประเภทที่ใช้ร่วมกันจะมีลักษณะที่ร่วมกันระหว่างสินค้าส่วนบุคคล คือ มีการใช้แล้วหมดไป และความเป็นสินค้าสาธารณะ คือ ยากในการกีดกันการใช้

		การใช้แล้วหมดไป (subtractability)	
		ทำได้ยาก	ทำได้ง่าย
การกีดกันการใช้ (Excludability)	ทำได้ยาก	สินค้าสาธารณะ (Public Goods)	ทรัพยากรประเภทส่วนรวม (CPR)
	ทำได้ง่าย	สินค้าคลับ (Club Goods)	สินค้าส่วนบุคคล (Private Goods)

รูป B (ที่มา : Ostrom 1994)

3) ใน Assurance game จะมีแรงจูงใจที่จะทำให้ผู้เล่นทั้งสองฝ่ายให้ความร่วมมือกัน สมมติว่ามีนักล่าสัตว์ 2 คนพยายามที่จะล่าสัตว์ใหญ่ที่คู่ร้าง ถ้านักล่าสัตว์คนหนึ่งให้ความร่วมมือในขณะที่อีกคนหนึ่งไม่ร่วมมือ นอกจากจะทำให้ไม่สามารถล่าสัตว์นั้นได้แล้วยังอาจจะถูกตำหนิจากสัตว์ได้ทั้งคู่ ในเกมนี้ (ดูตาราง C) จะเห็นได้ว่าอาจจะเกิด Nash equilibrium ได้ 2 กรณี อย่างไรก็ตามนักล่าสัตว์ทั้งสองให้ความร่วมมือ เนื่องจากทั้งคู่ต่างก็ได้ผลตอบแทน มากกว่ากรณีที่ไม่วางมือร่วมกันทั้งคู่

		ผู้เล่นคนที่ 2	
		ความร่วมมือกัน (co-operate)	ความไม่ร่วมมือกัน (defect)
ผู้เล่นคนที่ 1	ความร่วมมือกัน (co-operate)	4,4	-3,-3
	ความไม่ร่วมมือกัน (defect)	-3,-3	0,0

รูป C : Assurance Game (ที่มา: Sandler 1992)

การทดลองของ Axelrod (1984) ซึ่งเล่นแบบที่ PD ซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยใช้คอมพิวเตอร์ให้กันว่า กลยุทธ์ที่ใช้ได้ดีคือ การเล่นแบบต่างตอบแทนกัน โดยเฉพาะเมื่อการตอบโต้ทำได้ผล ซึ่งยังมีการเล่นซ้ำๆ กันอย่างไม่มีการสิ้นสุด จะพบว่าความร่วมมือกันจะเกิดขึ้นได้ เนื่องจากจะมีแรงจูงใจที่จะทำให้ผู้เล่นเกิดความร่วมมือกันได้ เพราะผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากความร่วมมือกันจะมากกว่าการไม่ร่วมมือ และผู้เล่นต่างก็สามารถที่จะคาดการณ์พฤติกรรมของผู้เล่นอีกฝ่ายหนึ่งได้

แนวโน้มของการวิจัยที่จะนำไปสู่ความรู้ใหม่

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือชนปัญหาความยากจนและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร มีส่วนมาจากนโยบายด้านสิทธิในทรัพยากร เช่น การกำหนดไว้ที่พื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดเป็นของรัฐ ขณะเดียวกันรัฐก็ไม่สามารถจะดูแลรักษาและควบคุมการเข้าใช้ประโยชน์ได้ดี เป็นผลให้ป่าไม้คงอยู่ในสภาพเป็นทรัพยากรเปิด (open access) ที่ปล่อยให้ผู้ใช้ประโยชน์อย่างเสรีและขาดการดูแลรักษา ในหัวข้อที่ผ่านมาได้มีการกล่าว ถึงปัญหาเหล่านี้ และชี้ให้เห็นบทบาทที่สำคัญของสิทธิในทรัพยากรจากแนวคิดต่าง ๆ ทั้ง 3 แนวคิด

แนวโน้มของการวิจัยในอนาคตได้เด่นชัดขึ้นมา โดยอาศัยแนวคิดแต่ละประเภทดังที่ปรากฏอยู่ในหัวข้อที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้คงจะเป็นการยากที่จะเสนอแนวทางวิจัยที่จะใช้แนวคิดทั้ง 3 แนวคิดร่วมกัน เพราะแนวคิดทั้ง 3 มีความแตกต่างกันอยู่พอสมควร อย่างไรก็ตามก็คิดดูร่วมกันที่มีอยู่คือการมองว่า สิทธิในทรัพยากรสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางค่านิยมภายในในการที่จะแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ได้ แม้ว่าจะไม่ใช่เงื่อนไขที่เพียงพอแต่ก็เป็นเงื่อนไขแรกๆที่จำเป็น นอกจากนี้รูปแบบของสิทธิในทรัพยากร (property regimes) ยังอยู่ในลักษณะที่มีความต่อเนื่องเป็นสเปกตรัม (spectrum หรือ continuum) เริ่มตั้งแต่ การไม่มีสิทธิไปจนถึงการมีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล โดยที่สิทธิโดยส่วนรวม (communal หรือ common property) จะอยู่ระหว่างกลาง

การวิจัยในประเทศไทยที่จำเป็นและยังขาดอยู่ในเรื่องนี้ คือ การที่จะสร้างกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์เพื่อที่จะอธิบายปัจจัยในการกำหนดว่า รูปแบบของสิทธิ (property regimes) แบบใดจะเหมาะสมอย่างไรกับคุณสมบัติและประเภท รวมทั้งสภาพการณ์ของทรัพยากรและกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง โดยพิจารณาจากแนวคิดทั้งทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา การเมือง และการศึกษาจากมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งเน้นผลตอบแทนและแรงจูงใจเป็นหลัก

การศึกษาของ Osborn (1991) ได้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิทธิโดยส่วนรวม ประสบความสำเร็จ โดยที่เงื่อนไขเหล่านี้จะมีส่วนทำให้เกิดแรงจูงใจในการที่จะสร้างความร่วมมือและก่อให้เกิดการตรวจสอบที่ได้ผลในระหว่างกลุ่ม ตัวอย่างเช่น การพยายามทำให้ต้นทุนในการตรวจสอบ (monitoring costs) ต่ำลง โดยทำให้ระบบการตรวจสอบเป็นผลพลอยได้มาจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรจะพยายามรักษาผลประโยชน์ของตัวเองเอาไว้นั่นเอง

ในประเทศไทย ขณะนี้ยังขาดงานวิจัยที่จะมาเสนอกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ที่จะชี้ให้เห็นเงื่อนไขหรือปัจจัยที่จะมาช่วยกำหนดรูปแบบสิทธิซึ่งมีลักษณะเป็นสเปกตรัมต่อเนื่อง (ไม่ใช่เฉพาะสิทธิแบบใดแบบหนึ่ง) ว่ารูปแบบสิทธิแบบใดเหมาะสมกับคุณลักษณะและสถานการณ์ของทรัพยากร อย่างไร นอกจากนี้ลักษณะงานวิจัยดังกล่าวยังต้องอาศัยกรณีศึกษาจริง ๆ ในพื้นที่ประกอบด้วย จึงจะต้องมีการหยิบยกทั้งกรณีที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวของการบริหารจัดการทรัพยากรในลักษณะรูปแบบของสิทธิ (property rights regimes) แบบต่าง ๆ มาใช้ในการศึกษา

- สุรวัดดี ละเอียด. 2538. "สิทธิและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน," บทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เนื่องในวาระครบรอบ 25 ปีแห่งการสถาปนาคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 12-13 กันยายน 2538
- ธำนิษฐ์ กาญจนพันธุ์ และ มิ่งธรรม ขวดยา. 2538. วิวัฒนาการของการมูกมิกที่ดินทำกินในเขตพื้นที่ศึกษาภาคเหนือตอนบน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

เอกสารอ้างอิงภาษาอังกฤษ

- Acheson, James. 1987. "The Lobster FieIs Revisited: Economic and Ecological Effects of Territoriality in Maine Lobster Fishing," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. McCay and Acheson (eds.) Tucson: The University of Arizona Press.
- Anan Garjanaphan. 1994. "The Politics of Environment in Northern Thailand: Ethnicity and Highland Development Programs," A Paper Presented at the Conference of the Australian Association of Asian Studies, Murdoch University, Perth, Australia.
- _____. 1996. "State Conservation Policy and the Complexity of Local Control of Forest Land in Northern Thailand," A Paper Prepared for a Conference on "Voices from the Commons" Organized by the International Association for the Study of Common Property at University of California, Berkeley, 5-8 June 1996.
- Anderson, R.. 1979. Public and Private Access Management in Newfoundland Fishing, in *North Atlantic Maritime Cultures*, R. Anderson (ed.) Pp.299-336. The Hague: Mouton.
- Berkes, Fikret. 1987. "Common-Property Resource Management and Cree Indian Fisheries in Subartic Canada," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*, McCay and Acheson (eds.) Tucson: The University of Arizona.
- Brightman, Robert. 1987. "Conservation and Resource Depletion: The Case of the Boreal Forest Algonquians," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*, McCay and Acheson (eds.) Tucson: The University of Arizona Press.
- Bromley, Daniel. 1992. *Making the Commons Work*. San Francisco: ICS.

- Brown, Beverly. 1996. "Fencing the Northwest Forests: Decline of Public Access and Accustomed Rights," in *Cultural Survival Quarterly* Spring 1996 20(1).
- Carr, James. 1987. "Marine Tenure and Conservation in Papua New Guinea: Problems in Interpretation," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. McCay and Acheson (eds.) Tucson: The University of Arizona Press.
- Cerna, Michael. 1985. *Putting People First: Sociological Variables in Development*. New York: Oxford University Press.
- Christian, Linda. 1986. "Shifting Cultivation and Tropical Soils: Patterns, Problems, and Possible Improvements," in *Traditional Agriculture in Southeast Asia: A Human Ecology Perspective*. Gerald Marion (ed.) Honolulu: East-West Center.
- Ciriacy-Wantrup, S.V., and R.C. Bishop. 1975. "Common Property" as a Concept in Natural Resources Policy. *Natural Resources Journal* 15(4):713-27.
- Colchester, Marcus. 1990. "Shifting Cultivation: Rational Resource Use or a Robber Economy?," Paper Presented for the Third World Network and APPEN conference on "The Destruction of Asian Agriculture," Penang, Malaysia, 10-13th January.
- Cultural Survival Quarterly. 1996. "Voices from the Commons: Evolving Relations of Property and Management," 20(1) Spring 1996.
- Durstenberger, E.P. 1976. The Economy of a Lisu Village. *American Ethnologist* 3:633-44.
- Gadgil, Madhav and Ramachandra Guha. 1992. *This Fissured Land*. Delhi: Oxford University Press.
- Goldman, Michael. 1996. "Customs in Common: The Epistemic World of the Commons Scholars," Paper Presented at the Sixth Conference of the International Association for the Study of Common Property, June 1996, UC-Berkeley.
- Hames, Raymond. 1987. "Game Conservation or Efficient Hunting?," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. McCay and Acheson (eds.) Tucson: The University of Arizona Press.
- Hardin, G. 1968. The Tragedy of the Commons. *Science* 162:1243-48.
- Hirsch, Philip. 1989. "Forests, Forest Reserve, and Forest Land in Thailand," *The Geographical Journal* 156:2 (166-74).
- _____. 1993. "The State in the Village: The Case of Ban Mai," in *The Ecologist*, 23/6: 205-211.

- Jaros, Lucy. 1993. "Defining and Explaining Tropical Deforestation: Shifting Cultivation and Population Growth in Colonial Madagascar (1896-1940)," in *Economic Geography*. 69(4) October, Pp. 366 - 379.
- Komon Pragsong and David Thomas. 1990. "Evolving Management Systems in Thailand," in Mark Poffenberger (ed.) *Keepers of the Forest: Land Management Alternatives in Southeast Asia*. Connecticut: Kumarian Press.
- Kunstadler, Peter, E.C. Chapman and Sanga Sahasri (eds.). 1978. *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: The East-West Center.
- Lohmann, Larry. 1993. "Thailand: Land, Power and Forest Colonization," In M. Colchester and L. Lohmann (eds.) *The Struggle for Land and the Fate of the Forests*. Malaysia: The World Rain Forest Movement.
- _____. 1990. "Who Defends Biological Diversity? Conservation Strategies and the Case of Thailand,"
- Kimber, R.. 1981. *Collective Action and the Fallacy of the Liberal Fallacy*. *World Politics* 1981:178-96.
- Malinowski, B. 1926 *Crime and Custom in Savage Society*. London: Kegan Paul, Trench and Trubner.
- McCay, Bonnie and James M. Acheson. 1987. *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tucson, Arizona: The University of Arizona Press.
- Moot, Donaki S. 1993 "Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands: Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggles," *Economic Geography* 70:360-401.
- Palsson, G. 1982 *Representations and Reality: Cognitive Models and Social Relations Among the Fishermen of Sandgeroi, Iceland*, Ph.D. dissertation, University of Manchester.
- Poet, Richard and Michael Watts. 1993. "Introduction: Development Theory and Environment in an Age of Market Triumphalism," *Economic Geography* 69:3 Pp.227-253.
- Peters, Pauline. 1987. "Embedded Systems and Rooted Models: The Grazing Lands of

- Boserup and the Commons Debate," in *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tucson, Arizona: The University of Arizona Press.
- _____. 1994. *Dividing the Commons: Politics, Policy, and Culture in Botswana*. Charlottesville, University Press of Virginia.
- Runge, C.F. 1981. Common Property Externalities: Isolation, Assurance and Resource Depletion in a Traditional Grazing Context. *American Journal of Agricultural Economics* 63:595-606.
- Sheridan. 1988. *Where the Dove Calls: The Political Ecology of a Peasant Corporate Community in Northwestern Mexico*.
- Stott, Philip. 1991. "Mu'ang and Pa: Elite Views of Nature in a Changing Thailand," in *Thai Constructions of Knowledge*. Chitakasem and Turion (eds.) Pp.142-154 London: School of Oriental Studies, University of London.
- The Ecologist. 1992. Whose Common Future? *The Ecologist*, 22/4.
- Vandergoot, Peter and Nancy Lee Peluso. 1995. "Territorialization and State Power in Thailand," *Theory and Society* 24:385-426.
- Viyouth, Chammuganth. 1993. "Legal Issues in Forest Land Management in Northeast Thailand," in Jefferson Fox (ed.) *Legal Frameworks for Forest Management in Asia: Case Studies of Community/State Relations*. Honolulu: East-West Center Program on Environment, Occasional Paper No.16.

ส่วนที่สอง

ภาษาไทย

- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.) 2535. *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*. (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528. *ป่าไม้สัมพันธ์กับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- _____. 2537. "วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ", ในวิวัฒน์ ศัลยธรรณนิตย์ (บก.) *ความ*

- หลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
 ฉลาดชาธ วัฒนานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสันติศา กาญจนพันธุ์, 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย.
 ไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2. ป่าชุมชนในภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น
 พัฒนา.
 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
 ไซวรค์น์ เจริญสินโอฬาร, 2540. ชนวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่: ชนวนการเคลื่อนไหว
ประชาสังคมในต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ.
 ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2538ก. เศรษฐศาสตร์การเมือง : โศกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบ. กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 _____, 2538ข. สังคมยุคใหม่และการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 _____, 2539. เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
 สุชาวัฒน์ เตธียร โทธ, 2538. สิทธิและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ดินใช้ร่วมกัน. บทความ
 เสนอในการประชุมทางวิชาการ เนื่องในวาระครบรอบ 25 ปี แห่งการสถาปนาคณะเศรษฐ
 ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 เสน่ห์ จามริก และชอ สันตสมบัติ (บก.) 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา. (เล่ม 1,
 2, และ 3). กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ภาษาอังกฤษ

- Agrawal, B., 1990 "Rural Women, Poverty and Natural Resources: Subsistence, Sustainability and
 Struggle for Change" *Economic and Political Weekly*, 24(43): 46-65.
 Anon Ganjanapan, 1984 *The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand*.
 Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell University.
 _____, 1989 "Conflicts over the Deployment and Control of Labor in Northern Thai Village"
 in G.A. Hart, A. Turton, and B. White (eds.) *Agrarian Transformation: Local Process and
 the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press, pp.98-122.
 _____, 1992 "Community Forestry Management in Northern Thailand" in A. Pongsapich, M.C.

- Howard, and J. Annyot (eds.) *Regional Development and Change in Southeast Asia in 1990s*. Bangkok: Chulalongkorn University Social Research, pp.75-84.
- _____, 1994 "The Northern Thai Land Tenure System: Local Customs versus National Laws" *Law and Society Review*. 28(3)
- _____, 1996 "State Conservation Policy and the Complexity of Local Control of Forest Land" paper prepared for conference on "Voices of the Commons" organized by the International Association for the Study of Common Property, University of California, Berkeley, June.
- Atkinson, A., 1991 *Principles of Political Ecology*. London: Belhaven.
- Banasopit Mekvichai, 1983 *The Teak Industry in North Thailand: The Role of a Natural Resource-Based Export Economy in Regional Development*. Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell University.
- Blair, P., 1985 *The Political Economy of Soil Erosion in Developing Countries*. London: Longman.
- _____, 1995 "Changing Environment or Changing Views? : A Political Ecology for Developing Countries" *Geography*. 80(3): 203-214.
- Blair, P. and H. Brookfield, 1987 *Land Degradation and Society*. London: Methuen.
- Botkin, D., 1990 *Discordant Harmony*. New York: Oxford University Press.
- Bryant, R.L., 1992 "Political Ecology : An Emerging Research Agendas in Third-World Studies" *Political Geography*. 11(1): 12-36.
- Chaitip Nertsupha, 1991 "The Community Culture School of Thought" in Manas Chitakasem and Andrew Terton (eds.) *Thai Construction of Knowledge*. London: University of London School of Oriental and African Studies. pp.118-141.
- Chayan Vaddhanaphuti, 1984 *Cultural and Ideological Reproduction in Rural Northern Thai Society*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Stanford University.
- Chusak Wittayapak, 1994 *Local Institutions in Common Property Resources: A Case Study of Community-Based Watershed Management in Northern Thailand*. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Victoria.
- _____, 1996 "Tenure Insecurities in Protected Areas of Thailand" Paper presented at the 6th annual conference of the International Association for the Study of Common Property,

- University of California, Berkeley, June-5-8.
- Cooper, R., 1984 *Resource Scarcity and the Hmong Response*. Singapore: Singapore University Press.
- Feeny, D., 1988 "Agricultural Expansion and Forest Depletion in Thailand, 1900-1975" in J.F. Richards and R.P. Tucker (eds.) *World Deforestation in the Twentieth Century*. Durham: Duke University Press.
- Giddens, A., 1982 *Profiles and Critiques of Social Theory*. London: McMillan.
- _____, 1984 *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Gillis, M. and R. Repetto, 1988 "Conclusion: Findings and Policy Implications" in R. Repetto and M. Gillis (eds.) *Public Policies and the Misuse of Forest Resources*. Cambridge: Cambridge University Press. pp.385-410.
- Guha, R., 1989a *The Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalaya*. Delhi: Oxford University Press.
- _____, 1989b "Saboteurs in the Forest: Colonialism and Peasant Resistance in the Indian Himalaya" in F.D. Colburn (ed.) *Everyday Forms of Resistance*. London: M.E. Sharpe.
- Haftner, J.A. and Y. Apichatvullop, 1990 "Farming the Forest: Managing People and Trees in Reserved Forests in Thailand" *Geoforum*. 21: 331-346.
- Hirsch, P. 1990a *Development Dilemmas in Rural Thailand*. Oxford: Oxford University Press.
- _____, 1990b "Forest, Forest Reserve, Forest Land in Thailand" *Geographical Journal* 156: 166-174.
- _____, 1992 "State, Capital, and Land in Recently Cleared Areas of Western Thailand" *Pacific Viewpoint* 33(1): 38-57.
- _____, 1993 "Villages and Forests: Some Reflections on Community Resource Management in Thailand and Laos" paper presented at the Fifth International Conference on Thai Studies, London, 5-10 July.
- Hirsch, P. and L. Lehmann, 1989 "Contemporary Politics of Environment in Thailand" *Asian Survey*. 29: 439-451.
- Jatvry, A.D., E. Sadoulet, and E. Thornbecke, 1993 "Introduction" *World Development* 21(4): pp.

565-575.

- Jones, K., 1993 *Beyond Optimism: A Buddhist Political Ecology*. Oxford: Jon Carpenter.
- Kemf, E., 1990 *Month of Pure Light: The Regreening of Vietnam*. London: The Women's Press.
- Kuustadter, P and E.C. Chapman, 1978 "Problem of Shifting Cultivation and Economic Development in Northern Thailand" in P. Kuustadter, E.C. Chapman, and S. Sabhasri (eds.) *Farmers in the Forest*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Lohmann, L., 1990 "Commercial Tree Plantation in Thailand: Deforestation by Any Other Name" *The Ecologist*. 20(1): 9-17.
- _____, 1991 "Peasants, Plantations and Pulp: The Politics of Eucalyptus in Thailand" *bulletin of Concerned Asian Scholars*. 23(4): 3-18.
- Lynch, O. and K. Talbot, 1995 *Balancing Acts: Community-Based Forest Management and national law in Asia and the Pacific*. Washington, D.C.: World Resources Institute.
- MacKenzie, J.M., 1988 *The Empire of Nature: Hunting, Conservation and British Imperialism*. Manchester: Manchester University Press.
- McKinnon, J. and M. Bhukswari (eds.), 1983 *Highlanders of Thailand*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Moore, D.S., 1994 "Contesting Terrain in Zimbabwe's eastern Highlands: Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggles" *Economic Geography*. 70: 380-401.
- Neumann, R.P., 1992 "Political Ecology of Wildlife Conservation in the Mt. Meru Area of Northeast Tanzania" *Land Degradation & Rehabilitation*. 3: 85-98.
- O'Riordan, T., 1981 *Environmentalism*. (2nd edition) London: Pion.
- Peet, R. and M. Watts, 1993 "Introduction: Development Theory and Environment in an Age of Market Triumphalism" *Economic Geography*. 69(3): 227-253.
- Peluso, N.L., 1992 *Rich Forests, Poor People: Resource Control and Resistance in Java*. Berkeley: University of California Press.
- Peluso, N.L. and M. Polfenberger, 1989 "Social Forestry in Java: Reorienting Management System" *Human Organization*. 48: 333-343.
- Peters, P.E., 1984, "Struggles over Water, Struggles over Meaning: Cattle, Water and the State in Botswana" *Africa*. 54: 29-49.

- Porritt, J. 1984 *Seeing Green: The Politics of Ecology Explained*. Oxford: Basil Blackwell.
- Prayong, K. and D.E. Thomas, 1990 "Evolving Management System in Thailand" in M. Polfenberger (ed.) *Keepers of the Forest: Land Management Alternatives in Southeast Asia*. Manila: Ateneo de Manila University Press.
- Schmink, M. and C.H. Wood, 1987 The "Political Ecology" of Amazonia" in P.D. Little and M.M. Horowitz (eds.) *Land at Risk in the Third World: Local-Level Perspective*. Boulder: Westview Press, pp.38-57.
- Schumacher, E.F., 1973 *Small is Beautiful*. London: Abacus.
- Scott, J.C., 1985 *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- _____, 1987 "Everyday Forms of Peasant Resistance" *Journal of Peasant Studies*. 13: 35-35.
- Shalardchai Ramitanondh, 1985 "Socio-Economic Benefit from Social Forestry: For Whom?" in *Community Forestry: Socio-Economic Aspects*. Rome: FAO.
- Suthawan Sethirathai, 1993 *The Adoption of Conservation Practices by Hill Farmers, with Particular Reference to Property Rights*. Unpublished Ph.D. Thesis, Cambridge University.
- Thomson, J.T., 1985 "The Politics of Desertification in Marginal Environments: The Sahelian Case" in H.J. Leonard (ed.) *Divesting Nature's Capital: The Political Economy of Environmental Abuse in the Third-World*. London: Holmes and Meier, pp.227-262.
- Turner, R.K.(ed.) 1988 *Sustainable Environmental Development*. London: Belhaven.
- Uphoff, N.T., 1993 "Grassroots Organizations and NGOs in Rural Development: Opportunities with Diminishing States and Expanding Markets" *World Development*, 21(4): 607-622.
- Uraivan Tan-Kim-Yong, Anan Ganjanapan, Shalardchai Ramitanondh, and Sanay Yamsarn, 1988 *Resource Utilization and Management in MaeKhan Basin: An Intermediate Zone Crisis*. Chiang Mai: Chiang Mai University Faculty of Social Sciences.
- Vandergest, P. 1993 "Property's Place in Thai Space" paper presented at the 21st Annual Conference of the Canadian Council for Southeast Asian Studies, University of Alberta, Edmonton, 15-17 October.
- _____, 1995 "Protected Areas and Resident Peoples: Obstacles to Development and Participation as Solutions" paper presented at the meeting of the Canadian Council for

- Southeast Asian Studies, Quebec City, October 27-29.
- Vandergest, P. and N.L. Pehuso, 1995 "territorialization and State Power in Thailand" *Theory and Society*, 24: 385-426.
- Walker, K.J., 1989 "The State in Environmental Management: The Ecological Dimension" *Political Studies*, 37: 25-38.
- Watts, M., 1983 *Silent Violence: Food, Famine, and Peasantry in Northern Nigeria*. Berkeley: University of California Press.
- _____, 1989 "The Agrarian Question in Africa: Debating the Crisis" *Progress in Human Geography*, 13: 1-41.
- WCED, 1987 *Our Common Future*. New York: Oxford University Press.
- Yoi Santasombat, 1993 "Community Forestry Legislation in Thailand: NGO Perspective" in J. Fox (ed.) *Legal Frameworks for Forest Management in Asia: Case Studies of Community/State Relations*. Honolulu: East-West Center, pp.105-111.
- Zaman, M.Q., 1989 "The Social and Political Context of Adjustment to Riverbank Erosion Hazard and Population Resettlement in Bangladesh" *Human Organization*, 48: 196-205.

ส่วนที่สาม

เอกสารอ้างอิงภาษาไทย

- กป.อพช. (คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท) (2532) ป่าไม้-ที่ดินทำกิน: วิถีชีวิต การณ์และทางออก สถาบันสวน โดยมูลนิธิฟรีดิชเนมันน์, กรุงเทพฯ
- ชลลชาธ รมิศานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสันติศา กาญจนพันธุ์. (2536) ป่าชุมชนในประเทศไทย: ไทยแนวทางการพัฒนา: เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI), กรุงเทพฯ
- เดือนใจ ศิพสน์ (2532) "ป่าชุมชนของบ้านป่าคงสุขใจ อ.แม่จัน จ.เชียงราย" ใน ป่าไม้-ที่ดินทำกิน: วิถีชีวิต การณ์และทางออก โดย คณะกรรมการประสานองค์กรเอกชน (กป.อพช.) และองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ในพื้นที่

ภาษาอังกฤษ

- Berke, F. and C. Folke (1995) 'Mechanisms that Link Property Rights to Ecological System', in S. Hanna and M. Munasinghe (eds) *Property Rights and the Environment : Social and Ecological Issues*, The Beijer International Institute of Ecological Economics and The World Bank.
- Bramley, D. W. and I. Hodge (1990) 'Private property right and presumptive policy : entitlements : reconsidering the premises of rural policy', *European Review of Agricultural Economic* (17) : 197-214.
- Campbell, R. (1985) 'Background for the uninitiated' in Campbell R. And L. Sowden (eds) *Paradoxes of Rationality and Cooperation*, University of British Columbia Press, Vancouver.
- Caruthers, J. and R. Stoner (1981), *Economic Aspects and Policy Issues : Groundwater Development*, World Bank Staff working Paper No.496, The World Bank, Washington D.C.
- Cerneas, M.M.(1985) 'Alternative units of social organisation sustaining afforestation strategies' in Cerneas, M.M. (ed) *Putting People First : sociological variable in rural development*, Oxford University Press, Oxford.
- Cheung, S.U.S. (1986) 'Private property rights and sharecropping,' *Journal of Political Economy* 76 (6, December) : 1107-1122.
- Cheung, S.U.S. (1969) *The Theory of Share Tenancy*, University of Chicago Press, Chicago.
- Ciriacy-Wantrup, S.V. and R. Bishop (1985) 'Common property as a concept in natural resources policy' in R.C. Bishop and S.O. Andersen (eds) *Natural Resource Economics : Selected Papers*, Westview, Boulder and London.
- Coleman, J. (1966) 'Reward structures and the allocation of affords' in P.P. Lazarsfeld and N.W. Henry (eds) *Readings in Mathematical Social Sciences*, Cambridge, MIT Press.
- Costanza, R. (1991) *Ecological Economics : The Science and Management of Sustainability*, Columbia University Press, New York.

- Dasgupta, P. S. And G.M. Heal (1979) *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Doctate, T. (1989) *The case study No.9 : Community Forest of Ban Pah Kah Suk Jal in Mae Chan District, Chiang Rai Province in NGO-CORD, Volunteers for Society and Project for Ecological Recovery Forestland - Farmland: Crisis and Solution (in Thai)*. Eggertsson, T. (1991) *Economic Behaviour and Institutes*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Eggertsson, T. (1993) *Economic Perspectives on Property Rights and the Economics of Institutions*, Beijer Discussion Paper Series No.40.
- Feeny, D., S. Hanna, and A.F. McEvoy (1996) 'Questioning the Assumptions of the Tragedy of the Commons Model of Fisheries', *Land Economics*, 72(2), 187-250.
- Funuboth, E.G. and S. Pejovich (1972) 'Property rights and economics theory : a Survey of a recent literature', *Journal of Economic Literature*, 10 (December) : 1137-62.
- Hanna, S., C. Folke, K. Maler (1995) 'Property Rights and Environment Resources', in S. Hanna and M. Munasinghe (eds) *Property Rights and the Environment : Social and Ecological Issues*, The Beijer International Institute of Ecological Economics and The World Bank.
- Hodge, I. D. (1989) 'Compensation for nature conservation', *Environment and Planning*, (21), 1027-1036.
- Johnson, D.G. (1950) 'Resource allocation under share contracts', *Journal of Political Economic*, 58 (No.1, February), 111-123.
- John, O.E.G. (1972) 'Economic analysis, the legal framework and land tenure systems', *The Journal of Law and Economic*, (15), 259-276.
- Libecap, G.D. (1989) *Contracting for Property Rights*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McCloskey, D.N. (1986) *The Open Fields of England: rent, risk, and the rate of interest, 1300-1815*, University of Iowa : Departments of Economic and of History, Forthcoming in Galenson, D.(ed), *In Search of Historical Economics : market behaviour in past times*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Ophuls, N. (1973) 'Leviathan or oblivion' in Daly H.E. (ed) *Toward a Steady State Economy*, Freeman, San Francisco.
- Runge, C.F. (1981) 'Common property externalities : isolation, assurance, and resource depletion in a traditional grazing context', *American Agriculture Economics Association*, Nov. 1981, 595-606.
- Southgate, D. (1988) 'The Economic of Land Degradation in the Third World', The World Bank Policy Planning and Research Staff, Environment Department Working Paper, No.2, The World Bank, Washington D.C.
- Stiglitz, J.E. (1974) 'Incentives and risk sharing in sharecropping', *Review of Economic Studies*.
- Thungmuo, K., B. Katesomborn, M. Chantawong, P. Leung-aram-sri and N. Rajesh (1991) *The People and Forests of Thailand : The Descent of Knowledge Through the Future of Thailand's Forests : an evaluation of the state of Thailand's forests two years after the logging ban*, Project for Ecological Recovery, Thailand.
- Wade, R. (1987) 'The management of common property resources : collective action as an alternative to privatisation or state regulation', *Cambridge Journal of Economics*, (11), 95-106.
- Welch, W.P. (1983) 'The political feasibility of full ownership property rights : The cases of pollution and fisheries', *Policy Sciences*, (16), 165-180.

รายงานการศึกษา

สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์

เรื่อง

พัฒนาการวรรณคดีศึกษาในประเทศไทย

โดย

ตรีทิติป บุญขจร

คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภายใต้การสนับสนุนของ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พัฒนาการวรรณคดีศึกษาในประเทศไทย

ทวีศิลป์ บุญขจร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะสำรวจแนวโน้มวรรณคดีศึกษาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยให้ความสำคัญกับผลงานด้านวรรณคดีศึกษาบางเรื่องซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์วรรณคดีศึกษา หรือสร้างกระแสใหม่ในวงวรรณคดีศึกษา หรือนำไปสู่การถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์ในวงวรรณคดีศึกษา

แม้ว่าอิทธิพลตะวันตกจะมีบทบาทสำคัญที่ทำให้วรรณคดีศึกษาก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้น เกิดการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีไทย และจัดวรรณคดีเป็นวิชาที่สถานบันการศึกษา แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า แต่เดิมมาไทยไม่มีวรรณคดีศึกษา ตำราชั้นต้นถกถนัดเรื่องคำรามแต่งคำประพันธ์เป็นหลักฐานประการหนึ่งที่ยืนยันว่าวรรณคดีศึกษาของไทยก่อนที่จะได้รับอิทธิพลตะวันตกมีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม และให้ความสำคัญกับสุนทรียศาสตร์และรูปแบบนิยม

ก่อนที่อิทธิพลตะวันตกจะปรากฏเด่นชัดในวงวรรณคดีศึกษาของไทย การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีเป็นการศึกษาเชิงประวัติและเน้นการประเมินคุณค่าในยุควรรณคดีสโมสร สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์สภานายก ทรงเป็นเสาหลักสำคัญในการรวบรวมและชำระต้นฉบับวรรณคดีและการศึกษาวรรณคดีแนวประวัติ ต่อมาใน พ.ศ. 2475 เมื่อพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกมาเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ประชาชาติจากกล่าวไว้ว่าอิทธิพลตะวันตกปรากฏเด่นชัดในฐานะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีโดยเน้นทฤษฎีสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก กระบวนทัศน์ในการมองว่าวรรณคดีมีสถานะเป็นเอกเทศต่างจากศาสตร์แขนงอื่นเด่นชัดขึ้นเมื่อมีวรรณคดีถูกบรรจุเป็นรายวิชาในสถานบันการศึกษา นักวรรณคดีรุ่นแรกๆ ที่สร้างผลงานในรูปตำราวรรณคดีศึกษา คือ พระยาอนุมานราชธน ดร.วิทย์ สิระสวัสดิ์ และ ดร.วิทย์ สิระสวัสดิ์

กระบวนทัศน์วรรณคดีศึกษาแบบสุนทรียศาสตร์และรูปแบบนิยมถูกท้าทายเป็นอย่างมากด้วยกระบวนทัศน์ศิลปเพื่อชีวิตซึ่งก่อตัวขึ้นในราว พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา กระบวนทัศน์ดังกล่าวไม่

เพียงแต่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีศึกษาแต่ส่งผลให้เกิดการสร้างวรรณกรรมด้วยกระบวนการทัศน์ดังกล่าวตั้งแต่นั้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2516-2519

ปัจจุบัน สถาบันการศึกษามีบทบาทสำคัญในการศึกษา ค้นคว้า และวิจัยด้านวรรณคดีซึ่งมีทั้งวรรณคดีโบราณ วรรณกรรมปัจจุบันและวรรณคดีท้องถิ่น นอกจากผลงานของนักวรรณคดีศึกษาแล้ว ยังมีผลงานของนักวิชาการต่างสาขาที่สนใจข้อมูลวรรณคดีซึ่งทำให้งานกระบวนการวรรณคดีศึกษายกกว้างในเชิงสหวิทยาการและเกิดกระบวนการทัศน์วรรณคดีเปรียบเทียบซึ่งศึกษาวรรณคดีในบริบท นานาชาติและสหวิทยาการ

กัญญารัตน์ เวชศาสตร์, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสรีรเพศฉบับต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

กาญจนา ธรรมณธี, “วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติฉัตรชัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411). “ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทที่ 1

วรรณคดีศึกษายุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลตะวันตกมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้การศึกษาค้นคว้าทางวรรณคดีก่อรูปก่อร่างขึ้น แม้แต่คำว่า “วรรณคดี” ก็เป็นคำใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นจากการปรับแนวคิดจากตะวันตกมาเช่นเดียวกัน ก่อนหน้านี้นักใช้คำว่า “หนังสือ” หรือมีจะนั้นก็เรียกหนังสือประกอบกับลักษณะคำประพันธ์ของหนังสือ เช่น เลือกล้อคำฉันท์ นิราศวันจันทร์ เป็นต้น แนวคิดเรื่อง “วรรณคดี” เริ่มปรากฏเป็นทางการในพระราชกฤษฎีกาจัดวรรณคดีสโมสร เมื่อ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 โดยบัญญัติศัพท์ “วรรณคดี” ขึ้นเพื่อปรนเปรอความหมายให้เข้ากับคำว่า “literature” ในภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าก่อนหน้านั้นที่ไทยเราจะนิยามศัพท์ “วรรณคดี” จะไม่มีแนวคิดเรื่องวรรณคดีในสังคมไทย แม้จริงวรรณคดีศึกษาน่าจะเริ่มก่อตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่การเริ่มต้นนิเวศวรรณคดีนั่นเอง

1.1 คำว่าด้านวรรณคดีก่อนหน้านี้นิยามว่า “วรรณคดี” : คุณทฤษฎีศาสตร์ รูปแบบนิยาม และปฏิบัตินิยม

ก่อนหน้าที่จะมีการบัญญัติศัพท์คำว่า “วรรณคดี” คำว่าทางด้านวรรณคดีที่มีอยู่เป็นคำรากันการแต่งคำประพันธ์ ในสมัยอยุธยามีคำราชาภาษาเล่มก่อนหน้าที่จะมีการแต่งจินตนิพนธ์ ดังที่อ้างถึงในจินตนิพนธ์ของ เช่น คัมภีร์กาพย์สารวิธาสินี กาพย์คันฉะ และโนประขุนธำมา ของหลวงสรรรณานิพนธ์ (เอ็ด จิตรนิก) ยังเชื่อมโยงกับกวีชื่อดัง กาพย์สารจินตนา (หลวงสรรรณานิพนธ์ 2514 : 2) คำว่าทางการประพันธ์เหล่านี้จะเป็นหลักฐานที่ชัดเจนที่สุดซึ่งแสดงถึงแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีในสมัยก่อนว่าวิชาศิลปการแต่งคำประพันธ์ เป็นวิชาสำคัญวิชาหนึ่งสำหรับนักเรียนที่อ่านออกเขียนได้ แล้วจะต้องเรียนรู้

1.1.1 กาพย์สารวิธาสินี และ กาพย์คันฉะ : คำว่าวรรณคดีรุ่นแรกของไทย

โดยทั่วไปไม่แตกต่างกันว่า จินตนิพนธ์เป็นคำราชาเรียนเล่มแรกของไทย แม้คำพิจารณาในแง่คำราชาวรรณคดีหรือคำราชาการแต่งคำประพันธ์แล้ว ยังมีคัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นคำราชาแต่งคำประพันธ์ซึ่งมีมาก่อนที่พระโหราธิบดีแต่งจินตนิพนธ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะใน จินตนิพนธ์ฉบับพระโหราธิบดี อ้างถึงคัมภีร์กาพย์สารวิธาสินีไว้หลายครั้ง